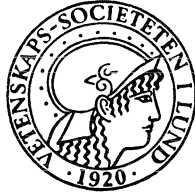

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1993

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1993

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lunds University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel 046-12 35 79*

Formgivning: Lars Tempte

*Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

Foto av Ola Terje, februari 1986

Art nr 20388

ISBN 91-7966-335-4

Wallin & Dalholm 1995

Innehåll

Artiklar

- 5 *Lars Larsson*: Stenar som förenar, stenar som betvingar
- 32 *Walter W. Nelson*: New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons and the English 1890s
- 64 *Leokadia Postén*: Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror enligt Johan Christopher Tolls diplomatiska rapporter 1793–1794
- 86 *Hans Sjöbäck*: Irrationalitetens problem i olika psykologiska teorier

Minnesord

- 147 Carl-Edvard Normann av *Anders Jarlert*
- 153 Sven Ek av *Stig Y. Rudberg*
- 156 Aster Akalu av *Per Stjernquist*
- 162 Gillis Gerleman av *Sten Hidal*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 169 Matrikel
- 181 Verksamhetsberättelse 1992
- 183 Räkenskaper
- 186 Stadgar
- 190 Skriftförteckning

Lars Larsson

Stenar som förenar, stenar som betvingar

Vale de Rodrigo – en megalitbygd i södra Portugal

Inledning

Även om Sydsandinavien och den västra delen av Iberiska Halvön geografiskt sett är de två motpolerna utmed den västeuropeiska atlantkusten så finns det likväl flera aspekter på bosättningen under senmesolitisk och neolitisk tid (sena fångst samhällen och åkerbrukande samhällen 5000-2000 f.Kr.) som bidrar till att likartade problemställningar är aktuella. Naturligtvis finns det klimatologiska skillnader mellan områdena men därvid måste man betänka att Sydsandinavien under den aktuella tiden hade ett par graders högre medeltemperatur. Att västra delarna av Iberiska halvön hade en något lägre temperatur än idag (Mateus 1992) bidrog också till mindre markanta ekologiska skillnader mellan områdena jämfört med den i dag existerande.

Det är två fornlämningsformer som i båda områdena attraherat omfattande fältinsatser och studier – boplatser med en markant marin inriktning samt megalitgravar.

I samband med undersökningen inom Skateholmsprojektet som främst berörde den senmesolitiska (Larsson 1984; 1988; 1989) – delvis också den neolitiska (Larsson 1992a; 1992b) – bosättningen inom en forntida sydsjånsk lagun kom kontakter med likartade undersökningar i Portugal att bli inledningen till en forskningsinsats inom norra delarna av Alentejo-provinsen i samarbete med portugisiska kolleger. Under den första fasen – genomförd under perioden 1986-1988 – kom samarbetet att resultera i en undersökning av en senmesolitisk kökkenmödding vid Poças de São Bento invid Sadoflodens dalgång i södra Portugal (Larsson 1989; 1991; 1994a; a) (Fig. 1) (1). Den andra delen av insatsen, inledd 1991 och fortfarande pågående, kom att behandla megalitbosättningen inom ett mindre område

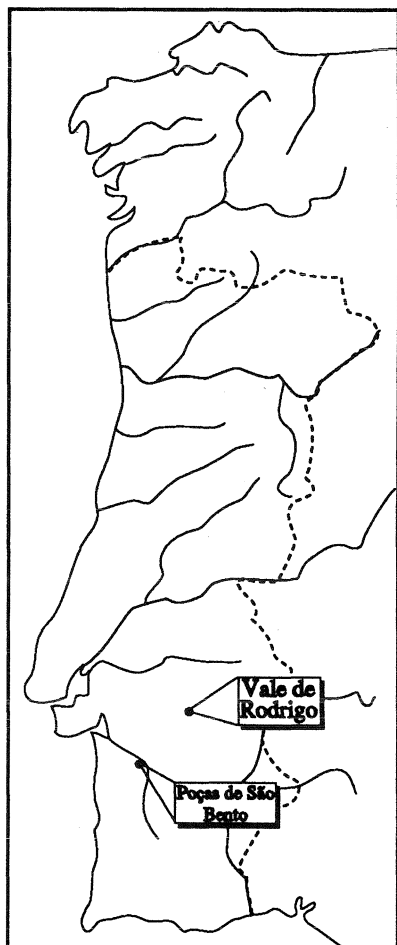

Fig. 1. Västra delen av Iberiska Halvön med de två undersökningsområdena markerade.

benämnt Vale de Rodrigo och beläget ungefär 45 km nordost om Sado-flodens dal.

Neolitiseringsprocessen och megalitgravarnas uppträdande

Problemen rörande neolitiseringsprocessen inom västra delen av Iberiska halvön är liksom inom andra delar av Europa till delar oklar och flera olika hypoteser har framförts. De mesolitiska traditionernas inflytande och bevarande har tillmätts olika betydelse. I vissa fall är det, liksom vad som gäller för exempelvis samma forskningsområde i Skandinavien, svårt att klart urskilja vad man avser med mesolitiska traditioner – har de samband

med den materiella kulturen, de speciella näringsformerna och den social strukturen eller är det hela eller delar av interagerande faktorer i fångst-samhället som förts vidare. Ett exempel är förekomsten i megalitgravarna av mikroliter, en pilspetsform, och stenyxor som har tydliga mesolitiska förebilder. I de ytterst få väldokumenterade gravarna kan detta inslag av materiell kultur identifieras i botten på kammaren vilket anger att dessa föremål tillhör den primära gravläggningen. Frågan är om dessa fynd skall uppfattas som belägg för att ett i alla avseende mesolitiskt samhälle stått för uppförandet av gravkonstruktionerna eller ifall dessa fynd tillhör ett åkerbrukande samhälle med en materiell kultur med kvarvarande inslag av mesolitiska traditioner.

Det senmesolitiska samhället som det framstår i de talrika kökken-möddingarna utmed kusten omfattar stabila system av semi- eller fullsedentär struktur med boplatser som omfattar såväl huskonstruktioner som gravfält (Morais Arnaud 1989; Roche 1989; Gonzalez Morales & Morais Arnaud 1990). Den materiella kulturen omfattar mikroliter och mikrospånteknik – en redskapssammansättning som har betydande likheter med den sena Maglemosekulturen i Sydsandinavien. I Portugal existerar denna senmesolitiska samhällsform fram till omkring 5.000 f. Kr. (samtliga dateringar angivna efter kalibrering). Det är i första hand kustboplatserna som är välkända. Boplatser från inlandet är betydligt färre vilket försvårar en direkt jämförelse då flertalet megalitgravar uppträder i detta område.

Relationen mellan de äldsta neolitiska och de sena mesolitiska samhällena utmed den iberiska atlantkusten har varit föremål för omfattande forskning (Morais Arnaud 1982; Kalb 1989; Lubell *et al.* 1989; Strauss 1991; Zilhão 1993)

Det äldsta neolitiska stadiet inom västra delen av Iberiska halvön markeras materiellt sett av keramik som vanligtvis är försedd med ornamentik i form av intryck från cardiumsnäckans kant, därav beteckningen *cardial*. I detta stadium har flinttekniken och redskapssammansättning tydliga mesolitiska traditioner. *Cardial* är ett sydvästeropeiskt kulturfenomen som uppträder omkring 6.500 f.Kr., först i Sydfrankrike men med en betydande spridning västerut. *Cardial* uppträder omkring 5.500 f.Kr. utmed atlantkusten och då sannolikt inom begränsade områden. Eftersom man under *cardial* använt grottor både för bosättning och gravläggning är bevaringsmiljön ofta god med sekvenser av daterade, fyndrika nivåer. Därav framgår att får som tamdjur uppträder tidigare än nötboskap och sannolikt också svin (Rowley-Conway 1992).

De kronologiska relationerna mellan uppträdandet av *cardial* och inled-

ningen av megalitbyggandet är inte klart utträtt. Detta beror dels på skillnader i den materiella kulturen men också på svårigheter att datera megalitgravarna. Enligt radiometriska dateringar uppträder megalitgravar omkring 4.500 f.Kr. (Kalb, 1981; 1989) men om dessa prover tillhör gravläggningens initialskede är ännu oklart.

Vissa forskare anser att megalitgravsbyggandet skulle ha inletts under en prekeramisk fas med mycket tydliga mesolitiska traditioner medan andra förlägger initialfasen till ett något senare stadium (Kalb 1981; Morais Arnaud 1982; Zilhão 1992). En del har ansett att de äldsta formerna skulle vara enkla och små hällkistliknande konstruktioner medan de som påminner om de nordiska gånggrifterna skulle vara av yngre ålder. Mot denna uppfattning kan anföras att även storstensgravar av avancerad struktur rymmer föremål och fyndkategorier som överesstämmer med dem som påträffas i de enklare gravformerna. Ett betydande antal megalitgravar har undersökts men det finns knappast något exempel på en modern undersökning av en gravanläggning med en väl redovisad lagerstruktur i vilken fyndens läge har dokumenterats. Många utgrävningar har varit alltför fyndcentrerade och därmed inte uppfattat en noggrann dokumentation av fyndläget som nödvändig. Grävningarna under de senare åren har företagits i gravar med en alltför tunn eller en senare omörd lagerföljd.

Problematiken gäller inte i första hand en fråga om kronologi eller typologi – den berör grundläggande uppfattningar om de samhällen som byggde megalitgravarna. En långsam utveckling av gravformerna från enkla till komplexa betecknar ett samhälle med en långsam utveckling mot alltmer komplicerade sociala mönster. Att komplexa gravtyper uppträder redan vid eller mycket kort efter introduktionen av megalitgravarna avspeglar ett samhälle i snabb förändring, kanske med betydande sociala motsättningar. Att detta manifesteras i ett gravbyggande med sådan variation och avancerad teknik kan antingen uppfattas som resultatet av en ytterst innovativ miljö med en låg värdering av traditionella föreställningar och/eller acceptance av extern påverkan både vad avser en förändrad föreställningsvärld som rent praktiska kunskaper om stenteknik och arkitektur.

Kunskapen om det samhälle som uppförde megalitgravarna kan endast i mycket begränsad omfattning baseras på undersökningarna av boplatserna. Antalet är nämligen litet. De boplatser som påträffats är stora och ibland försedda med befästningsvallar. De kan relateras till ett avancerat stadium av megalitanvändning men inte till det stadium då de uppföres. Därför kan de knappast användas i ett retrospektivt studium som representativa för den

form av boplatser vilken kan knytas samman med megalitbyggarsamhället.

En viktig aspekt är att vi vid analogien mellan kökkenmöddingar och megalitgravar inte rör oss med komparativa storheter. Megalitgravarna ingår i det rituella landskapet. Då det ofta förekommer gravar i och under kökkenmöddingar är det orätt att hänföra dessa uteslutande till ett profant landskap. Vad som främst saknas är kunskapen om relationen mellan megalitgravarna och lämningarna efter de platser som gravbyggarna har bebott.

En avgörande fråga i resonemanget är också varför man uppför megalitgravar. För att besvara denna fråga är det väsentligt att känna till var man uppfört dessa monument – de ligger inte jämnt fördelade i landskapet. För att använda kärnfysikaliska termer så får man intrycket av att det behövs en ”kritisk massa” för att ett behov av monumentbyggande skulle uppstå. Men till skillnad från kärnfysiken rör det sig inte om en ackumulation av en beståndsdel, snarare om en mixtur av flera olika komponenter. En av ingredienserna är de naturgeografiska förutsättningarna. Det framstår tydligt genom att megalitgravarna saknas helt i vissa regioner. Oftast är de koncentrerade till områden med en ekologiskt varierad zoneringsstruktur. En annan ingrediens är befolkningstätheten vilket inte skall förväxlas med befolkningsökning även om det ofta finns ett visst samband. En tredje är omfattningen av kontakt med andra samhällsgrupper. Andra ingredienser är traditionernas utformning vad avser samhällskonstruktionen och därmed förställningsvärldens struktur, näringsbasens sammansättning och enskilda individers mentala kapacitet, karisma eller förslagenhet, för att befästa eller undertrycka maktlystnad.

Detta betyder inte att samma blandning var nödvändig vid varje tillfälle för att den ”kritiska massan” skulle uppstå. Detta skall inte heller tagas som belägg för att seden att bygga megalitgravar skulle ha uppstått i flera områden oberoende av varandra. Ett gemensamt ursprung är trots allt det troligaste. Däremot måste vi räkna med olika sammansättning och betydelse för variablerna ovan för att seden att bygga storstensgravar skulle upptagas utanför ursprungsområdet. Vissa generella idéer kan ha existerat men vi får inte därmed nonchalera de för varje region specifika förutsättningarna och föreställningarna. I en jämförande studie som projektet involverar blir synpunkter på det generella och specifika med megalitbyggandet av betydelse att närmre belysa.

Vale de Rodrigo

Undersökningen i Sadodalen av en kökkenmödding hade en direkt relation till pågående forskning av senmesolitiska samhällen i Sydsverige. De här redovisade insatserna kan på liknande sätt relateras till pågående forskning om uttrycksformerna för de neolitiska samhällen i Sydsverige (Larsson 1987; 1992a; 1992b, 1994b).

Undersökningsområdet ligger i norra delen av provinsen Alentejo, 120 km öster om Lissabon. Det omfattar en dalgång med omgivande sluttningar i vilken gården Vale de Rodrigo är centralt placerad (Fig. 3). Genom dalgången flyter ån Valverde som också är namnet på ett samhälle 5 km från undersökningsområdet.

I dalen finns fyra megalitgravar kända. Mitt i dalen på en svag förhöjning, till delar omgiven av sank terräng, finns en större kulle som markerar platsen för en grav (Monument 1) som undersökts av en amatör. Han grävde sig ned från högens topp och stötte på en gravkammare bestående av kraftiga väggstenar kombinerad med ett falskt valv av stenplattor (Leisner 1944). Gången blev inte undersökt men ungefär där denna kan ha mynnat

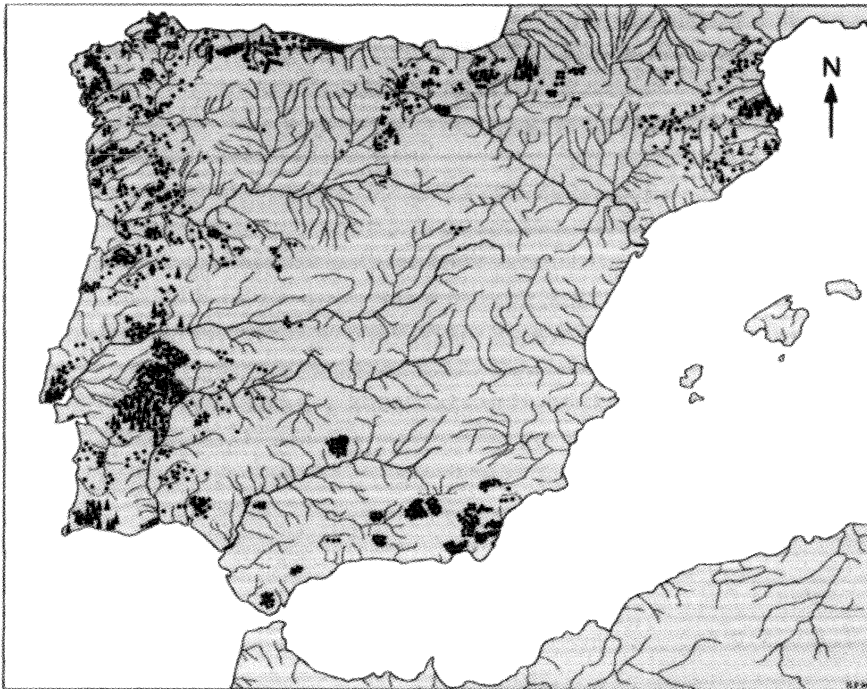

Fig. 2. Spridningen av megalitgravar (prickar) och menhirer (trianglar) på Iberiska halvön. Efter Kalb 1989.

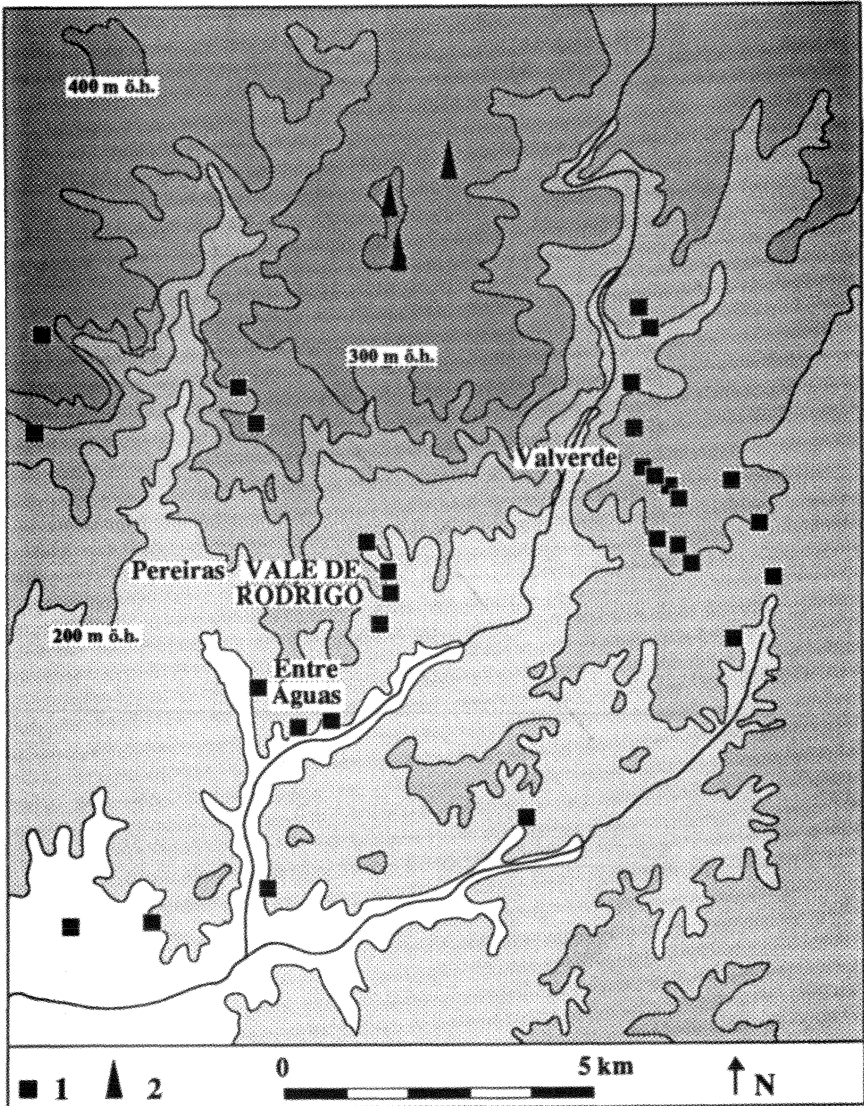

Fig. 3. Undersökningsområdet – Vale de Rodrigo – med omgivning. Teckenförklaring: 1: megalitgravar och 2: menhirer.

ut finns en större sten som ursprungligen varit rest som en sk menhir. På denna finns några skålgropar och en svårtolkad hästskoformad figurframställning. Monument 2 och 3 är synliga genom väggstenar som sticker upp ur förhöjningar i terrängen. Monument 4 vid gården förstördes för några årtionden sedan och ingår delvis som grundstenar i gårdsbyggnaden (Fig. 5). En kilometer längre söderut finns spåren efter en koppargruva. Den

Fig. 4. Vale de Rodrigo, Monument 2 sett från öster. Stenen i markytan i förgrunden är en taksten till den korta ingången.

har varit i drift under modern tid och givit en högvärdig kopparmalm (Dehn *et al.* 1992). Det kan inte uteslutas att man här bröt koppar redan under förhistorisk tid, kanske så tidigt som under megalitgravarnas användningstid. På platser invid dalen, vid gården Entre-Águas, finns ytterligare en ansamling megalitgravar om tillsammans tre stycken (Fig. 3).

Vid byn Valverde ungefär 5 km i nordostlig riktning finns en ansamling om ett tiotal gravar (Fig. 3) vilken involverar Anta Grande de Zambujeiro som är den största megalitgraven på Iberiska halvön med mer än sex meter höga väggstenar (Kalb 1981). Först på 1960-talet konstaterade man att en tydligt markerad kulle i terrängen gömde en väldig megalitgrav. Tyvärr kom grävningen att utföras på ett sådant sätt att dokumentationen lämnar mycket övrigt att önska. Detta är ytterst olyckligt då fyndmaterialets omfattning, variation och högklassiga utformning väl står i paritet med gravens enastående storlek. Graven synes därtill ha varit intakt då den påträffades, speciellt som de undre lagren täcktes av en väggsten vilken i ett tidigt skede fallit in i kammaren.

För studiet av megalitgravarna har Georg och Vera Leisners insatser med registrering och undersökningar inom betydande delar av halvön varit av mycket stor betydelse (Leisner & Leisner 1943, 1951, 1956–1965). Deras

Fig. 5. Vale de Rodrigo, Monument 2, i förgrunden. En megalitgrav (Monument 4) har legat på gårdens plats. I bakgrunden, markerad med pil, skymtar den förhöjning som utgör läget för en delvis bevarad megalitgrav (Monument 3).

insatser under tre decennier från 1930-talet medförde att betydande informationmaterial räddades till eftervärlden då omfattande destruktions av megalitgravar ägt rum sedan deras registrering.

Gravarna vid Vale de Rodrigo utgör en av de sydvästligaste grupperna i Iberiska halvöns troligen största ansamling av megalitgravar (Fig. 2). Spridningsområdet omfattar regionen kring städerna Évora och Reguengos med ett stort antal registrerade megalitgravar kompletterade med flera enstaka eller ansamlingar av menhirer. Läget för flertalet megalitgravar påminner om det för de nordiska, nämligen i sluttningar, eller på toppen av mindre förhöjningar, i närheten av ett mindre vattendrag.

Undersökningen av Vale de Rodrigo, Monument 2

Vid förfrågan om samarbete gavs vi inte bara möjlighet att delta i ett flernationellt projekt under ledning av dr. Philine Kalb utan erbjudandet omfattade också att vi kunde välja bland de objekt som skulle undersökas (1). Megalitgravarna i och runt Vale de Rodrigo har åren före utgrävningarna påbörjades varit föremål för omfattande dokumentation varför faktabläget vid urvalet också kunde kompletteras med en genomgång av de uppmätningar av de anläggningar som var synliga ovan mark och den närmaste topografin.

Grav (Monument) 2 vars undersökning blev den svenska insatsen i projektet omfattar en närmast rundoval kammare begränsad av fem kammarstenar som idag saknar taksten (Fig. 4). Ett par stenar har huggits av och i ytterligare två finns tydliga kilningsmärken. Megalitgravar har varit eftertraktade som byggnadsmaterial långt fram i tiden. Av gången är två takstenar synliga ovan mark. Graven som närmast har formen av en gånggrift är belägen på en ungefär två meter hög förhöjning i terrängen.

Undersökningen inleddes med att ett schakt upptogs omedelbart utanför kammaren (Fig. 6). De opåverkade väggstenarna står manshögt ovanför markytan och vi hade förväntat oss att behöva gräva ungefär en meter ned för att finna väggstenarnas bas. Det visade sig att väggstenarna var betydligt längre, nästan 4 meter höga (Fig. 7). Därigenom framgår att marken där graven uppfördes ursprungligen varit plan (Fig. 8). I den vittrade berggrunden har man huggit ut mer än halvmeterdjupa rännor i vilka väggstenarna vilade.

En tydlig markhorisont kunde också identifieras. I denna som var svagt mörkfärgad påträffades fragment av lerkärl och bearbetad kvarts av sådan omfattning att man kan uppfatta det som en tydligt människopåverkad horisont.

Högen runt graven har varit av betydande storlek. Utgår man från att kammaren upp till takstenen var täckt blir högens höjd ungefär fyra meter. I schakt vid högens fot framkom rester av kantkedjan som endast var intakt inom ett mycket begränsat parti (Fig. 9). Enligt utformningen av denna kantkedja har högen haft en diameter på ungefär 45 meter.

Att betydande delar av högen försvunnit beror mindre på erosion, delvis på markberedning men troligen mest på att lokalbefolkningen enligt uppgifter använt högfyllningen som gödningsmedel att tillföra näringsfattiga åkrar. Att inte all fyllning förts bort kan bero på konstruktionsmässiga förhållanden. Under markytan påträffades delar av ett kompakt lerlager.

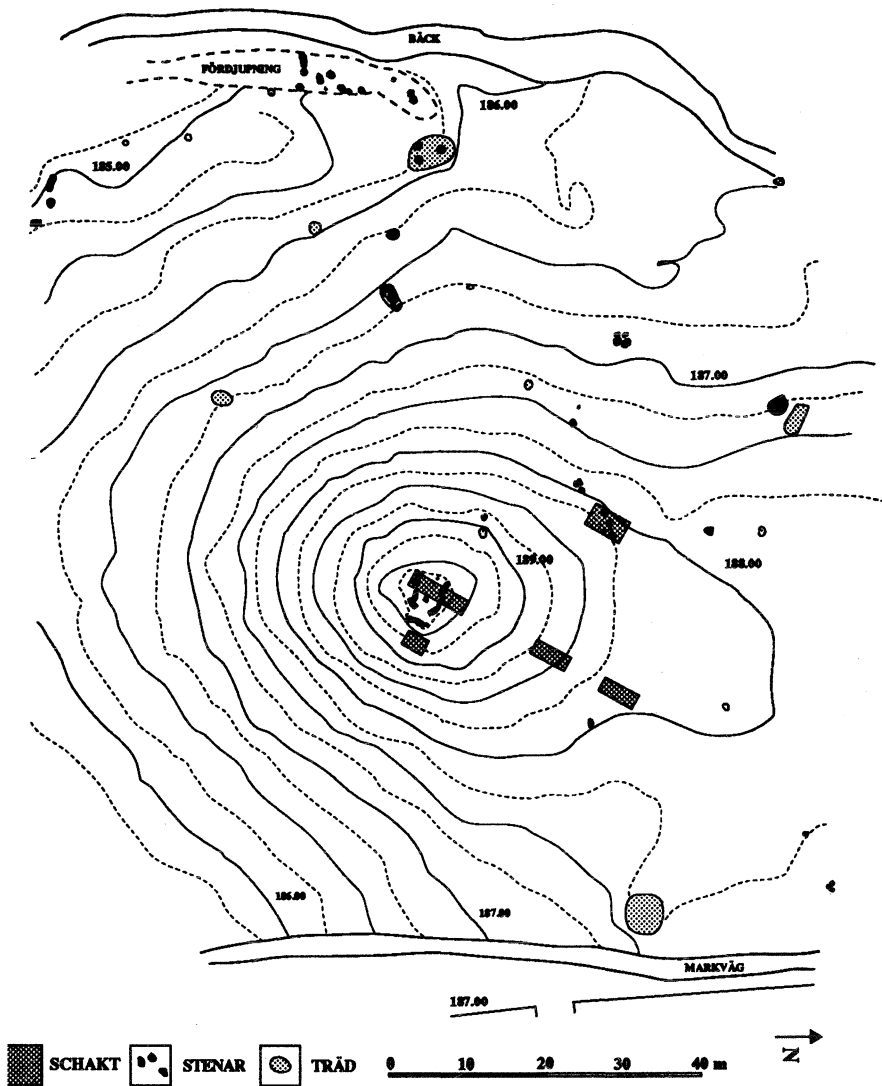

Fig. 6. De topografiska förhållandena runt Vale de Rodrigo, Monument 2 samt fördelningen av undersökningstorna.

Över en inre stenpackning har man vid gravbyggandet påfört en blandning av lera och vatten i flera lager och sannolikt stampat samman detta till ett tätt, vattenavvisande skikt. Även med hacka var det stundtals svårt att hugga sig ned i lagret.

Även om schaktet omedelbart utanför kammaren inte var mer än två meter brett och tre meter långt så gick det att få en inblick i konstruktio-

Fig. 7. Megalitgravens norra väggside efter avslutad framgrävning.

nerna invid gravrummet. Stenbretten eller stenkretsar runt kammaren kunde dokumenteras (Fig. 10). Om dessa uppförts som etapper i en fortlöpande byggprocess eller är resultatet av flera byggintervaller kan inte säkerställas. I högfyllningen kunde inte någon tydlig mörkare horisont

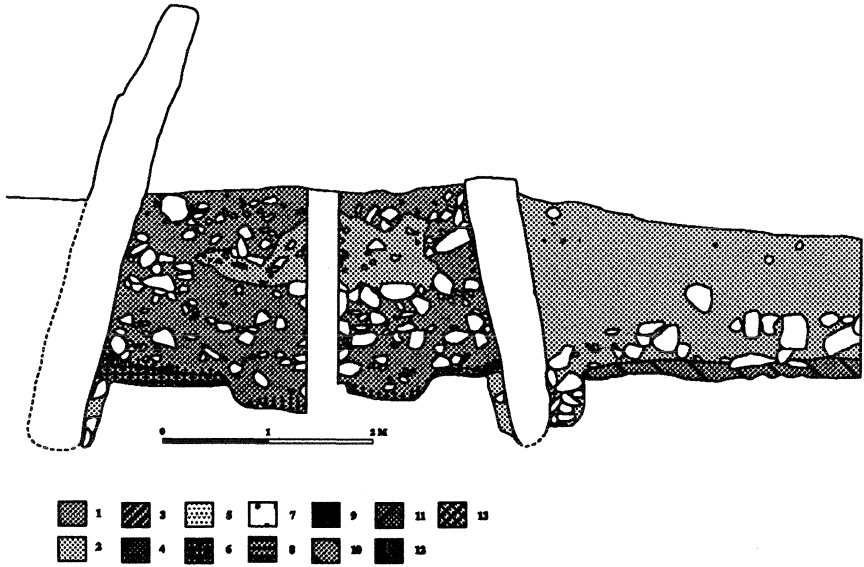

Fig. 8. Tvärsnitt genom högen och kammarfyllningen. Teckenförklaring; 1: mörkbrun humös silt, 2: ljusbrun silt, 3: något lerig och sotig silt, 4: mörkbrun silt, 5: ljusgrå, sandig silt, 6: grått, hårt lager, 7: ansamling av små träkolsbitar, 8: brun lera, 9: linser med sot, 10: lerig silt med humus, 12: mörkbrun, lerig silt, 13: gulbrun silt.

urskiljas vilket brukar vara det säkraste belägget på att fyllningen påförts i etapper med så långa intervaller att ett växttäckte hunnit bildas. Avsaknad av övertäckta markhorisonter inne i fyllningen tyder därför på att hela högfyllnaden tillkommit under en begränsad tidsrymd. Vi påträffade också mindre partier av andra stenkonstruktioner såsom ett mindre röse i högfyllningens bottennivå som har byggts innan högens uppfördes.

Stenkammaren och dess innehåll

Drygt halva kammarens yta, ungefär nio kvadratmeter, har undersökts. Kammarfyllningen hade en mäktighet av drygt två meter och undersöktes i artificiella lager om 0.1 m. Därigenom erhöles en mycket god uppfattning om artefakternas förekomst såväl i vertikal- som i horisontalplanet. Fyllningen var stenbemängd och innehöll material i alla nivåer varav det yngsta tillhör tidig järnålder och sen bronsålder (ca. 700 f.Kr.).

En ursprunglig uppdelning av kammaren framstod tydligt genom två stora hållar som fixerats mellan väggstenar och placerats vinkelrät ut från väggen (Fig. 11). Dessa stenar uppdelar kammaren i två ungefär lika stora rum.

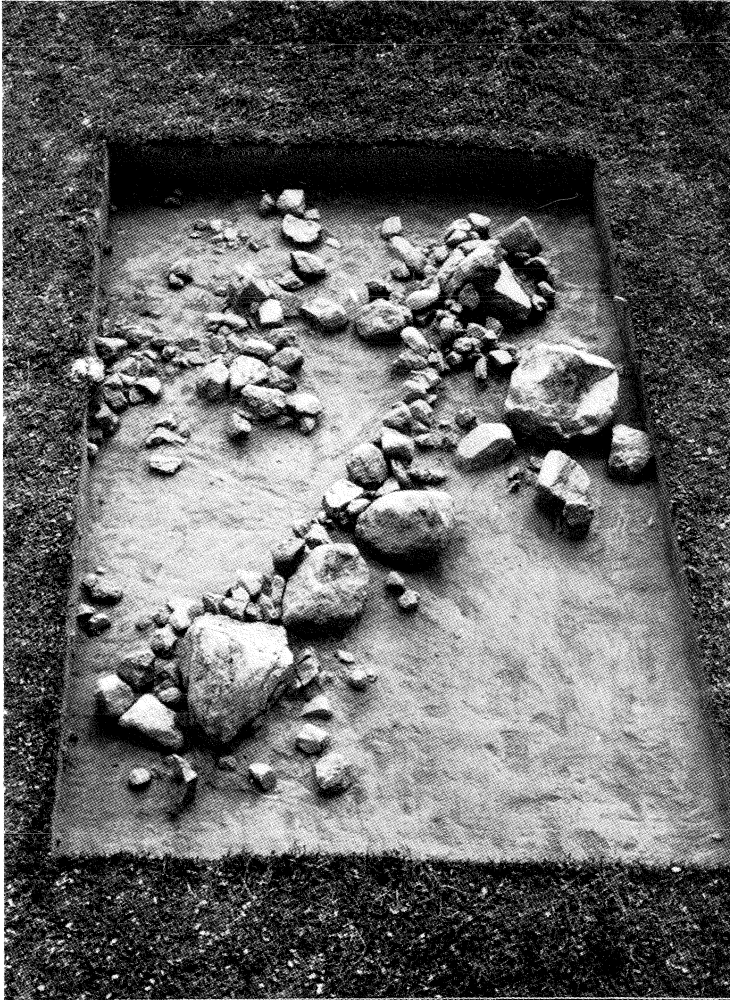

Fig. 9. Ett parti av kantkedjan runt den hög som täckt megalitgravens.

Kammarens bottenlager som var i nivå med den ursprungliga markytan bestod av ett mycket hårt material som sannolikt påförts för att utjämna ytan och därefter utsatts för en naturlig omvandling. På grund av upphuggningar av bottenlagret vid sekundära gravläggningar förekom viss störning av den ursprungliga fyndspridningen.

Fyndmaterialet som kan kopplas samman med megalitgravens användningstid är liksom i Skandinavien av förhållandevis standardiserad natur. Keramik uppträder men är vanligtvis oornerad och kärnen närmast halvklotformade av varierande storlek från miniatyrkärn med en mynningsdiameter på 3 cm till de med en diameter på ca. 40 cm. Pilspetsar med

Fig. 10. Ytan omedelbart utanför den norra stenkammarväggen. En rad av större stenar markerar sannolikt en stenring runt kammaren. Ett röse är beläget några meter längre ut från stenkammaren.

Fig. 11. Det undersökta partiet av kammaren med den inre uppdelningen i form av två hällar.

urnupen bas är vanliga och är framställda av olika silikatmaterial. Vanligt förekommande – ett femtontal har påträffats – är också fyrkantiga, dekorerade skifferplattor (Fig. 12). På vissa uppträder ögonmarkeringar och avsatser för att markera axlar vilket anger att de är stiliserade idolframställningar (Ramirez 1992).

Ornamentiken som uppträder på plattorna består av trianglar, band och schackmönster i omväxlande skaffrerade och ofyllda ytor som uppvisar vissa likheter med keramikmönstren på de nordiska megalitkärnen. Olika neolitiska kulturer uppvisar konstnärligt utövande på olika material och i det västiberiska området är det skifferplattorna som varit föremål för denna omsorg, däremot inte keramiken. Att vissa motiv är så lika över stora områden har ofta uppfattats som belegg för långväga kontakter. En annan idé är att förekomsten av allmänt förekommande motiv av geometrisk art, såsom vågband och koncentriska cirklar, kan hänga samman med framställningar av generella upplevelser vid neuropsykologiska tillstånd uppkomna i samband med förändrad medvetenhet, exempelvis transtillstånd. Andra motiv har samband med föreställningar av samhällsbaserade preferenser med regionell spridning (Bradley 1989; Lewis-Williams & Dowson 1993)

Skifferplattorna uppträder oftast i betydande antal, i vissa storgravar upp till ett femtiotal. Deras läge i förhållande till de gravlagda antyder att

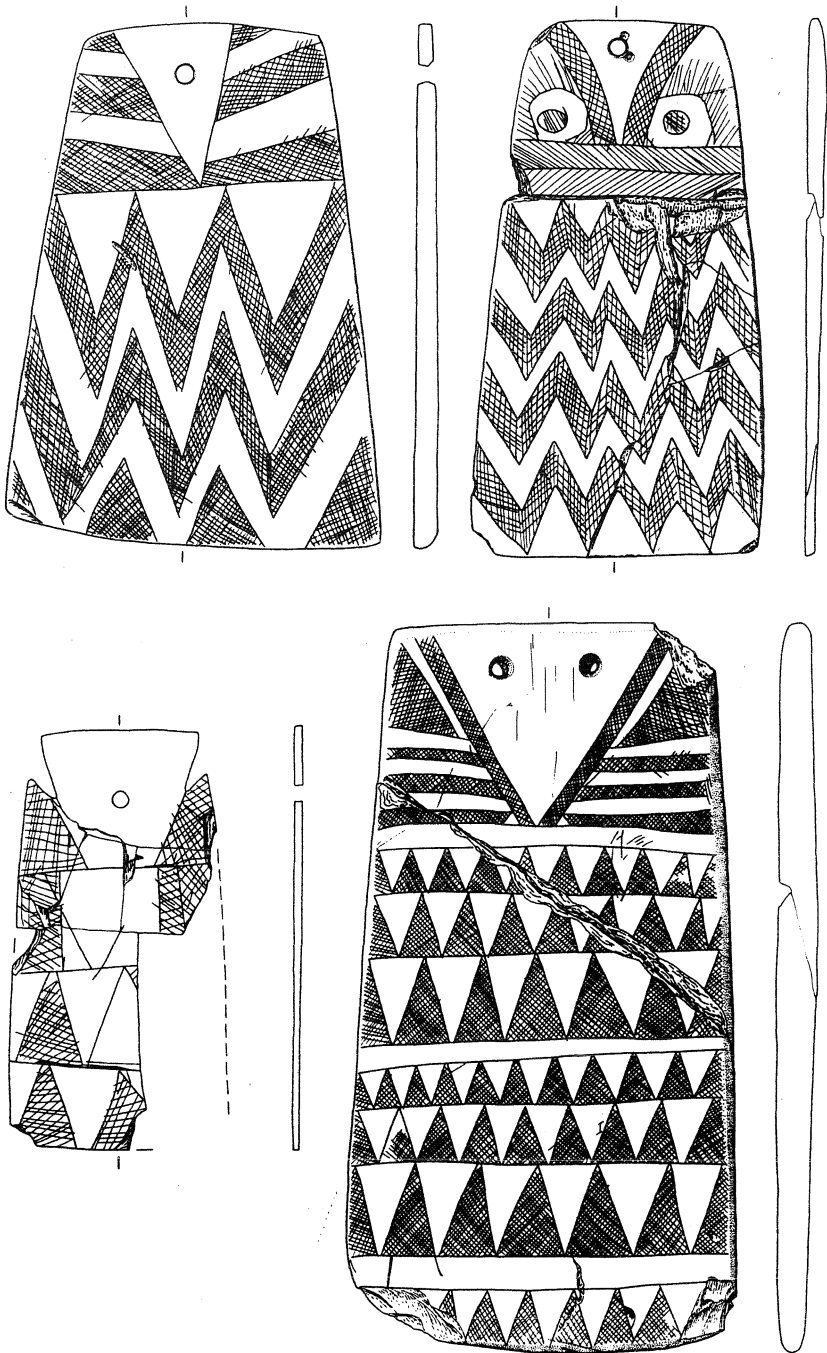

Fig. 12. Några av de ornerade skifferplattor som påträffats vid undersökningen i kammaren och utanför ingången. Teckning: Eva Koch. Skala 1:2.

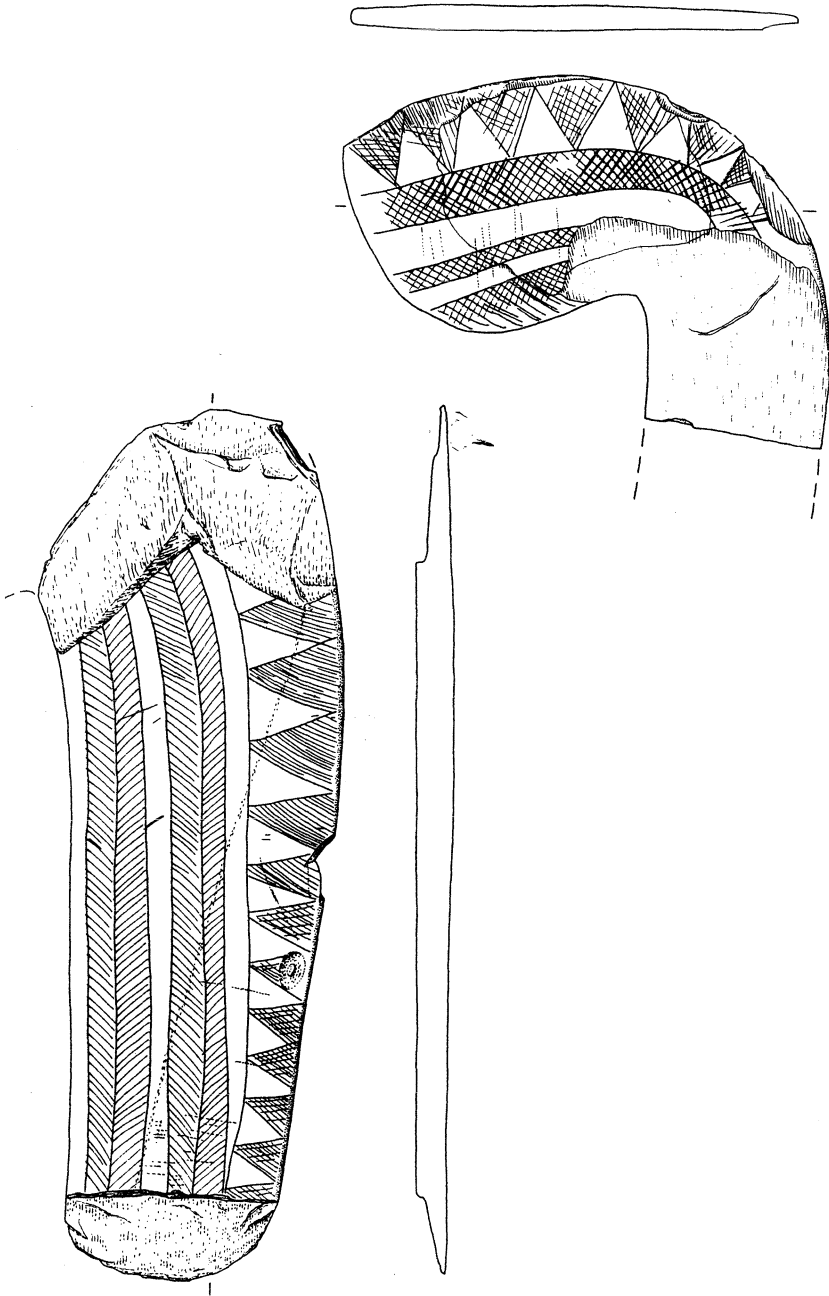

Fig. 13. Två fragment av symboliska yxor med skaft tillverkade av skiffer. Överst till höger ett fragment av yxhuvudet och till vänster ett skaftfragment. Teckning: Eva Koch. Skala 1:2.

de varit personliga gravgåvor. Betydligt ovanligare är skiffer- eller kalkstenfigurer i form av stiliserade yxblad med skaft. Stora fragment av ett par sådana figurer ingår i fyndmaterialet (Fig. 13).

En vanlig fyndkategori är pärlor i form av små, runda perforerade skivor i skiffer men också i kalksten. Bergartsyxor, bergkristaller liksom flintspån av ansenlig längd förekommer i begränsat antal. Ett drag som kan beläggas i denna grav liksom i andra är att spånen medvetet har brutits sönder före depositionen. I de nedre skikten av kammarfyllningen förekom mikroliter både av den smala triangulära typen och breda, trapetsformade. Att lerkärlen är fåtaliga eller inte belagda längst ned på den ursprungliga kammarbotten, som antytts vid andra undersökningar, kunde bekräftas genom denna undersökning. Förekomst av mikroliter och frånvaro av keramik antyder att graven är uppförd i en miljö i vilken det fanns starka mesolitiska traditioner vad avser den materiella kulturen.

På grund av den sura mineraljorden förekom endast färgningar efter ben från de gravlagda. Detta kunde endast beläggas vid några få tillfällen. Ansamlingar av föremål, exempelvis att delarna till samma flintspån låg tätt samman liksom ett par skifferplattor i en annan del av undersökningsytan markerar de individuella gravläggningarna.

Ingångspartiet

För att få en bättre uppfattning om ingångspartiet upptogs ett schakt inom den del som antogs vara gångens yttre del. Detta kunde snart bekräftas. Därtill registrerades stenplattor som förseglade ingången. Vad vi däremot inte förväntat var ett betydande antal föremål såsom pilspetsar, pärlor, skifferplattor och kärl vilka påträffades omedelbart under ploggången. Fyndens spridning och fynd av tandemalj anger att det rör sig om begravingar vilka enligt de stratigrafiska förhållandena har ägt rum efter det att graven förseglats (Fig. 14).

Utöver gravläggningar dokumenterades två rader av stenar som utgick från gångöppningens hörn och löpte snett utåt. Då undersökningsytan 1994 utvidgades, såväl mot andra hörnet av ingångspartiet som längre ut från ingången, visade det sig att det funnits en form av förgård som ledde upp till öppningen. Det troligaste är att förgården har fört ut till högens kant.

Eftersom undersökningen inte avslutats är det något oklart i hur många stadier stenkammarens gångsparti och rampen förändrats. Dock framgick det klart att gravläggningar endast finns inom ett ca. 1.5 meter brett stenlagt parti utmed förgårdens norra sida. Här förekommer ansamlingar av

Fig. 14. Ett parti utanför gravgången med föremål som markerar gravläggningar. Till vänster om en sten står ett lerkärl, till höger ligger två skifferplattor och en stor bit bergkristall.

artefakter och tandemalj mer än 4 meter utanför gångens öppning. Av lagerföljden framgår att i ett senare stadium, troligen efter det att gången tillslutits, har delar av förgården fyllts igen varvid endast den norra stensatta delen fortfarande förde in till stenkammarens öppning.

Den avslutande undersökningen kommer att inriktas på utgrävning av ingångspartiet dels för att fastställa relationen mellan gravläggningarna utanför öppningen och de som utförts innan gången tillslutits, dels för att få en fördjupad kunskap om ingångspartiets förgårdsliknande konstruktion.

Bland Portugals megalitgravar förekommer ibland en utsmyckning av kammarstenarna i form av ristningar. Några belägg på bemålning av väggstenarnas insidor (Shee Twohig 1981) kan däremot antyda en form av dekoration som har varit vanligt förekommande men som i de flesta fall

vittrat bort. Däremot uppträder inristningar på menhirer i direkt anslutning till graven – exempelvis på den vid Monument 1 – men den kronologiska relationen dem emellan är inte klarlagd. Skålgropar uppträder på takstenarna och i några fall – exempelvis den här aktuella – återfinns man skålgropar på en jordfast sten i gravens närhet. Cirka 80 meter från graven och något snett mot öster i förhållande till gångens riktning ligger en stor sten med några skålgropar. Därtill registrerades en tidigare helt okänd förekomst med ett 20-tal skålgropar på en håll ungefär 300 meter från graven och i gångens riktning. Även här är det tidsmässiga förhållandet oklart men denna form av utsmyckning kan, liksom i Norden, ha förekommit redan under megalitbyggandets tid.

Ursprunget för gravarnas byggmaterial

Till skillnad från de nordiska är merparten av de iberiska megalitgravarna uppförda av kluven sten. Dessa är konkreta exempel på en mycket god kunskap om det använda stenmaterialets klyftegenskaper då spår efter kilningen saknas. Den speciella tekniken att bygga med så höga väggstenar som det här rör sig om har medfört vissa svårigheter med att åstadkomma en säker fixering. Detta har lösts genom att placera väggstenarna något om lot så att de kilade fast varandra. Därav följer att dessa kammare blir polygonalt formade. Därigenom blir beteckningen dolm mera påtaglig än vad gäller konstruktionssättet för de sydiskandinaviska megalitgravarna där väggstenarna är placerade i rad. Placeringen av väggstenarna i mer eller mindre markant lutning in mot kammaren har medfört att man maximerat bottenytan och samtidigt kunnat minimera takstenens storlek.

Eftersom området till skillnad från Sydiskandinavien inte varit utsatt för glaciala fenomen, där landisen kan ha förflyttat stenblock över stora avstånd, kan en sökning efter ursprungsplatsen för gravarnas stenmaterial ge intressanta resultat. En petrografisk inventering pågår samtidigt med de arkeologiska undersökningarna (Dehn *et al.* 1992). Av denna framgår att merparten av stenmaterialet är av lokalt ursprung. Stenarna i den aktuella megalitgraven är troligen kluvna ur ett hållparti i närheten av gården Pereiras ungefär två kilometer väster om gravläget. Dock finns i samtliga de undersökta gravarna en eller flera stenar, de behöver inte ingå i någon speciell del av konstruktionen, vars sammansättning är främmande för omgivningen. För den aktuella graven rör det sig om en täcksten till gången som troligen brutits vid en plats 8 km fågelvägen nordost om Vale de Rodrigo. Materialet är porfyrisk granodiorit som också har ingått i samtliga

de andra gravarna inom Vale de Rodrigo. Eftersom området är kuperat, kan transporten av stenarna knappast skett på annat sätt än utmed dalen för ån Valverde som passerar såväl den troliga brytplatsen som Vale de Rodrigo (Fig. 3). Det har inneburit ett betydande merarbete vid uppförandet. Avsikten med denna insats måste ha varit att denna stentyp eller brytplatsen haft en viktig roll i megalitbyggarnas föreställningsvärld.

Kanske detta urval kan relateras till föreställningar om ett gemensamt ursprung som knyter samman flera gravar genom att man hämtade sten från samma plats. Kan detta vara gemensamt för gravar inom en och samma gravgrupp eller kan man urskilja ett samband i stenval mellan gravgrupper inom ett större område? Här krävs utvidgade geologiska inventeringar innan man kan få fram mera omfattande underlag. Dock framstår det tydligt att den petrografiska undersökningen kommer att få betydande konsekvenser vid tolkningen av strukturen för och relationerna mellan de samhällen som kan kopplas samman med de olika grupperingarna av megalitgravar.

Även om merparten av byggnadsstenen hämtats från närbeläget berg innebär transporten över den kuperade terrängen i flera fall att den egentliga transportsträckan var betydligt längre än fågelvägen. De största stenarna i den aktuella megalitgraven har en längd av mer än 4 meter och 2 meters bredd vilket innebär att de väger ungefär nio ton. De andra väggstenarna har inte varit mer än något ton lättare.

Miljön vid tiden för gravbyggandet

En annan analys som givit värdefullt faktaunderlag är pollenanalys. I första hand krävs det organiska lager för att pollen skall bevaras. De kan dock under speciella förutsättningar bevaras i mineraljordar – även i sura vittringsjordar som de i Vale de Rodrigo. Vid utgrävningen utanför kammaren togs prover på den ursprungliga marknivån. Även om bevaringsmiljön var dålig identifierades ett mindre antal pollen. Merparten av dessa tillhörde ek och ljung som bildat en typisk machiavegetation(3). Detta visar att landskapet då megalitgraven byggdes var förhållandevis öppet, sannolikt betat medan odling – om den förekom – var av begränsad omfattning. Några pollen av odlade växter har inte identifierats men detta kan bero på det begränsade antal pollen som påträffats. Flertalet odlingsväxter avger inte särskilt mycket pollenfrö. Pollenanalysen visar också på inslag av träd som lind och hassel vilka sannolikt vuxit i anslutning till en liten bäck cirka hundra meter väster om graven eller invid ett biflöde till

ån Valverde ett par hundra meter åt öster. Idag täcks området av gräsmark med glesa bestånd av olika ekarter. Endast inom partier som inte utsätts för plöjning förekommer idag fortfarande ljungmarker. En rik förekomst av mikroskopiskt träkol kan tyda på en av människan orsakad svedjning för att förbättra betet. Analys av bl.a. fraktionssammansättningen av fyllningen anger att högen uppförts av ren mineraljord inte av torvor med ett fasthängande övre jordskikt som är vanligt i andra sammanhang.

Förstenade symboler – förstelnade traditioner

En aspekt som bör beaktas är megalitgravarnas relation till de naturgeografiska förhållandena. I huvuddelen av megalitgravarnas utbredningsområde i Västeuropa skiljer sig dessa konstruktioner tydligt mot omgivningen. I och med att man anlägger stora monument har man också ändrat landskapet och givit det en ny innebörd (Bradley 1993).

I västra Portugal är det i stället så att de inom vissa områden väl smälter in i miljön. De lösa jordlagren är tunna och det finns därför många impediment som består av genom vittring avgrundade granitkullar på förhöjda partier. På något avstånd kan en del av dessa ha ett utseende som megalitgravar, speciellt som berget ofta är mer eller mindre uppspaltat (Fig. 15). Först vid en närmre inspektion kan man avgöra om stensamlingen är artificiell eller inte. Om vi utgår från att de äldsta megalitgravarna byggts på Iberiska halvön ligger det nära till hands att uppfatta att det ligger föreställningar med uttrycksformer i naturgeografiska förhållanden bakom ursprunget. Ifall vissa föreställningar knutits till dessa stensamlingar kan megalitgravarna ha uppstått som en strävan att uppfatta människornas gravplatser som en vidarutveckling av de naturliga förutsättningarna. Gravläggning under tidigaste neolitikum förekom i naturliga grottor. Kanske har man sedan utvecklat gravskicket med att utnyttja naturliga hålor ovan mark och slutligen att bygga helt artificiella gravrum (Bradley 1989). På detta sätt blir megalitgravsbygget en naturlig utveckling av de naturgeografiska förutsättningarna.

Detta att uppföra monument som liknar naturbildningar kan också uppfattas som en symbolisk handling där man betvingar sin omgivning. Genom att efterlikna naturen visade människorna hur de kunde skaffa sig makt över denna. Att det därmed sker inom gravritualen anger att de döda sammanlänkar de artificiella sociala mönstren med de naturliga processerna. Människan blir en del men en överordnad del av naturen. I de tidigare fångst samhällena var naturen en integrerad del av föreställningsvärlden

Fig. 15. Ett naturligt parti av fast berg i närheten av Valverde. Först vid en nära granskning kan man fastställa att dess likhet med en storstensgrav är rent tillfällig.

men då som en likställd eller överordnad part. Då människan manipulerar sin fysiska omvärld genom odling och boskapsuppfödning uppstår ett behov av att markera denna dominerande roll även över de delar av naturen som inte var direkt påverkade av människans inverkan.

Hela natursfären skulle underordnas samhället och ett uttryck som detta tog sig var att klyva väldiga block och av dessa forma artificiella grottor. Denna sed har uppstått i områden med en rik stentillgång i fast klyft utmed den atlantiska kusten och fick en snabb acceptance över stora områden. De föremål som hamnade i graven har varit anspråkslösa – det var i monumenten man uttryckte samhällets maktanspråk över naturen. Valet av sten och ursprunget för råvaran har styrts av normer i det enskilda samhället. Man har i monumentet förstenat föreställning som både var relaterad till traditioner – gruppens ursprung – som innovationer – de nya näringarna.

Först i ett senare skede överfördes intresset på de döda och de symboler i form av gravgåvor som de fick med i graven.

Att gravläggning efter en tid inte inskränkts till gravkammaren utan också utanför, som i den aktuella graven, antyder att stengravens roll förändrats. Längre har man i forskningen gärna velat se megalitgraven som representant för en bestämd symbol – revirmarkören – som i så fall skulle markera en förstelnad tradition, en bild av samhället som efter en tid måste ha blivit föråldrad. Om stengraven däremot representerar en symboliskt laddad roll som under uppträdande byter skepnad ger detta utrymme för att se stensamlingen som aktör i en föränderlig föreställningsvärld.

Noter

- 1 Undersökningen av Poças de São Bento utfördes i samarbete med dr. José Morais Arnaud, Arkeologiska institutionen, Lissabons universitet.
- 2 Dr. Philine Kalb, Tyska institutets avdelningskontor i Lissabon är ledare för Vale de Rodrigo-projektet i samarbete med dr. Martin Höck, universitetet i Covilha samt det regionala kontoret för antikvarisk verksamhet (Serviço Regional de Arqueologia da Zona Sul) i Évora. Dr. Walter Vortisch, universitetet i Marburg, är knuten till projektet för specialstudier. Författaren vill framföra ett stort tack för den värdefulla hjälp och den stora gästfrihet som den svenska gruppen fått mottaga. Undersökningarna har omfattat fyra fältsäsonger under tiden 1991–94. Assistenterna har varit Per Karsten och Arne Sjöström. Kristina Gidlöv, Charlotte Kristiansen, Jenny Nord, Jonas Paulsson och Henrik Pihl har ingått i den svenska fältgruppen. För samtligas insatser och ett utmärkt kamratskap vid förläggningen i Valverde vill författaren framföra ett stort tack. Tetra Pak, Lissabon, under ledning av Stephan Cramér, har ställt fordon till förfogande och hjälpt oss vid flera tillfällen att lösa praktiska problem. För detta viktiga stöd vill författaren framföra ett stort tack.
- 3 Författaren vill framföra ett stort tack till Mats Regnéll, Kvartärbiologiska Laboratoriet, Lunds universitet som genomfört analysen.

References

- Bradley, R. 1989. Death and entrances: a contextual analysis of megalithic art. *Current Anthropology* 30.
- 1993. *Altering the Earth*. Society of Antiquaries of Scotland Monograph series no. 8. Edinburgh 1993.
- Dehn, W., Kalb, Ph. & Vortisch, W. 1992. Geologisch-petrographische Untersuchungen an Megalithgräbern Portugals. *Madridier Mitteilungen* 32, 1991.
- Gonzalez Morales, M. R. & Morais Arnaud, J. E. 1990. Recent Research on the Mesolithic in the Iberian Peninsula: Problems and Perspectives. Vermeersch, P. M. & Van Peer (eds.) *Contributions to the Mesolithic in Europe*. Studia Praehistorica Belgica vol. 5.

- Kalb, P. 1981. Zur relativen Chronologie portugiesischer Megalithgräber. *Madrider Mitteilungen* 22.
- 1989. Überlegungen zu Neolithisierung und Megalithik im Westen der Iberischen Halbinsel. *Madrider Mitteilungen* 30.
- Larsson, L. 1984. The Skateholm Project. A Late Mesolithic Settlement and Cemetery Complex at a South Swedish Bay. *Papers of the Archaeological Institute University of Lund* 1983–1984.
- 1987. Some Aspects of cultural relationship and ecological conditions during the late Mesolithic and early Neolithic. Burenhult, G. & Carlsson, A. & Hyenstrand, Å. & Sjøvold, T. (eds.) *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society*. BAR International Series 366.
- 1988. The Skateholm Project. Late Mesolithic Settlement at a South Swedish Lagoon. Larsson, L. (ed.), *The Skateholm Project. I. Man and environment*. Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LXXIX. Lund.
- 1989. En kökkenmödding långt från havets strand. *Populär arkeologi* 1989: 4.
- 1991. Kökkenmödding. Välkänd fornlämning i ny belysning. *Vetenskapssocietetens i Lund Årsbok* 1990.
- 1992a. Neolithic Settlement in the Skateholm Area, Southern Sweden, *Papers of the Archaeological Institute University of Lund* 1991–1992.
- 1992b. Settlement and environment during the Middle Neolithic and Late Neolithic. In: Larsson, L., Callmer, J. & Stjernquist, B. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish Rural Region*. Acta Archaeologica Lundensia 4:19.
- 1994a. Man and Sea in Southern Scandinavia during the Late Mesolithic. Role of cemeteries in the view of society. Fischer, A. (ed.) *Man and Sea in the Mesolithic. Copenhagen*. I tryck.
- 1994b. Neolithic societies and their environments in southern Sweden: a case study. Edmonds, M. & Richards, C. (eds.) *Social life and social change in the Neolithic of North-Western Europe*. I tryck.
- a. Poças de São Bento. A shell midden related to the valley of the river Sado, southern Portugal.
- Leisner, G. 1944. O Dólmen de Falsa Cúpula de Vale-de-Rodrigo. *Biblos* XX.
- Leisner, G. & Leisner, V. 1943. *Die Megalithgräber der Iberischen Halbinsel. Der Süden*. Römisch-germanische Forschungen, Band 17.
- 1951. *Antas do Concelho de Reguengos de Monsaraz*. Materias para o estudo da cultura megalítica em Portugal. Lisboa.
- 1956-1965. *Die Megalithgräber der Iberischen Halbinsel. Der Westen*, 1–3. Madrider Forschungen 1.
- Lewis-Williams, J. D. & Dowson, T. A. 1993. On Vision and Power in the Neolithic: Evidence from Decorated Monuments. *Current Anthropology* 34.
- Lubell, D., Jackes, M. & Meiklejohn, C. 1989. Archaeology and human biology of the Mesolithic–Neolithic transition: a preliminary report. Bonsall, C. (ed.) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh 1985*. Edinburgh.
- Mateus, J. 1992. *Holocene and present-day ecosystems of the Carvalhal Region, Southwestern Portugal*. Utrecht.
- Morais Arnaud, J. E. 1982. La neolithique ancien et le processus de neolithisation au Portugal. *Le Neolithique Ancien Méditerranéen. Actes du Colloque International de Préhistoire Montpellier 1981*. Montpellier
- 1989. The Mesolithic Communities of the Sado Valley, Portugal, in their Ecological Setting. Bonsall, C. (ed.) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh 1985*. Edinburgh.

Stenar som förenar, stenar som betvingar

- Ramirez, P. B. 1992. Les plaques décorées alentéjaines: approche de leur étude et analyse. *L'Anthropologie* 96, no. 2–3.
- Roche, A. 1989. Spatial Organization in the Mesolithic Sites of Muge, Portugal. Bonsall, C. (ed.) *The Mesolithic in Europe: Proceedings of the Third International Symposium, Edinburgh 1985*. Edinburgh.
- Rowley-Conway, P. 1992. The Early Neolithic animal bones from Gruta do Caldeirão. Zilhão, J. 1992. *Gruta do Caldeirão O Neolítico Antigo*. Trabalhos de Arqueologia 6. Lisboa.
- Shee Twohig, E. 1981. *The megalithic art of western Europe*. Oxford.
- Silva, A. C. & Parreira, R. 1992. *A guide to the megalithic monuments of the Évora region*. Évora.
- Strauss, L. G. 1991. The 'Mesolithic–Neolithic transition' in Portugal: a view from Vidigal. *Antiquity* 65, No. 249.
- Zilhão, J. 1992. *Gruta do Caldeirão O Neolítico Antigo*. Trabalhos de Arqueologia 6. Lisboa.
- 1993. The Spread of Agro-Pastoral Economies across Mediterranean Europe: A View from the Far West. *Journal of Mediterranean Archaeology* 6:1.

Walter W. Nelson

New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons and the English 1890s

Biographical research on Oscar Wilde from a Swedish point of view

The biographical question was again brought to the fore when Richard Ellmann published his biography in 1987. Earlier on Robert Sherard who knew Wilde well- as well as he was allowed by Wilde- seems to be reliable although his four books on his subject are somewhat glorifying. Wilde's demoniacal side is unknown to Sherard. He does not want to talk about Wilde's homosexuality. Coulson Kernahan knew Wilde but not very well. They did not meet after 1892. The chapter about Wilde in his book "In Good Company" (London, 1917) is flat and of not much use. His publisher did not want him to dedicate a book to the memory of Oscar. That is the reason that he did not write his memoirs, he says. He let 16 years pass, until he wrote down what he remembered. Kernahan's friend, C. E. Hallé, speaks in his book "Notes from a Painter's Life" about Wilde's "repulsive appearance". Kernahan's description of Wilde's appearance is similar. It is expressively written, however. The best part of his story is that it revives the spirit of conversation and the atmosphere of the time. Another reliable book is "Oscar Wilde. Recollections" by Jean Paul Raymond and Charles Ricketts (London, 1932). The friendship of Ricketts with Wilde lasted seven years. Ricketts and his friend Shannon were as is well-known artists. Ricketts says himself that Wilde secured work for him as a designer of books and bindings from his successive publishers Osgood & Machilvane and John Lane. The best with the book are the passages where we seem to hear Wilde himself talk.

Richard Ellmann who was both a charming person and a great scholar developed an incredible productivity. As is a common fact he had been a professor since 1951 in the United States and received a professorship in

Oxford in 1970. His magnificent biography on Wilde became a bestseller. Horst Schroeder examines Ellmann's results in detail in his "Additions and Corrections to Richard Ellmann's *Oscar Wilde*" (Braunschweig, 1989). In spite of Ellmann's enormous work he finds faults and omissions. And yet Ellmann seems to have read all works and letters by people who met Wilde and could give the least biographical fact about Wilde. As Schroeder is talented with a sense for criticism of the sources which he has shown convincingly in his other contributions he can put his finger on the deficiencies in Ellmann's statements in not so few cases. But it is understandable that Ellmann who was struggling against death and who was not to see the finished book was unable to check and verify the great many facts that he wanted to have embodied in the text.

My edition and printing is the first one. Schroeder tells us that at least eleven errata have been corrected in later impressions of Ellmann's book.

As Karl Beckson describes in his review of the booklet (*English Literature In Transition*, 1990:4, pp. 463–465) the American readers have greater difficulties in observing Schroeder's annotations, because the American edition from 1988 has another pagination. There is a 48-page difference between the two editions, he says. He gives both the merits and shortcomings of Schroeder's fault-finding.

Legends and myths abound in Wilde's life. His own attitude is clear when he remarks: "What is true in a man's life is not what he does, but the legend which grows up around him ... You must never destroy legends. Through them we are given an inkling of the true physiognomy of a man." (Quoted after Ellmann, p. 42)

Let us look at some instances of the legend.

My first example concerns the first night of *Salomé* in Paris in 1896. In "The Concise Companion to the Theatre". Edited by Phyllis Hartnoll (London 1988) it says under the entry "Wilde, Oscar": "Wilde's one-act poetic play *Salomé*, first produced in Paris by Sarah Bernhardt ..." (p. 600) In an up-to-date encyclopedia, published in Norway by Aschehoug & Gyldendal one can read: *Salomé* (1893), translated into Norwegian in 1975) which was written in French and performed in Paris (with Sarah Bernhardt) ... Of course I wrote to the chief editor and corrected the piece of information.

As is investigated in my monograph, "Oscar Wilde from Ravenna to *Salomé*. A Survey of Contemporary English Criticism" (Dublin, 1987), *Salomé* was in fact played by Lina Munte in Lugné-Poë's performance at his avant-garde theatre L'Œuvre in Paris in 1896.

My second example has to do with Wilde's parents. Sweden came to be of some importance to the Wildes. Lotten von Kraemer and her father, Baron Robert von Kraemer who was governor of Uppsala visited the Wildes when the British Association came to Ireland in July 1857. (It is a qualified guess from my part that this influential man also was behind the recommendation that William Wilde was so merited that he ought to receive the very rare Swedish order which the Swedish king conferred on him in 1862.) Ellmann describes the journey on page 17. From that time it is obvious that letters were exchanged between her and Lady Wilde. Another Swedish friend was Mrs Rosalie Olivecrona, a writer, whom she seems to have met during the journey of the Wildes to Germany and Scandinavia in 1859. In 1862 the Order of the Northern Star was conferred on William Wilde.

In November 1962 I asked Carl Fredrik Palmstierna, Doctor of Philosophy, Librarian at the Bernadotte Library, the Royal Castle in Stockholm, if something was known about the statements in some biographies that Sir William Wilde should have at any time operated on the Swedish king, King Oscar I. As this was not a library matter my letter was answered by dr Nils F. Holm who then was the custodian of the Bernadotte Family Archive. He writes that according to the Swedish official year-book "the Order of the Northern Star was conferred on Sir William Wilde in 1862, and this distinction can hardly have any connection with the disease of King Oscar the First who dies in 1859 in a brain tumour. It is a possibility, however that the journey to England in 1861 of King Carl XV may have played some part in this connection. The Bernadotte Family Archive does not seem, however, to contain some further information in this case."

The then Heraldist of the government, Dr G. Scheffer, informed me on 1st of December 1962 that Robert William Wilde, Sir William became Knight of the Order of the Northern Star on 16th of January in 1862, died on 19th of April in 1876 according to the Register of the Order. There is no motivation here. His title is given as K. (= kunglig) Ögon Läkare. Doctor, translated into English Royal Ophthalmologist. Doctor. Motivation is usually to be found at the Ministry of Foreign Affairs. So old documents are, however, transferred to the Governmental Archive, 2nd Section." Dr Holm was in charge of that archive and his answer was as we have seen in the negative.

Descriptions of all those absurd ingredients of this special legend connected with Sweden appear in Vyvyan Holland's "Son of Oscar Wilde" (London, 1954, printed in 1957), Patrick Byrne's "The Wildes of Merrion Square" (London, 1953), Terence de Vere White's "The Parents of Oscar

Wilde” (London, 1967), H. Montgomery Hyde’s ”Oscar Wilde” (London, 1976) and in Norman Page’s “An Oscar Wilde Chronology” (Houndmills, 1991).

Ellmann who is not unwilling to withhold something colourful from his reader has put most of the Dublin tall story in a footnote. He writes: “Reports circulated later that during his stay in Sweden Wilde had operated on King Oscar’s eye, and while the king was temporarily blinded seduced the Queen. The Boccaccian rumor was sufficiently widespread for Crown Prince Gustave on a visit to Dublin to claim waggishly that he was Oscar Wilde’s half-brother. The Wildes did meet the royal family once in Uppsala (according to Lady Wilde, letter to Lotten von Kraemer, November 1862, the National Library of Ireland, Ellmann, p. 556) but the royal archives give no evidence of Wilde’s having operated on the king. Nor of the king’s having agreed to be godfather to Oscar Wilde.”

The king the Wildes met in Uppsala, if they really were in Sweden 1862, was Carl XV. I have not been able to find any corroboration in the biographies on Sir William Wilde of Lady Wilde’s statement above. If Lady Wilde talks about the journey in 1859, it is puzzling that they should have met the royal family once in Uppsala, as King Oscar I was very ill and died in the same year.

Ellmann says expressly that the Governor of Uppsala invited the Wildes to Sweden. He writes: “There, in 1862, he conferred on Wilde the Order of Polar Star.” (p. 11)

Oscar Wilde’s parents and the congress in Dublin 1861 – a Swedish point of view

The Swedish journal *Tidskrift för hemmet tillegnad den svenska qvinman* (A Journal for the home, devoted to the Swedish Woman) was founded by baroness Sophie Leijonhufvud and the wife of the Lord Justice, Rosalie Olivecrona. It was published between 1859 and 1885. It worked for the rising of the woman intellectually and socially and the revival of handicraft.

In its third volume there was a report of the *Fifth Annual Meeting of the National Association for the Promotion of Social Science* which took place in Dublin 14–21 August, 1861. The association was founded in 1856 in England by prominent persons who wanted to reform the condition of society and better the social conditions. It had taken its start from the principle that woman both can and ought to take part in the work for useful

and necessary reforms of society. It also turned to ladies who were patriotic and who wanted to help their fellow-creatures.

The meeting in Dublin was attended by not less than 1625 delegates from Europe, U.S.A. and East India. Among those present were three Swedes, Professor Olivecrona with his wife, and Miss Fryxell.

The conference was divided in six sections and the article gives a good picture of the proceedings, which dealt with the law and reforms of the law; the reformatory field, the penitentiary system and institutions of improvement; public health, questions of political economy and commerce, industry and international law. The congress was allowed to use *The Four Courts*, the large, beautiful building where the Supreme Court of Ireland meets.

A special meeting took place when it was a question of starting a new branch society of *the Association for Promoting the Employment of Women*.

As the author of the article was a Swede she emphasizes that when His Excellence the Lord Lieutenant of Ireland gave a splendid dinner for 120 people on the 19 of August in *Dublin Castle* in *S:t Patrick's Hall* the Swedish guests were also invited. Then there was a great reception for 1800 people in the same building. The article ends with the following description: "The Swedish guests at the meeting were everywhere treated with the utmost kindness and hospitality, especially from Doctor Wilde, well-known in Sweden as an excellent surgeon and archaeologist, and his wife; and they have brought with them pleasant memories as well from *the National Association for the Promotion of Social Science* as from Erin's beautiful capital." The account of the journey was signed x-y. Behind this signature was hidden Miss Eva Fryxell who was daughter of the famous dean and historian Anders Fryxell. She was also her father's research assistant.

The second article from the conference in Dublin 1861 in *Tidskrift för hemmet* was published two years later, in 1863. But one can notice that it must have been written immediately after or during the conference days. The article deals with a nun from the *Sisters of Mary* who is the leader of *the Reformatory*, a Roman Catholic institution of improvement, a kind of home of salvation for women. The building was situated at the Golden Bridge. She is called Mother Mary Magdalen.

One day when the proceedings of the meeting are over and there are several hours left till dinner, the author of the article and her companion decided to go and see the Superintendent of *the Reformatory*. There follows a detailed description of Mother Mary Magdalen's methods to try to improve the women she has in her care. She contacts them already in the prison and takes all except those who have killed their children whom she

considers to be insusceptible to Christian influence and where her firm way of acting does not work.

Already in the beginning of the article the tone of voice is struck. A special atmosphere of humanity, kind hospitality, charm and Irishness characterize the getting together with the Wildes. Naturally we can only get glimpses of those traits when they pass by. There is talk about the numerous guests who were gathered at the richly served dinner table in Doctor W's hospitable house, where one can almost say that during these days, festive for the whole city there was kept open house." The author continues: "During the walk in the morning in Phoenix Park in the Zoological Garden which is rather near I had had the opportunity of observing, how our kind friend and his amiable wife, who in her native country is known and valued as a successful authoress, literally went out on roads and paths, encouraging people to come to their table." The dinner was by no means a stiff party. It says: "Here one went about it rather merrily and freely and easily. One talked, one laughed, one joked, quick repartees crossed. Serious subjects, taken from the proceedings of the day were also discussed. In what follows it is clear that it is Sir William Wilde who is doing the talking: "Do you know, ladies", our noble friend said, turning to me and my friend. "You ought to make a visit to *the Reformatory* at the Golden Bridge. It deserves really to be seen, and I am convinced that you would be interested in acquainting yourselves with the admirable woman who is at the lead of it. Mrs. W. (her husband was knighted in 1864) will bring you there and I am sure that you will be well received."

The two Swedish ladies thanked for the kind proposal. Then the author of the article continues: "I know and appreciate that woman since a long way back in time", Doctor W. went on, "and I know that even she cherishes sincere devotion for me. She belongs to one of our most respected families and was still quite young when she took the veil and joined *the Order of the Sisters of Mercy*. "Sir William Wilde speaks in direct speech. He continues:" This is the reason. From early childhood she had suffered from strong short-sightedness which increased all the time so that she finally couldn't discern other things than the closest objects. She came to me, asking if I believed that I could help her. I answered in the affirmative, provided that she wanted to submit herself to an operation which first was to cause complete blindness. After some hesitation she agreed. I will never forget the time for this operation; she was mild and patient like a sacrificial lamb while her whole family knelt down, praying. She became blind as I had predicted and each time I saw her, led by others or feeling the fence around the churchyard

in order to find her way to pray in the church, I was very upset and blamed myself that I had not been satisfied to operate on one eye at a time. But God was merciful both to me and to her; she got back her sight and it showed that the operation had been a complete success.

The author of the article continues to relate in the same way in Sir William Wilde's own words. One wonders if she has not formalized his way of expressing himself and sometimes one has a feeling that his words have got a touch of female Christian solemnity which fits in with her own stylistic conventions. A long passage in direct speech hints at that. Besides she must have written a report afterwords in her own words.

A thorough description follows of how his patient chose to devote herself to works of mercy. How she, assisted only by nine sisters of the same order, directs and supervises more than forty female ex-prisoners. Besides she carries on a school for vicious girls. Examples of her practical psychology are also given in Sir William Wilde's words.

The same superintendent is also the subject of a speech at one of the daily sessions which gives the author the opportunity of praising the Irish more humane system which is prevalent when it concerns the treatment of the prisoners in the prisons and which has shown a very good prognosis for the rehabilitated prisoners.

When the proceedings are over at two o'clock one day the two Swedes go away to *the Reformatory*. When they arrive there, it says that at the same time as they hand their cards to a nun, they mention "Doctor W.'s name as the magic formula which ought to get us the wanted talk with the Lady Superintendent." A description of her appearance follows. Then it says: "It seemed as if we had not been misjudged concerning the formula which to us would open her door and her heart, for she greeted us with the greatest kindness and talked about Doctor W. with the warmest expressions of gratitude and affection." "Dublin does not know what it owns in Doctor W., until it has lost him", she said among other things.

Then follows a description of her method of trying to arouse the female prisoners' feelings. It becomes a rather lengthy conversation between the Swedish ladies and the Lady Superintendent. Separate women's lives are related and time passes. The author looks at her watch and remembers that "they are expected at Doctor W's". The emotionally highly strung author throws herself in the arms of the Superintendent when they are parting. She exclaims in the ending line: "Happy, happy Mother Mary Magdalen!"

Behind the signature -ra stands Rosalie Ulrica, married in 1857 to S. D. R. K. Olivecrona, Lord Justice in Sweden, in his second marriage. She had

many contributions in her own journal which came to an end when *Fredrika Bremer Förbundet*, the official association of Swedish women started their own journal, *Dagny*, in 1886. In all she wrote 76 articles and 34 poems in *Tidskrift för hemmet*. She and Lady Wilde became great friends. These two articles have not been noticed in the Wilde-literature. Perhaps they can serve to give a better picture of Sir William, Lady Wilde and one of her Swedish correspondents.

Richard Ellmann does not mention Mrs Rosalie Olivecrona until he tells us about the journey to London in 1874 when Sir William Wilde was too ill to be able to accompany her. Her name appears in a letter from Lady Wilde to Mrs Olivecrona in 1874. (Ellmann, pp 34 and 558).

Arthur Symons's first collections of poems and the music-hall motive in the English 1890s

Arthur Symons's first collection of poems was published by Macmillan in 1889. It is large. It contains 202 pages. He dedicates it to "Walter Pater in gratitude and admiration". (In the following only the original editions are quoted. The poems in the collected works differ in many places.) Some poems are written in ballad style. So "*Red Bredbury's End*", which deals with an old man and his son, who have earned their living by killing and robbing people somewhere at a moor. He wants the parson to come, when he is dying, but the son who is afraid that he will reveal them refuses and the father is left to a horrible fate. In this collection it is more relations between children and parents which are described than in later collections, which nearly always have a female party. It is often cruel and sombre pictures from life which are given. In "*A Revenge*" it is a betrayed old husband, who worries the life out of his young wife. Symons has an eye for the unjustnesses of Victorian society, where people are left to care of themselves and often left to die without anyone interfering. In "*A Café-Singer*" the young dying singer is complaining to her mother. She feels that she cannot breathe: "the room swims, stifles me/ Give me a little air!" The poem "*The Opium-Smoker*" (called juvenile by Richard Ellmann in "*Golden Codgers*", New York & London, 1973, p. 103) is expressionistic and has strong details. It is a suggestive poem and gives a good impression of what Symons could achieve in this period of his writing. It follows here in full:

Walter W. Nelson

“I am engulfed, and drown deliciously
Soft music like a perfume, and sweet light
Golden with audible odours exquisite,
Time is not more. I pause and yet I flee.
A million ages wrap me round with night.
I drain a million ages of delight.
I hold the future in my memory.

Also I have this garret which I rent.
This bed of straw, and this that was a chair,
This worn-out body like a tattered tent,
This crust, of which the rats have eaten part,
This pipe of opium; rage, remorse, despair;
This soul at pawn and this delirious heart”.

On another occasion Symons writes on “a bridal Eve”, whom her father has sold to a rich man as old as he himself. The poem is a dialogue between the girl and her boy-friend while they are waiting to commit suicide. In “*A Village Mariana*” it is a young girl who is abandoned by her lover. He seeks his fortune in London, writes less and less letters and then stops getting into touch with her. She is told that he has married money. The girl’s feelings of loneliness and desertion are interpreted in a simple, not complex language. In the poem “*Night and Wind*” it is the poetic speaker who hears “the voice of the wind” in the night in the house on the hill. One can notice that “the voice of the wind” is similar to “the voice of one that has sinned”. The people in Symons’s poems are intimately connected with God and religion. Many are the prayers which are said on these pages, then put in the mouths of different people.

Popular conceptions prevail in “*Margery of the Fens*”, which describes the last hours of a witch. She has “plagued the cattle and folk with cramp and/ murrain and stitch”. Dicken, her husband died, her daughter “was left to hell”. She has committed a mortal sin. She tells us herself:” And the wages of sin is death, and the soul shall die/ that hath sinned

She cast me off, and she came home with her
baby again;
And I spoke no word, and I shut the door
in her face in the rain”.

It is typical pictures of hard, unforgiving people, which Symons delivers.

New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons

Their situation in life is allowed to show in the story of the poetic speaker.

That Symons, too, is familiar with the European symbolists is shown from the fact that in the poem "*The Temptation of Saint Anthony*" he has a subtitle: "*after a design by Felicien Rops*", a painter with really macabre and perverse motives.

On another occasion the poet is standing at a tent in an amusement park, looking at a knife-thrower and his daughter. Together they are making a highly dangerous act. The poem is an exciting description, full of details, about their dare-devil doings. The poem "*A Vigil in Lent*" forms a curious union of devoted religiosity and ardent sensuality. The young woman who prays in the church while her lover is waiting for her near by is described as a somewhat naive human being who prays that her future "sinning with her lover" will be pardoned by God. It is a surprising poem in which one can perceive young Symons himself behind the young woman. "*Tyrannicide*" has interesting details in the vocabulary. The killer talks:

"The stars are in my brain: they reel
Round the heavens like a wheel;"

and the final words:

"Still the stars spin, and pierce my brain;¹
I must turn back and go again
And seek him out and stand and see
if still he turns his eyes on me",

Here one thinks involuntary on Poe and his possessed principal characters. Perhaps on the terrible murderer in "*The Black Cat*" and his desire to want to turn back to the scene of the crime. In "*An Interruption in Court*" we get pictures from life. An old man interrupts the court proceedings and defends by his personal testimony in a flow of words his daughter Jenny's behaviour and makes all listen, before everything returns to normal legal procedure. The author tells us about "the verdict and the sentence", "the full conviction, all the shameful truth". That is all we get to know.

In both "*The Street-Singer*" and "*The Abandoned*" sad destinies are told. They might be taken from Dickens. Side by side with "*Bell in Camp*", where the principal character has shot her unfaithful lover – an extremely melodramatic and popular poem – there appears "*A Winter Night*", where the description raises to a refined, aesthetic whole. Part of the poem is quoted here:

Walter W. Nelson

“The pale moon shining from a pallid sky
Lit half the street, and over half she laid
her folded mantle; through the dark-browed shade
White windows glittered, each a watchful eye.
’The dim wet pavement lit irregularly
With shimmering streaks of gaslight,
faint and frayed,
Shone luminous green where streets of glass displayed
Long breadth of faded blinds mechanically”.

If one passes the poem “*A Crisis*” with its description of a man whom “the madness took”, somewhat like the scene with the storm in Shakespeare’s “*King Lear*”, one comes to a much more fastidious vocabulary in “*Scènes de la vie de Bohème*”. – What a delicious refinement in the first verses in “*Episode of a night in May*”:

“The coloured lanterns lit the trees, the grass,
The little tables underneath the trees,
And the rays dappled like a delicate breeze
Each wine-illumined glass.
The pink light flickered, and a shadow ran
Along the ground as couples came and went,
The walzing fiddles sounded from the tent,
And Giroflée began”.

Poems seem to be in majority, however, which deal with drinkers and their relatives who wait for them and poems, where the daughter in a family becomes pregnant and is killed by her father. At the same time these poems are unartistic and melodramatic and plain. In other poems old words and word forms are abundant. Look for instance at the beginning of the poem “*Forgotten Death*”: “The man is dead, buried dark and deep;/Alas, he knoweth not that he is dead”. In “*An Old Soul*” an old woman sits pondering on how the sea has taken both her “man” and her two sons. In several poems there is an accursing voice, one who denies that God is kind. So also in this poem. The woman believes that God in his kindness has let them drown.

In a poem like “*Magdalen on the Threshold*” are heard clearly the sounds of ancient Gaelic-Scotch ballads, when it says: “The moon is broken over all the glen” or “Her lover piped erewhile-heeded charms;/Vainly he piped;”

Like Oscar Wilde Symons was familiar with Théophile Gautier. He

shows that in the anthology poem "*Posthumous Coquetry*". It is obviously a translation. The poem is anyhow written in another, more refined style than the majority of the poems of the collection. The principal character, a coquettish woman, imagines that she is dead. It is by turns a mischievous and a wholly serious poem of death. The thoughts on the lover are present in the verses, but she does not think very much on him. There are things which are more important. She wants for instance that someone will give her a slight make-up after death. But she also expresses the following wish:

"Between my hands of ivory,
Together set for prayer and rest,
Place then the opal rosary
The holy Pope at Rome hath blest".

Symons has also translations of Villiers de L'Isle-Adam, Joachim du Bellay and Heine. They point towards the popular, the popular ballad and do not have much room for linguistic refinement.

The poems in the collection are often long. A shorter poem like "By an Empty Grate", which describes a sad destiny, makes a stronger impression than the more ambitious long poem "*A Lover's Progress*" with its introductory Latin motto of hate ambitious and love. "*By an Empty Grate*" deals with an "an old worn wrinkled woman" who is dying in a garret. She remembers her happy childhood:

"Her father's mill,
the great wheel turning round;
The garden, and the roses up the wall;
She hears a voice, it is her mother calls:
A child, she scampers at the joyful sound,
And clings about her apron-string, and hears
The dear voice in her ears".

"*Helena and Faustus*" is one of the most ambitious poems in the collection. It also shows Symons's dramatic talent. It seems reasonable that Symons after having read Goethe's "*Faust*" got the idea for his dramatic poem. Helena's distrust of Faust and what he stands for is excellently described. In the beginning of their meeting she does not know who he is. His talk is foreign.

Walter W. Nelson

“Helena.
A voice accosts mine ear with alien words,
I cannot understand the speech of them.
There was no such speech in Hades”.

The description of Helena is more convincing than Faust’s attempt to explain his love to her and his adoration of her. When incidentally he mentions Paris’s name, her memory awakens immediately:

“Helena.
Paris! Paris!
O, Paris, Paris, O my lover Paris!
Ah me, the ships, the voices and the fires!”

When Faust tells her that he has “the keys of knowledge”, Helena is not particularly impressed. She answers:

“I know not of thy knowledge; life is simple!
Thy speech hath not the largeness of my sires”.

Gradually Helena yields to Faust’s overpowering eloquence and confesses her love to him.

One has, however, a feeling of a greater measure of persuasion than a real feeling, when she says: “Faustus, I love thee”. Of course Helena is right, when she says:

“I perceive
Our day is drowning to a twilight. Come,
This is twilight, and night bringeth Hades”.

Faust has to witness, how her feeling is right that the only day which was given to her to live is over. Helena melts away and vanishes from his sight. This beautiful poem (not included in the collected works) ends:

“Helena! I scarce can see thee. O my own!
Still she fades ... Silent? ... fades ... God,
God! she fades
Into the night, and I shall never see her
For ever any more upon the earth”.

New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons

In "*Silouettes*", published by Elkin Matthew & John Lane in London in 1892, one can observe an obvious change from the first collection. It is dedicated to "Katherine Willard Paris, May, 1892". She was one of the women who meant a lot to him. As a poet he is changed. Many motives are more artistically worked on than in the first collection, where artlessness sometimes seemed to be intentional. The master is no doubt Paul Verlaine, for one poem is titled "*From Paul Verlaine*". The subtitle says: "*Hommage á P. V.*"

In a suite, called "*At Dieppe*" Symons tries to paint in words what the impressionists painted in oil. It is short poems. The poet observes the sea, the sky, the beach and the atmospheric play of colours at all times of the day. In "*Rain on the Down*" we meet a female counterbalance to the watching of the nature. It says in the second verse, which also ends the poem:

"The rain shone in her hair,
And her face gleamed in the rain;
And only the night and the rain were there
As she came to me out of the rain".

On the whole it is characteristic that Symons from this very collection almost always lets a woman appear in the poems. He has a special liking for young girls and does not seem to be fastidious, if it is occasional love-affairs or not. Often it is some young girl who dances in a music-hall, whom he meets now and then, whom he worships passionately. It is difficult to know, even if we have his biography, if it is stagings with the poetic speaker and a female opposite party in the centre or real experiences, which lie behind the poems, for Symons calls himself "a dreamer" in a poem. Has he dreamt up these girls, who sometimes have names as Alice, Pattie and Emmy but mostly are without a name? Memories are of great importance to the principal character, the one who also writes the poems. In "*Under the Cliffs*" he thinks all the time on a girl in Italy. The poem is a real painting. The second of three verses says:

"Bright light to windward on the horizon's verge,
To leeward violet shades of thunder black,
And the wide sea between
A level stretch of scarcely-varying green
Far off, the violet tints are on the track
Of the dim sails that vanish and emerge".

Walter W. Nelson

He usually dates his poems. "*Pastel*" is dated "Paris, May 20, 1890". It has not a little of the new decadent way of writing and has as subject modern people in a big city. Perhaps they are not so jaded as in other poets of the nineties. The poem reads:

"The light of our cigarettes
Went and came in the gloom:
It was dark in the little room.

Dark, and then, in the dark,
Sudden, a flesh, a glow,
And a hand and a ring I know.

And then, through the dark, a flush
Ruddy and vague, the grace-
A rose- of her lyric face".

The remaining ingredients of romantic poetry is typical of Symons. A conventional way of writing remains in many poems. When a poem is called "*Morbidezza*", perhaps one does not expect the following, more Victorian description of a girl:

"White girl, your flesh is lilies
Grown 'neath a frozen moon,
So still is
The rapture of your swoon
Of Whiteness, snow or lilies".

But what follows is more decadent than romantic. The poem continues:

"The virginal revealment
Of the black gown's thin slope-
Concealment,
'Neath fainting heliotrope,
Of whitest white's revealment-'

The final verse is more complex in the mood:

“Is like a bed of lilies,
A jealous-guarded row,
Whose will is
Simply chaste dreams: – but oh,
The alluring scent of lilies!”

Symons has taken on a much more difficult task, when he tries to interpret in words the impression of the senses of a woman’s making up at her dressing-table. The poem is called “*Macquillage*”. Baudelaire’s influence is discernible. The first verse of two gives a synaesthetic experience. It reads:

“The charm of rouge in fragile cheeks,
Pearl-powder, and, about the eyes,
The dark and lustrous Eastern dyes;
The floating odour that bespeaks
A scented boudoir and the doubtful night
Of alcoves curtained close against the light”.

In “*At Fontainebleau*” Symons obviously writes about a real occurrence, a day spent in the company of a friend, perhaps the same Katherine Willard, to whom he dedicates the poem “*Music and Memory*”. Symons is not particularly outspoken about his biography, when he writes:

“The forest knew her and was glad,
And laughed for very joy to know
Her child was with her; then, grown sad,
She wept, because her child must go”.

Perhaps one wonders what actually happened, but the reader is not given any more information.

Is it Catullus in arrangement à la the 1890s whom we meet in the fourth verse in “Pattie”?

Symons writes:

“I turn with joy where Pattie stands,
a flower among the flowers, and, gay,
She waves a welcome with her hands,
She smiles the gathered mists away”.

Walter W. Nelson

Symons loves to write about women. The poem "*In an Omnibus*" gives a portrait of a somewhat malicious, secretive, clothes-conscious Parisian with a beautiful hair. She is highly reluctant to give away her thoughts.

The poem "*In Bohemia*" is of interest in the lines about the life in the big city in Symons's time. There is a strong feeling of presence in this introductory verse:

"Drawn blinds and flaring gas within,
and wine, and women, and cigars;
Without, the city's heedless din;
Above, the white unheeding stars".

An intensive atmosphere of a big city meets the reader in the poem "*Emmy*". It is dated "Berlin, July, 1891". The third and the fourth verses are particularly suggestive. They read:

"There, in the midst of the villainous dancing-hall,
Leaning across the table, over the beer,
While the music maddened the whirling skirts of the ball,
As the midnight hour drew near,

There with the women, haggard, painted and old,
One fresh bud in a garland withered and stale,
She, with her innocent voice and her clear eyes, told
Tale after shameless tale".

Is it the same girl who told stories from Boccaccio who is the central figure in "*Emmy at the Eldorado*"? It is, however, dated the year after: "Paris, May 11, 1892". Not only dance-halls appear in Symons's poems, also the theatres are important. "*At the Lyceum*", Henry Irving's famous theatre, is actually not about the theatre itself but about a tragedienne. It is dated "March 2, 1890". Genre pieces like "*The Blind Beggar*" and "*The Old Labourer*" are reminiscent of Symons's old style. They show strong social indignation at conditions in the old class society. Of poems with new subjects "*The absinthe Drinker*" in addition to "*Javanese Dancers*" are those which are outstanding. The last one is remarkable by its strong linguistic concentration and its vivid description of Oriental dancers. It is almost a perfect poem. The first verse might have been written by someone in the future imagist group. It says:

New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons

“Twitched strings, the clang of metal, beaten drums,
Dull, shrill, continuous, disquieting;
And now the stealthy dancer comes
Undulantly with cat-like steps that cling;”

The description in the third verse of the movements is striking:

“One, two, three, four step forth, and, to and fro,
Delicately and imperceptibly,
Now swaying gently in a row,
Now interthreading slow and rhythmically,”

In “*Gipsy Love*” Symons has totally forgotten the destitution of the social reality. He imagines “to be off and away from the town/With a gipsy for my dear!”

In the poem “*Music and Memory*”, dedicated to “K. W.”, music and memory have formed a fascinating union. Look at the second verse:

“Music, soft throbbing music in the night,
Her memory swims
Into the brain, a carol of delight;
The cup of music overbrims
With wine of memory, in the night”.

In the lovely spring poem “*April Midnight*” the poetic speaker amuses himself with a dancer in a wonderful London weather. What a combination of movements, sights and feeling are not disclosed in these lines:

“Roaming together under the gaslight,
Day’s work over,
How the Spring calls to us, here in the City,
calls to the heart from the heart of a lover!”

Symons gives an apt characterization of himself in the fifth verse: “You the dancer and I the dreamer”. The writer loves small intimistic pictures of loving couples somewhere in London. In “*Nocturne*” he tries perhaps to compete with Whistler in insinuating refinement. It reads:

“One little cab to hold us two,
Night, an invisible dome of cloud,

Walter W. Nelson

The rattling wheels that our whisper loud,
As heart-beats into whispers grew;
And, long, the Embankment with its lights,
The pavement glittering with fallen rain,
The magic and mystery that is night's,
And human love without the pain".

A master-stroke in this genre with night-pieces is "*London Nights*" with the subtitle "*I – going to Hammersmith*". What can one see from a night-train in London? Symons's impressionistic style here reaches its peak. He writes:

"The train through the night of the town,
Through a blackness broken in twain
By the sudden finger of streets;
Lights, red, yellow, and brown,
From curtain and window-pane,
The flashing eyes of the streets.

Night, and the rush of the train,
A cloud of smoke through the town,
Scaring the life of the streets;
and the leap of the heart again,
Out into the night, and down
The dazzling vista of streets!"

Symons's attitude to life is sometimes not so vitally cheerful and positive. He may also describe the hopeless situation in life of human beings. As Karl Beckson has pointed out in his biography of Symons, "*Arthur Symons. A Life*" (Oxford, 1987), the master here is Browning. In "*At Dawn*", a short poem with two verses a whole human life is given in a strong abridgment. The second verse reads:

"The dark trees shivered to behold
another day begin;
She, being hopeless, did not weep
As the grey dawn came in".

When autumn begins it is not only question about "windy rains", "wet nights and blowing winds" and "mists" "here in the valley" as in the poem

“*An Autumn*”, it is also the long walks which are celebrated in song. “*On the Road*” glorifies the walker. It reads in the second verse:

“I leave the lonely city street. The awful silence of the crowd;
The rhythm of the roads I beat,
My blood leaps up, I shout aloud,
My heart keeps measure with my feet”.

Sometimes Symons is inspired by works of art during his foreign travels. On one occasion he writes on June 7, 1890 in Bateau à Charenton about an angel by Purugino. He also finishes his collection of poems with an interpretation of a picture by Watteau. Here his language becomes too unrefined, not enough rococo.

“*London Nights*” was published in 1895 in London. Leonard C. Smithers, who had a fine feeling for books but had a reputation to be depraved was the publisher. He came to a tragic end. When his publishing firm went bankrupt, he committed suicide. He also published Oscar Wilde’s last books.

Symons’s poems are dedicated to “P. V., London, May 6, 1895”. So Paul Verlaine is celebrated again. In “*London Nights*” there are several correspondences to Degas’s art but perhaps not to Toulouse-Lautrec’s somewhat more garish world. There is always something graceful in his poems about young girls, fond of amusement, and about the places of entertainment. The prologue of the poem with the same name “*Prologue*” starts with an expressive image of a music-hall and the poet. The touch is suggestive:

“My life is like a music-hall,
Where, in the impotence of rage,
Chained by enchantment to my stall,
I see myself upon the stage
Dance to amuse a music-hall”.

The speaking voice has changed, perhaps during too many nightly hours in the halls of amusement. The third verse seems to hint at a shallowness, which has appeared gradually:

“My very self that turns and trips,
Painted, pathetically gay,

Walter W. Nelson

An empty song upon the lips
In make-believe of holiday:
I, I, this thing that turns and trips!"

Theodore Wratislaw, another of the poets of the 1890s, has also written about music-halls and about night-life in London. Symons is the leading poet of them. In "*London Nights*" we meet the constant observer. Everything is strained through his consciousness. In "*To a Dancer*" he meets her look already in the beginning of the poem, where it says: "Intoxicatingly/Her eyes across the footlights gleam". When the dance is over, certainly the rhythm of the dancer is described but it is the passionate lover's adoration, which anyhow forms the whole poem and many others in the collection. The third verse reads:

"Subtly, deliciously,
A quickening fire within me, beat
The rhythms of her poisoning feet;
Her feet that poise to me!"

Another poem, "*Nora on the Pavement*", is about a young girl who dances, not just then on the stage but on the pavement. Symons dwells on the dance itself, when he writes the following in verse three:

"There where the ballet circles,
See her, but ah! not free her from the race
Of glittering lines that link and interlace;
This colour now, now that, may be her,
In the bright web of those harmonious circles".

The movements of the professional dance are placed side by side with life's own rhythm. Then it says in the following verse:

"But what are these dance-measures,
Leaping and joyous, keeping time alone
With Life's capricious rhythm, and all her own,
Life's rhythm and hers, long sleeping,
That wakes, and knows not why, in these dance-measures?"

It is tempting to dwell on the poems about the stage and all the composite

feelings and impressions of the senses, which Symons conveys in such a congenial way. A real hit in this genre is "*On the Stage*", which is filled with impressions of the senses. This appears best from the first verse, which reads:

"Lights, in a multi-coloured mist,
From indigo to amethyst,
A whirling mist of multi-coloured lights;
And after, wigs and tights,
The faces, then a glimpse of profiles, then
Eyes, and a mist again;
And rouge, and always tights, and wigs, and tights".

The impressionist and the describer of the big city unites with the romantic lover in "*At the Stage-Door*", which has such a vitalizing starting sound, for Symons writes like this:

"Kicking my heels in the street,
Here at the edge of the pavement I wait for you, sweet.
Here in the crowd, the blent noise, blurred lights,
of the street".

The poet is more conventional in his description of the artists of the halls of entertainment of the theatres in a suite of five poems, called "*Décor de Théâtre*". The first of the five poems is called "*Behind the scenes*": "*Empire*". This was besides the Alhambra, another large music-hall, the leading of the theatres of varieties in contemporary London. Perhaps the finishing three-line verses are the best:

"The gusty gaslight shoots a thin
Sharp finger over cheeks and nose
Rouged to the colour of the rose.

All wigs and paints, they hurry in:
Then, bid their radiant moment be
The footlight's immortality!"

Number three is called "*At the Forestiers*". The beginning is best by its description of the light and the sound of a theatre. Symons writes:

Walter W. Nelson

“The shadows of the gaslit wings
Come softly crawling down our way;
Before the curtain someone sings,
The music sounds from far away;
I lounge beside you in the wings”.

In number four, called “*La Mélinite: Moulin Rouge*” Symons gives an ingenious double lighting to a dancer, who dances for her own pleasure:

“Alone, apart, one dancer wates/ her mirrored, morbid grace;
Before the mirror, face to face,
Alone she watches
Her morbid, vague, ambiguous grace.

Before the mirror’s dance of shadows
She dances in a dream,
And she and they together seem
A dance of shadows;
Alike the shadows of a dream”.

In the fifth poem “*At the Ambassadeurs*” the poet pays tribute to Yvette Guilbert, the Parisian cabaret singer, who became a great friend of Symons. When she sings about mercy in all merciless conditions, a shiver goes through him.

One ought to have a strong self-esteem when one does as Symons does, call a poem “*Colour Studies*” and dedicate it to Walter Sickert, a very independent English impressionist, who shared Symons’s pleasure at painting the public of music-halls in London. His motives corresponded to those of Symons: London, Dieppe, and Venice. “*At Dieppe*” is a short, ambitiously realized study of the colours of Dieppe. In two verses he concentrates on the theme of the colours:

“The grey-green stretch of sandy grass,
Indefinitely desolate;
A sea of lead, a sky of slate;
Already autumn in the air, alas!

One stark monotony of stone,
The long hotel, acutely white,

New Observations on Oscar Wilde and Arthur Symons

Against the after-sunset light
Whithers grey-green, and takes the grass's tone".

We meet in this collection of poems a number of names of women, mostly girls. In that garland of names there appear Renée, Nora, Lilian, Peppina, Minnie Cunningham, Marcella, Flora, Muriel, Celeste, and Bianca. They also hint at the fact that it is the love between man and woman, which dominates the poems. Symons's opinion on woman seems to be opposite to idealism. The poetic speaker in the poem "*Idealism*" thinks that woman has not got a soul but is only "The masterpiece of flesh". She has no ability to love, it says. Here Symons seems to transfer his own lack of ability to love another human being and lays the blame on woman. The poem "*Idealism*" seems to be contradictory to other poems, which do not appear so negative. In many of the poems of love there is a heat and passion, which may seem to belong to the Mediterranean environment.

In a suite from Venice, also all of them poems of love, number four is funny and light in the tone. It is called "*Zulia*". The first verse reads:

"Zulia, my little cat,
I like you, not for this and that,
But just because you seem to be,
My Zulia, made for me.

The fifth verse does not bring anything new to the descriptions of cats but gives a hint at Symons's way of writing. Sometimes all of it becomes too lacking in concentration, too dainty and sweet. It reads:

"You little Japanese,
Made to be pleased, and made to please,
So quaint and smiling, and so small
A dainty animal;"

A long suite of poems have the same common denomination, which has been used once earlier, that is "*London Nights*". All thirty are poems of love. One of the better is "*Paris*". It is complicated. Both the alluring atmosphere of the big city and its enticing women get a somewhat more refined description than in the many poems of love, which in some way become too much routine and monotonous in the long run. The two first verses in the poem about Paris read in its shortness:

Walter W. Nelson

“My Paris is a land where twilight days
Merge into violent nights of black and gold;
Where, it may be, the flower of dawn is cold:
Ah, but the gold nights, and the scented ways!

Eylids of women, little curls of hair,
A little more curved softly, like a shell,
A red mouth like a wound, a mocking veil:
Phantoms, before the dawn, how phantom-fair”.

Arthur Symons was born in Wales in 1865 and died in Kent in 1945. He was frantically active as a poet and a critic and was popular in U.S.A. Several of his books and articles were published there. On the whole he is considered to have written his best books before his mental breakdown in Italy in 1908. As early as 1886 Cassel, which had offices in London, Paris, New York and Melbourne, published his study “*An Introduction to the Study of Browning*”. Largely it is a panegyric of Robert Browning but it is also a very useful survey of the different works. One observes that Symons sometimes compares Browning to Shakespeare. The object was of course pleased with Symons’s treatment. If this book has fallen into oblivion, that is not the case with “*The Symbolist Movement in Literature*”. It appeared in 1899. Symons who had an excellent gift for languages was fluent in French and had met some of the French authors whom he with a happy term called symbolists. In his introduction to a paperback edition, which Dutton published in New York in 1958, Richard Ellmann delivers an accurate description of Symons’s book. In 1893 Symons still called the french Movement “decadent”. He writes about Gérard de Nerval, Villiers F French de L’Isle-Adam, Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Jules Laforgue, Stéphane Mallarmé, J.-K. Huysmans, and Maurice Maeterlinck. He seems to be quite familiar with their writing. But it also rather obvious that he does not like Rimbaud and Baudelaire (but he has been influenced by the latter). Symons does not seem to have a real feeling for the pioneering in Rimbaud’s poetic genius. This makes him write that Rimbaud “becomes the enfant terrible of literature, playing pranks (as in the sonnet of the Vowels), knocking down barriers for the mere amusement of the things, getting all the possible advantages of his barbarisms in mind and conduct”. His assertion that Rimbaud’s “future was Paul Verlaine” is also remarkable. He writes that Rimbaud is “simple, narrow, emphatic” while Verlaine is “subtle, complex, growing”. In Symons’s time it was not possible to foresee literary modernism.

Baudelaire had to wait. Not until the revised edition from 1919 there is a portrait of him. Symons compares him to Rossetti (a curious comparison!). He writes:

“Neither of them is quite among the greatest poets, but they are more fascinating than the greatest, they influence more minds. And Baudelaire was an equally great critic”. Symons also states that Baudelaire “wrote neither verse nor prose with ease, but he would not himself write either without inspiration”. So much for Symons’s much belated picture of Baudelaire. This negligence in 1899 he has been criticised for. Symons had an unusual easy and fluent style. His judgements of his persons may sometimes be considered with a certain scepticism.

T. S. Eliot tells us that as a young student at Harvard he had bought Symons’s book and discovered Laforgue, who was to inspire him in his own poetry.

William Butler Yeats tells us in a suite of autobiographies in “*The Trembling of the Veil*” from 1922 in part IV, “*The Tragic Generation*” about authors who belonged to *the Rhymers’s Club*, an important literary group in London in the early nineties. Nearly all who influenced the movement, which is called the 1890s belonged to it. It consisted of W. B. Yeats, Arthur Symons, Ernest Rhys, Lionel Johnson, Ernest Dowson, Victor Plarr, Ernest Radford, John Davidson, Richard Le Gallienne, T. W. Rolleston, Selwyn Image, Edwin Ellis and John Todhunter. Now and then Oscar Wilde listened to the recitations of the rhymers. Karl Beckson has a chapter about them, “*Tragic Rhymers and Mythic Celts*”, in his book on London. Symons taught Yeats to appreciate the French avant-garde authors by translating to him. They also had long discussions with each other – for a time they even were neighbours in London. According to what he himself says Yeats, who wrote his autobiographies without being able to consult letters, diaries, and notebooks, is very uncertain on dates, so is somewhat unreliable, when it concerns details. Their friendship started in 1891. Frank Kermode in “*Romantic Image*” (London, 1971) has a high opinion of Symons’s collection of essays of the French symbolists. He considers that Symons contributed to the idea that the image is the essential thing in a poem, which was to mark the aesthetics of modernism. The interplay between Yeats and Symons is followed in his essay, among other things, when it concerns the theme with the dancer. To both the dance was a condition, where pure art is created. Here may also be mentioned that Symons wrote a book about Oscar Wilde, “*A Study of Oscar Wilde*” (London, 1930). It is actually only the society comedies and “*The Ballad of Reading Gaol*”, which Symons thinks deserve

credit. Generally the two authors were too unlike, except in their aestheticism and love of French literature, to be able to stand each other.

The American scholar Ruth Z. Temple has given important contributions to the study of Symons in her book "The Critic's Alchemy: A Study of the Introduction of French Symbolism into England" (New York, 1953). In her well-researched study she analyzes the methods and praxis of the literary criticism of Matthew Arnold, Algernon Charles Swinburne, Arthur Symons, Sir Edmund Gosse, and George Moore. She moves freely in both the French and the English literatures. The part about Symons is particularly rewarding for its insight in his translations of French authors from his own time, not least Verlaine. When she dwells on Symons's "The Symbolist Movement", she makes the contention that Symons had not read Rimbaud (p. 162). In another passage she says that an article on Rimbaud in the Saturday Review for May 28, 1898 is written almost as if Symons knew Rimbaud's work only at second-hand (p. 161). She is also baffled by Symons's idea that "Rimbaud's literary future was – Verlaine." (p. 161).

There are several studies about Symons. If one wants to find out the real background of his poems, one may study Karl Beckson's edition of his memoirs, "*The Memoirs of Arthur Symons. Life and Art in the 1890s*" (University Park; London, 1977). By the side of the description of hectic night life in London and Paris in the Nineties there are also some fine pictures of artists and authors. A curious mood of highly tersed enjoyment of life and damnation flows through these pages about the real Fin-de-siècle. Sometimes one gets a feeling that Symons tries to relive Catullus's relation to Lesbia in his erotic escapades.

Beckson who besides such experts as Derek Stanford and Richard Ellmann has shown great familiarity with the English 1890s (he is also a specialist on Oscar Wilde) has written a biography about Symons. It is learned and gives a wealth of information, not least about secondary literature. His recently published book about the period, "*London in the 1890s. A Cultural history*" (New York, 1992) gives an overall picture of the culture during the Nineties. Two expressions by respectively Yeats and Max Beerbohm, wit and artist, about Symons deserve to be brought up. To Yeats Symons was "a scholar in music halls" and to Beerbohm Symons "rescued the Laureateship of the music-halls".

Of course Beckson touches on other poets, who treated the same just then popular theme, that is John Davidson's "*In a Music Hall and Other Poems*" (1891), Theodore Wratishaw's poems "*At the Empire*" (1896), "*A Ballet Dancer*" and "*The Music-Hall*" in "*Caprices*" (1893), and "*A Dancer*" and "*At*

the Stage-Door" in "*Orchids*" (1896). The description of the music-hall motive and its poets ought to be more specified.

Davidson's "*In a Music Hall and Other Poems*" takes place in Glasgow in 1884, not in London with its greater resources. Davidson presents six artists whom he has known. These music-hall artists tell us about themselves. The style is simple and very little sophisticated. It concurs with the background of the narrator, which is varied. In some of the poems a picture is formed of the poor enjoyments of the provincial music-hall. "*Selene Eden*" gives a good idea of Davidson's way of writing: "I glide, I trip, I run, I spin/ Lapped in the lime-light's aureole,/ Husked are the voices, husked the din,/ I see men's eyes like glowing coal". Davidson does not reach any longer than that in his description of the music-hall and its entertainments. It is a far way from Symons's complex, brilliant style.

William Canton who reviewed Davidson's collection in the *Academy* (May 14, 1892, No. 1045, p. 465), found the part with the name of the collection of poems brave. He says: "It is the most novel and is also daring. It demands reperusal". The artists were well worth a more thorough presentation by a novelist, the critic thinks.

Wratislaw's name is to be found in *The Athenaeum* (Sept. 12, 1896, No. 3594, p. 349). The critic has first upbraided Symons that in "*Silhouettes*" he has dedicated himself too much to "ephemeral emotions". He ought to consider the fact that the most important thing to "the true poet" is to think on "the universal emotions of mankind". Symons ought to "use his talent on material stronger as well as purer", it says.

Theodore Wratislaw's "*Orchids*" is described by the same reviewer in the following way: (It) "is a fairly accurate echo of '*London Nights*', and Mr. Wratislaw, in selecting his master, is not ashamed to follow him to the point of plagiarism. There is nothing in '*Orchids*' that Mr. Symons has not done incomparably better, and little that need ever have been done at all". He sings on the same subjects as Symons, that is "of the ballet, of the whirl of skirts, of the stage door". He can also write about "rouge and violet powder, of musk and heliotrope". The critic thinks that the poet knows all about "fierce kisses and subtle, sensuous attractions of the"

“Electric light, pile-carpets, the device
Of gilded mirrors”.

Wratislaw's imitation is said to be perfect. He has some feeling for form, and his epithets are often well chosen. But he is an epigone, says the critic.

John Adlard has published a special study of the subject, "*Poetry and the Stage-Doors of the Nineties*". It is to be found in "*A Review of English Literature*" (Longmans, V. 7, No. 4, Oct. 1966, pp 50–60). Adlard treats of Wratishaw, Davidson and Symons. Wratishaw's ballet poems are said to be "thin, boyish effusions". Davidson is looked upon in a respectful way. His collection is said to be "a modest but interesting attempt to broaden poetry's contact with life", and 'Silene Eden' is said to be "almost the prototype of Arthur Symon's dancers". How does Adlard look at Symons? He is mostly negative. He is critical to both "*Silhouettes*" and to "*London Nights*". He writes that here Symons came "close to creating a poetry of the ballet that was new and moving and profound. He failed because his mind was, to some extent, numbed by certain obsessions, as a result of his self-conscious revolt against a Puritan upbringing. The critic points out Symons's "obsessive pose of Don Juanism" and tries to explain Symons's interest in young girls. His surprising hypothesis is that it is "often a heartfelt anti-intellectual striving towards freshness, simplicity, truth".

It is rather obvious that Adlard's study is in many places unfair to Symons. – An interesting question is "What did Symons and the Decadent group find in the broader world of the music hall, that is to say the music hall beyond the ballet?" Symons wrote himself in a constructive way about the writers of the songs that were sung in the music-halls, filled with cockney. Symons also admired the French artist Aristide Bruent and Yvette Guilbert. When Symons writes about their "drunken gaieties, their savageries, their brutal affections", Adlard thinks that this is "revealing". He continues his psychoanalysis as follows: "It suggests that these verses satisfied Symons's vague and morbid interests in things sordid and brutal, and that he never seriously studied their art". This judgement seems to be contradicted, when Adlard thinks that much in the marvellous world of the halls was not noticed by Symons. Adlard would like to see a description of all together other artists with a violent temperament, who also were to be found in the music-halls and not only "the charming, pathetic music hall girls of his poems".

The literary magazines meant a lot in the 1890s. When "*the Yellow Book*" was forced to finish in April 1895 in connection with the trials against Wilde and the verdict of guilty, Leonard Smithers, the publisher who was equally interested in avant-garde literature and erotic literature, asked Symons, if he wanted to edit a new magazine. Symons was willing and immediately got into touch with Beardsley. He became the most important illustrator in "*The Savoy*", a title the artist himself had proposed.

This may be considered to be Symons's second large achievement. He had a number of important writers contribute. But among "the Decadents" only Dowson and Symons himself were noticed. Symons presented as editor several new names. Both Zola and Nietzsche were among them. But he had to balance between continental naturalism and symbolism and the many new English authors and artists with their special conceptions. In Symons the music-hall motive is mixed with other things. Descriptions of London and its night life closes to this special ingredients in the life of pleasure which also included dance and ballet in its garish image in the music-halls.

In his large investigation "*The London Muse*" / Athens, Ga., Univ. of Georgia, 1982) William B. Thesing regrets in the chapter "*Wilde and Symons: the Cult of Artifice and Impressionism*" that the impressionistic style in three of Wilde's few poems about London and the many in Symons conceals the sombre aspects of life in the big city: prostitution, begging, and poverty. Thesing wishes to have "moral resolution" and "social condemnation". In Symons there are poems which do not entirely dwell on the author's impressions of his senses. Thesing describes the development which has happened between Symons's first and second collection of poems. Instead of an accumulation of different images out of life in the big city we get poetic situations which are modified and even created of the surrounding city.

It would be too lengthy to report the content in two meritorius special studies, Ian Fletcher's "*Explorations and Recoveries II. Symons, Yeats and the Demonic Dance*" (*The London Magazine*, 7 (1960): 46–60) and Jan B. Gordon's "*The Dance Macabre of Arthur Symons's 'London Nights'*" (*Victorian Poetry*, 9 (1971): 429–43). It is difficult to imagine many more views on the subject than their careful penetration of Symons's poems, which give a picture of a neurotic, unable to love, enclosed in himself, someone who tries to create something aesthetically viable in the dance and the dancers. In her learned thesis, "*Language and Decadence in the Victorian Fin de Siècle*" (Princeton, New Jersey, 1989) Linda Dowling has a part, which is about Symons. She calls it "Disembodied Voices". It is an expression which she has borrowed from Symons. In her mainly linguistic treatment of the period she has interesting views on Symons's poetry. She thinks that in his interest in "the clamorous, sensual world of the London music-halls" he is near "Counter-Decadent poets as W. E. Henly, Rudyard Kipling and John Davidson". "*Days and Nights*" is full of "extended Browningsesque dramatic monologues". (This has already been mentioned by Beckson in his biography of Symons.) She also points out that particularly in "*London Nights*" Symons "omits details

of setting and characterization". Another important trait in Symons's poetry is that his "poetic speakers" have not any opinions of a more discursive kind. As can easily be verified Symons concentrates on "primary sense impressions".

From his position as fellow of Brasenose at Oxford Walter Pater with his finely chased style and his refined epicurean philosophy could appear as the most exclusive arbiter of literary taste in his time. (He died in 1894). He had helped Symons to publish his first collection of poems. He wrote a very praiseful review of "*Nights and Days*" in the *Pall Mall Gazette* (March 23, 1889). There was not so much in the choice of subject which differed from the kind of impressions and scenes that Pater could appreciate.

Unfavourable criticisms followed after the second collection of poems were published, "*Silhouettes*". *The Saturday Review* (10 August, 1893) can exemplify this. Metrically Symons was favourably reviewed, but the critic finds "sorry stuff" in "*Escalade*", and "*To Marcella*" is called "this thickly deliriousness". The poet's "passions" are "elaborate, artificial, insincere". He is admonished not to follow Baudelaire in an ambition to describe situations and sensations that are indecent and unworthy poetical treatment. When the reviewer is of opinion that Symons "is merely posing, anxious to appear a much more abandoned sensualist than he is", one recognizes the criticism against the young Oscar Wilde. The critic does not believe that Symons's own experiences are behind his attempts to "paint exceptional depravity". He regrets that so much culture and so much poetic knowledge have been squandered on such unworthy subjects. But Symons got favourable and sympathetic criticism from writers in Paris in 1895 for "*London Nights*". It was from Rémy de Gourmont in *Mercure de France* (August 1895) and from his friend Paul Verlaine in "*La Revue Encyclopédique*". Verlaine writes that the title "*Nuit de Londres*" ought not to make the reader imagine lugubrious and brutal scenes. Instead one ought to imagine the whole refinement and brilliance of the night life of an elegant imaginative human being who enjoys life, its beauty, and its coquetry. The poems take place in a splendid London, in a London which is rather modern and at the same time as Parisian as possible. The shades are English, the style cheerful, humorous and talkative. We meet a poet who enjoys himself in an immense boredom with all distractions that the senses and imagination can offer to him; particularly sight and hearing. It is paganism, and it is an excellent collection of poems. (Verlaine's French version is to be found in Roger Lhombread, "*Arthur Symons. A Critical Biography*" (London, 1963, pp. 124-5).

The author got an opportunity to defend himself in 1896 and 1897 when “*Silhouettes*” and “*London Nights*” were to be republished. In the preface to “*Silhouettes*” he says that he is aware that he has been “somewhat deliberately frivolous” but thinks that the poet has a right to follow his artistic inclination. He says as Oscar Wilde did when it was the question of “*The Picture of Dorian Gray*” that art has nothing to do with morals. He wants to have freedom to render “the most exquisite sensation, the evocation of the most magical impression”. Symons is like Wilde when he says that he prefers the city to the country and with that wants to describe the artificial in the cityscape.

When Symons writes his preface to the second edition of “*London Nights*” it is clear that he has been influenced by the negative criticism. He says that the English press has received the poems “with a singular unanimity of abuse”. One of the newspapers which was hostile to Symons’s poetry was *The National Observer* (published in Edinburgh), edited by the well-known Anti-Decadent poet and critic W.E. Henley. A reviewer in his paper delivered on November 2, 1895 (p. 717) a very sharp condemnation. He was surprised that “a respectable (Sic!) publisher (Smithers) should have been willing to abet him in the production of such dreary indecencies in a most disagreeable volume”. The critic finishes with the following words: “Let any impartial person read, if he can for very nausea – the poem called ‘*Liber Amoris*’, which seems to contain the sum and substance of Mr. Symons’s erotic evangel, and witness if we lie”.

In the present preface Symons defends his art and talks about a conception of life, left long ago “some other code of morals which your forefathers once obeyed”. He wants to be able to describe “passion, desire, the spirit of the senses, the hell or heaven of man’s heart”. He wrote the preface at Rosses Point, Sligo in Ireland on September 2, 1896 (where he was invited by Yeats). He also wants to render his moods, even if some critics consider that he ought not to have had them. He finishes: (these moods) “have existed: and whatever has existed has achieved the right of artistic existence”.

Leokadia Postén

Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror enligt Johan Christopher Tolls diplomatiska rapporter 1793–1794

Händelserna, som ägde rum i Polen hösten 1792, Targowica-konfederationens maktövertagande, dess vanstyre och folkets missnöje observerades noga av hovet i Stockholm. Man tyckte att situationen i Polen var mycket allvarlig och fruktade att landet stod inför sin andra delning och att ett krig mot Ryssland och Targowica-konfederationen närsomhelst kunde bryta ut.¹ Därför beslöt man att skicka ett nytt sändebud till Warszawa, vilken var bättre lämpad att möta det ödesdigra läget i den polska adelsrepubliken än den därvarande chargé d'affaires Samuel Niclas Casström. I sitt brev av den 1 oktober begärde hertig Carl, som sedan Gustav III:s död var tillförordnad som regent, att Johan Christopher Toll omedelbart skulle bege sig till Polen såsom svensk diplomat. Hertigen motiverade sitt beslut med att det bakom kravet låg viktiga orsaker, som han inte närmare kunde behandla i brevet. Det krävdes att hovet i Stockholm placerade en lämplig representant i den polska huvudstaden.

Valet föll på Toll, eftersom denne kände den polske kungen Stanisław August och flera inflytelserika magnatfamiljer. Toll skulle, tack vare sitt personliga anseende, förnuftiga uppträdande och sina militära erfarenheter inte bara stödja Sveriges intresse utan även influera på händelserna i Polen på ett sådant sätt, att det skulle kunna tjäna hans land. Dock var denna utnämning inte en sådan som Toll önskade sig. Han misstänkte att hertig Carl under påverkan av Gustav Adolf Reuterholm snarare ville skicka bort honom från Sverige, liksom man gjort med andra kända gustavianer som Georg Mauritz Armfelt och även senare med Lars von Engeström.²

Utan större entusiasm och brådska begav sig Toll till Warszawa. På vägen

dit stannade han några veckor i Berlin och i Dresden för att skaffa sig kännedom om vad hoven, det preussiska och det sachsiska, tänkte om Polen.³

Det var inte första gången som Toll sändes till Warszawa. Redan 1782 skickades han dit av Gustav III för att förhandla om äktenskap mellan Stanisław August och prinsessan Sofia Albertina. Den polske kungen gillade tanken på att binda ihop de båda hoven med en äktenskaplig allians, men hans systrar motsatte sig den. De var troligen rädda för att förlora sitt inflytande över brodern.⁴

Toll kände Stanisław August och dennes familj väl. Därför fick han några dagar efter sin ankomst till Warszawa audiens hos kungen och kort därefter blev han bjuden på middag hos grevinnan Isabela Branicka. Till middagen kom även hennes kunglige broder som liksom resten av familjen ville få information från Berlin och Dresden rörande Polen.⁵

Det låg i Sveriges intresse att Polen var en stark och självständig stat. Dock var den dåvarande situationen i Sverige, liksom den politiska konjunkturen i Europa av sådan karaktär att inget land hade kunnat förhindra Preussen och Ryssland i deras fientliga stämplingar mot Polen.

Toll kunde inte säga mycket för att lugna sina polska värdar och ännu mindre göra något för att hjälpa dem. Han var medveten härom, därför begränsade han sin verksamhet till att observera situationen och informera hovet i Stockholm om händelserna, som utspelade sig i Polen. I brev till Fredrik Sparre av den 16 februari skrev Toll bl.a. att den svenska missionen i Warszawa inte kunde hjälpa Sverige eller Polen genom inblandning i de polska angelägenheterna. Det skulle snarare kunna vara till skada. Inte utan betydelse var även den omständigheten, att Toll förutom allmänna råd och anvisningar om nödvändigheten att upprätthålla vänskapliga relationer med den ryska ambassaden i Warszawa, inte fått någon utförlig instruktion hur han borde arbeta i Polen. I brevet av den 2 februari 1793 skrev Toll till sekreteraren för utrikesärenden Schering Rosenhane, att han varken av sin ställning i Warszawa eller av de erhållna breven kunde komma underfund med vilken roll som tilldelats honom. Men han tröstade sig med att han i sinom tid skulle få svar på frågan. Dock tvivlade han på att han skulle kunna uträtta mycket utan stöd av sådana resurser, som de preussiska och ryska diplomaterna hade till sitt förfogande. Den 26 mars beklagade sig Toll i brev till G M Armfelt över att han varken hade fått några order eller instruktioner förutom den att vinna den ryske ambassadörens förtroende. Han fogade sig efter detta önskemål, blandade sig inte heller i de polska affärerna och försökte vara mycket försiktig i sina samtal.⁶

Tolls brev till hertig Carl och Fredrik Sparre talade inte om hans kontakter eller samarbete med de ryska diplomaterna i Warszawa. Toll kände såsom svensk inte sympati för Ryssland men hans ställning såsom diplomat krävde av honom försiktighet i relationerna med den ryska ambassaden.

Läget i Polen var både politiskt och ekonomiskt mycket labilt, vilket i sin tur manade till försiktighet från Tolls sida. I brev av den 12, 16 och 19 januari 1793 skrev denne om den polska statens ekonomiska ruin. Dess finanser var så dåliga att det saknades pengar till att betala kungens skulder och till löner för de statsanställda samt för armén. Kungen och regeringen berövades all makt av Targowica-konfederationens män, som var ryska marionetter och som fogade sig efter Katarina II:s vilja. Landet var delat i två fientliga läger, som beskyllde varandra för orsakerna till Polens olyckor. De visade inte någon energi eller ambition att rädda fosterlandet. Polen var – enligt Toll – en stat som man inte räknade med i Europa. Tolls nedslående men sanna rapporter uppmuntrade inte den svenska regeringen till något närmare politiskt samarbete med Polen.⁷

Under tiden begärde Preussen, som lovat Ryssland att fortsätta kriget mot det revolutionära Frankrike, i gengäld samtycke till en ny delning av Polen. Den 2 januari 1793 skrev den ryska kejsarinnan Katarina II till sin ambassadör i Warszawa Jakov J Sievers, att “om man tänker på polackernas lättsinnighet, det polska hotet mot Ryssland och landets sympati för den franska revolutionen så kommer man till övertygelsen att Ryssland inte kunde ha en lugn och trygg granne i Polen förrän det blev fullständigt maktlöst ...”⁸

Kort efteråt marcherade den preussiska armén in i Polen och bemäktigade sig stora delar av dess västra och norra territorium.

Ryktet om delningskonventionen mellan Preussen och Ryssland var i omlopp i januari 1793, men det uppfattades som så fasansfullt att ingen ville tro på det. Även Targowica-konfederationens ledare som Szczymsny Potocki kunde varken tro eller acceptera att det ryska hovet skulle vilja samtycka till en ny delning av Polen. Denne försäkrade att Katarina II lovat honom respektera följande villkor:

1. att man skulle införa det gamla regeringssystemet från tiden före 1788 med vissa förbättringar då det gällde Polens ekonomiska situation och medborgarnas trygghet och säkerhet.
2. att Ryssland skulle sluta en allians med Polen, vilken skulle garantera dess trygghet.
3. att man inte skulle frånta Polen någon del av landet.

Szczesny Potocki framföll – enligt Toll – att han länge hade tvekat innan han ställde sig i spetsen för konfederationen i Targowica. Men när Katarina II utan invändningar muntligt accepterade de nämnda villkoren, som skriftligt lämnades till henne av Szczesny Potocki, så trodde han att kejsarinnan skulle respektera dessa. Samma sak bekräftades av Jacek Małachowski. Denne var helt övertygad om att Katarina II ville Polen väl och att de ryska diplomaterna Sievers och general Osip A Igelström skulle stå till svars för att de rådde polackerna till passivitet mot Preussen. Potocki beslöt att till och med skicka sin hustru till S:t Petersburg för att ta reda på kejsarinnans åsikter om Polen. Men Katarina II ville inte se varken honom eller hans hustru. De utländska diplomaterna bekräftade för Potocki att hovet i S:t Petersburg samtyckte till den nya delningen av Polen.⁹

Ryssland försökte med vackra löften och mutor lugna anhängarna till Targowica-konfederationen. Man ville undvika oro och väpnat motstånd. Preussen däremot såg fram mot en konfrontation, ty detta skulle ge anledning till ett militärt ingripande och till en slutgiltig delning av den polska staten. Toll uppgav att han inte såg någon utväg för polackerna ur det tragiska läge i vilket deras land befann sig. Toll befarade, att även om Targowica-männen inte skulle samtycka till Polens andra delning och kalla adeln till krig mot Preussen och Ryssland så skulle ändå hela detta företag sluta med nederlag. Sina farhågor motiverade han med polackernas oenighet, avsaknad av politiskt förnuft och egoismen hos de privilegierade klasserna. Därför intog han en försiktig hållning i den osäkra situation som rådde. När de ryska och preussiska sympatisörerna i Warszawa framförde misstankar om att Sverige sympatiserade med författningen av den 3 maj, så låtsades Toll, att han inte förstod hur sådana misstankar skulle kunna uppstå. Själv undvek han att uttala sig i detta ämne. Vid varje tillfälle försökte han – i överensstämmelse med den erhållna instruktionen – försäkra den ryska ambassadören, att Sverige liksom Ryssland inte önskade att en liknande anarki som i Frankrike skulle utbreda sig i Polen.

Toll tyckte att hans plikt var att råda polackerna till att hålla måtta och sunt förnuft i deras politiska agerande. Han var övertygad om att alla muntliga uttryck för missnöje utan stöd från hela nationen snarare skulle skada landet och göra folket ännu mer olyckligt. I brevet av den 20 februari 1793 uttryckte Toll farhågor för att minsta tecken till sympati för Polen för den orättvisa och omoraliska behandling, det fick utstå från Preussen, skulle kunna föranleda att preussarna invaderade svenska Pommern. Toll skrev att han befann sig i en sådan situation att han inte såg på vilket sätt han kunde stödja Sveriges intressen, men han var försiktig med vad han

gjorde och sade, för att inte orsaka regeringen några politiska bekymmer.¹⁰

Sverige var nämligen inte oförberett att gå i krig för Polens skull. Efter Gustav III:s död övertogs landets styrelse av en svag regent och inte heller mycket bättre rådgivare. Toll var väl orienterad i Sveriges ekonomiska och militära resurser och undvek därför att uttala sig öppet till Polens försvar. Inte desto mindre uttryckte han i korrespondensen till sin regering, både ironi och ogillande av Preussens och Rysslands behandling av Polen.¹¹

I ett speciellt tillägg till brevet av den 13 april 1793 uttryckte Toll förvåning över att Ryssland sammandrog så stor militärstyrka till Litauen. Det fanns inte någon risk för att ett uppror skulle kunna utbryta där. Han tyckte också att det inte var nödvändigt att sammankalla en riksdag till Grodno. Med våld hade Ryssland tillsammans med Preussen redan tagit halva Polen; på samma sätt kunde de ta återstoden. 14 000 ryska soldater skulle vakta över att den polska riksdagen – såsom nationens lagliga representant – frivilligt samtyckte till landets delning. Det var klart att polackerna inte skulle erkänna ett sådant beslut, som var påtvingat av ryska bajonetter. Överhuvudtaget undrade Toll varför Ryssland och Preussen ville ha riksdagens samtycke. Dessa två makter trampade alltid, utan några moraliska hänsyn, på allt som var lag och rätt i Polen.

Varken den polske kungen Stanisław August eller storkanslern och utrikesministern ville – enligt Toll – frivilligt åka till Grodno, men de tvingades därtill av den ryske ambassadören Sievers. Den senare var mycket angelägen om att kungen och dennes ministrar skulle bege sig till Grodno och ge sitt samtycke till riksdagens sammankallande. Sievers skaffade pengar till resan och lovade kungen att hjälpa till att klara betalningen av dennes personliga skulder¹². Stanisław August visste väl vad som väntades av honom i Grodno. Han visste också att ingen stat skulle hjälpa Polen, och landets egna krafter kunde han inte räkna med ty han försvagade dessa genom sin anslutning till Targowica-konfederationen. Kungen såg inte någon annan utväg och reste därför till Grodno.

Efter honom följde hans ministrar och en del utländska diplomater. Toll ville helst inte resa till Grodno. Han beförde att man kanske skulle tvinga honom att i Sveriges namn erkänna Polens andra delning. Han visste inte heller vilken ställning han skulle inta under riksdagens sessioner. Den svenska utrikesministern F Sparre rådde honom att delta och vara neutral, ty man kunde inte på något sätt förhindra Polens nya delning. Toll skulle observera riksdagens arbete och se till att dissidenternas rättigheter i den delen av Polen, som blev kvar, skulle respekteras.

Toll lämnade Warszawa den 12 juni och begav sig till Grodno där han

vistades till den 1 november 1793. Riksdagsvalet förlöpte inte fritt. Med hjälp av våld och mutor motarbetade ryssarna val av de oppositionella riksdagsmän som kunde motsätta sig Polens delning. Deras anhängare bildade till och med en riksdagskonfederation för att inte tillåta oppositionen att yttra sig under debatterna. Targowica-konfederationens ledare Szczesny Potocki, Jacek Małachowski, Michał Walewski och Kazimierz Raczyński ville inte ta ansvar för sina handlingar. De hade av sagt sig sina höga ämbeten och ville inte delta i riksdagens arbete.¹³

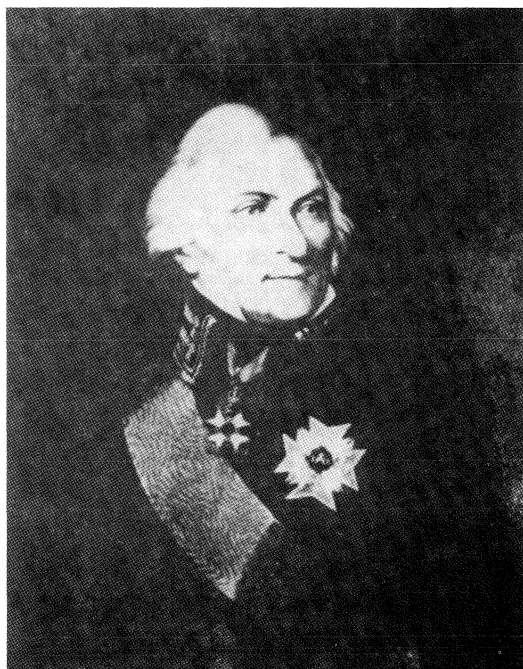
I Grodno var Toll vittne till hur delningsmakterna brutalt behandlade de polska riksdagsmännen. I brevet av den 23 juni 1793 skrev han: "Man nyttiar uppenbart våld. Flere landboder voro arresterade i sina rum; under det att edsformuläret för riksdagsmarskalken gick igenom. Troupperne ryckte in i staden och besatte alla gator". De ryska diplomaterna förebrådde Stanisław August att han sympatiserade med oppositionen och hotade med förföljelser. Det preussiska sändebudet Ludvig Buchholtz hotade med en ny delning av Polen. Trots alla terrorhandlingar, vilka också bevittnades av de utländska diplomaterna, ville inte riksdagen frivilligt godkänna landets styckning. Den vände sig till de polska sändebuden vid de främmande hoven för att de skulle informera andra regeringar om situationen i Polen och be dem om intervention hos Preussen och Ryssland. Tyvärr kunde inte någon hjälpa. En liknande not lämnades också av det polska sändebudet i Stockholm JM Potocki till Sparre, men mottogs av den senare med kylig tystnad.

Under hotelser och terror samtyckte de polska riksdagsmännen i Grodno den 22 juli 1793 med 73 röster till ryssarnas landförvärv. De trodde, att Ryssland skulle nöja sig med det och stödja dem mot preussiska krav. Snart visade det sig dock att man inte kunde räkna med någon hjälp från ryssarna. JJ Sievers och L Buchholtz använde drastiska påtryckningar för att tvinga oppositionen till foglighet. Slottet, där riksdagen hade sina sessioner, omringades av den ryska militärstyrkan och på gården ställdes kanoner. Dörrarna till riksdagssalen stängdes och inte någon släpptes ut så länge man inte samtyckte till Preussens krav. Fyra riksdagsmän fängslades. När de oppositionella inte ville svara föreslog Józef Ankwicz att riksmarskalken skulle fråga riksdagsmännen tre gånger om de samtyckte till Preussens landförvärv och sedan tolka deras tystnad såsom godkännande.¹⁴

Toll visste allt om detta och kunde inte avhålla sig från att fälla kritiska omdömen. När ryssarna började begränsa de i Grodno närvarande diplomaternas personliga frihet och tvingade dem att skaffa sig ryska passersedlar, protesterade Toll officiellt mot detta. Till det preussiska

Tadeusz Kościuszko
Tavlan finns i Nationalmuseum i
Poznan, Polen
Kazimierz Wojniakowski målade
den

Johan Kristoffer Toll

sändebudet Buchholtz sade han att om Preussen och Ryssland ville övertyga Europa om den polska riksdagens frivilliga godkännande av delningstraktaten, så borde de inte på något sätt inskränka på de utländska diplomaternas frihet. Det samma framförde han till Sievers. Toll tog inte heller emot varken en rysk passersedel eller vakt framför sitt rum.

Det var inte konstigt att den ryske ambassadören klagade på Toll i sin korrespondens både till S:t Petersburg och Stockholm. Denne beklagade sig över att Toll blandade sig i andras angelägenheter och motarbetade ryska intressen. När Sparre frågade Toll om detta svarade den senare att han ”hvarken genom utlåtelse eller omdömen till någon människa, ännu mindre genom något steg blandat mig i Polens öden, utan ansett dem ifrån begynnelsen snarare kunna blifva ett frö till kallsinnighet emellan Sverige och Ryssland, än genom någon händelse kunna vridas till Sveriges fördel, så behagade Eders Excellence vara derom öfvertygad, att det misshag öfver min conduite, som man yttrat i Petersburg, är utan all grund och anledning af sanning”.¹⁵

Toll förnekade all sin inblandning i de polska affärerna och lovade diskutera frågan med Sievers. Sparre accepterade förklaringen och uppmanade Toll att avhålla sig från kritiska uttalanden om delningsmakternas agerande i Polen.

Således var riksdagen i Grodno tvungen godkänna att Ryssland och Preussen övertog nästan hälften av Polens territorium. Kvar blev knappt 200 000 km² med en befolkning på cirka fyra millioner. Med traktaten av den 16 oktober 1793 garanterade Katarina II Polen självständighet. Trots detta övertog Ryssland fullständig kontroll över resterna av det stympade landet. I Warszawa placerades en anseilig militärstyrka under kommando av general Igelström, som efter Sievers återkallande blev utnämnd till ambassadör. Denne såg till – uppgav Toll – att polackerna fogade sig efter kejsarinnans vilja. Igelström tog inte hänsyn till Stanisław August såsom Polens konung. Den nyutnämnda regeringen bestod av personer, som antingen var svaga och fruktade Igelström eller som tog emot pengar av honom som bröderna Józef och Szymon Kossakowski och Józef Ankwicz. Ryssarna behandlade Warszawas befolkning brutalt, konfiskerade dess egendom och inkvarterade soldater i bostäderna. Det var inte kungen som styrde landet utan Katarina II med hjälp av Igelström och polska förrädare. Men hon var inte nöjd varken med Stanisław August eller den polska nationen. I sitt brev till Igelström hade hon uttalat sitt missnöje med såväl kungen av Polen som nationen. Hon anklagade dem för brist på tillgivenhet för det ryska hovet: ”att de samfäldt vid sista riksdagen maltreterade

General Confederationen, och upphävt alla dess åtgärder, utan avseende derå, att det var densamma, som egentligen arbetade på att förstöra den så kallade revolutionsjämkningen och återlifva harmonien med Ryssland” samt att den av konfederationen avskaffade Virtuti militarii Ordern genom riksdagens beslut i Grodno blivit återupplivad.

”För min del tror jag” – skrev Toll den 28 december 1793 – ”att detta var tecken till vidare skakningar i Polen. Stanisław August och regeringen sparade inte på ansträngningar för att återvinna kejsarinnans välvilja. Men för Toll stod det klart redan vid slutet av december 1793, att Polen utan makt, utan politiska bundsförvanter stod värnlöst mot sina grannländer. Katarina II, hennes diplomater och höga militärer gjorde allt för att fördjupa anarkin i Polen, försvaga dess armé och nationens vilja att försvara sig. Toll menade att polackerna inte skulle kunna återfå självständigheten, om ej Rysslands och Preussens grundvalar rubbades, men ett sådant krig eller en revolution var inte i sikte. Delningsmakterna skulle inte frivilligt avstå från polskt territorium, de skulle sträva efter att förvärva återstoden. ”At Pohlens fullkomliga styckning är en stadgad föresats synes flera omständigheter göra sannolik. Uti ingen gren söker man afhjälpa anarchien, utan alla steg tagas, som kunna utvidga och underhålla densamma. Republiken har ännu ingen constitution och synes aldrig få den, financeverket och crediten föras dagligen i en större oreda. Konungen af Pohlen chicaneras till sin person och värdighet vid alla möjliga tillfällen, så att alla tänkande önskar upprigtigt, att Republikens elände måtte ta slut om det även skulle ske med en annan magts herravälde. Vore det Rysslands avsigt att Pohlen skulle förbliva såsom stat, så kunde det omöjligligen behandlas såsom nu sker. Säkerligen måtte vara beslutat att utplåna denna stat till sin existense”. Man väntade bara på ett lämpligt tillfälle att genomföra en sista delning och ett sådant tillfälle skulle kunna uppstå vid Stanisław Augusts död. Rysslands handlande väckte hat. ”Det bör ej förtigas” – fortsatte Toll i ovan nämnda brev – ”att i samma mån, som de stora och förnåma blivit förödmjukade hade känslan av mod och hämnd vaknat hos myckenheten”. De franska frihets- och jämlikhetsprinciperna hade djupare rötter i Polen än man trodde och föreställde sig. I de avlägsnaste ställen och trakter, i de minsta kojorna var man angelägen att få veta hur det gick för fransmännen. Under en allmän och stum tystnad dolde sig önskan att befria sig från Rysslands ok.

Även den österrikiske diplomaten Benedikt de Caché tyckte att Rysslands behandling av polackerna var märklig och bebådade landets slutgiltiga likvidering.¹⁶

Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror

I en sådan situation förutsåg Toll utbrottet av ett uppror. Han var väl informerad om växande missnöje och oro i Polen. Vid slutet av 1793 bildades flera konspirerande organisationer, som hade sina centra i Warszawa, Kraków och Wilno. I början av 1794 upptäckte Igelströms agenter en sådan organisation i Warszawa. Kort därefter gjordes arresteringar i huvudstaden och i flera andra städer. De patrioter, som lyckades undgå arrestering, vände sig till Tadeusz Kościuszko som betraktades såsom ledare av det planerade upproret för att påskynda dess utbrott. Man ville heller inte att regeringen på grund av Igelströms påtryckningar skulle genomföra en reduktion av den polska armén.¹⁷ General Józef Madaliński, vars brigad var hotad av reduktionen, begav sig från Ostrołęka till södra delen av landet. Mot honom sändes den 23 mars en rysk militärstyrka från Kraków. Staden tömdes på ryska soldater. En dag senare framträdde Kościuszko på torget i Kraków och kallade sina landsmän till kamp mot Ryssland. I brev av den 2 april 1794 informerade Toll sin regering om händelserna i Kraków. Han uppgav att klockan 10 den 24 mars formerade sig den polska militäravdelningen, ungefär 1 200 män, på torget och stadsportalarna stängdes. Soldaterna hade då svurit Kościuszko tro och lovat kämpa under hans befäl. Denne trädde fram inför soldaterna och lovade med en ed att kämpa för fosterlandets frihet och självständighet. Därefter gick han till stadshuset, uppläste och underskrev en proklamation, som kallade folket till att delta i upproret.

Toll skrev i sina brev till hovet i Stockholm med stor sympati om Kościuszko, om dennes militära kunskaper, mod, mildhet och popularitet i Polen och andra länder. Upproret hade – enligt Toll – en revolutionär karaktär och var förberett och understött av anhängare till författningen av den 3 maj 1791. Denna var framstegsvänlig och motsvarade de behov som polackerna kände. Den väckte känslor med krav att befria landet från delningsmakterna. Således hade varken Targowickakonfederationen, Preussens svek eller de ryska vapnen utplånat de tankar, som slagit rot; snarare befäst dem. Även de polacker, som – enligt Toll – trodde på de ryska löftena att Katarina II hade goda avsikter och inte skulle tillåta Polens delning, kände sig lurade och ville hämnas.

Det fanns många orsaker till upproret. Landet blev tvärtemot tsarinnans försäkran delat, nationens representanter hade bemötts med våld och förakt, ryska truppers rekvireringar och inkvarteringar vilade tungt över befolkningen, oreda i Polens finanser, den vanmakt, vartill hela administrationen var lämnad, då ingen författning ännu var fastställd, slutligen hot om reduktion av halva armén utan att betala soldaterna löner, allt detta

gjorde att polackerna ville ta upp kampen mot Ryssland. Man hoppades på stöd från Österrike och Sachsen och väntade sig ett krig mellan Turkiet och Ryssland. Upproret skulle – enligt Toll – omfatta hela Polen, Litauen och även Ukraina.

Trots den stora sympati som Toll kände för Kościuszko och för upproret såsom nationens protest mot det ryska oket, ansåg han polackernas chanser att besegra Ryssland som små. Därför bekymrade han sig allvarligt för upprorets utgång. Toll var medveten om att i början hade Kościuszko ett visst övertag över Igelström. Denne kände inte till upprorsledningens planer och saknade beslutsamhet. Den svenske diplomaten ansåg dock, såsom politiker och erfaren militär, att upproret var dåligt förberett och hade utbrutit för tidigt samt saknade stöd från hela nationen. Kościuszko hade – uppgav Toll – varken duktiga generaler eller lämpliga politiker till sitt förfogande. Förrådet av krut, ammunition, livsmedel och furage skulle inte räcka på längre sikt. En eventuell framgång vilade på en person, alltså på Kościuszko, så att om något skulle hända honom så skulle hela upproret krossas. Mot sig hade Kościuszko den ryska armén, vars högste befälhavare Igelström kunde få hjälp från Preussen. Visserligen kunde den förre vinna några segrar i början, men för att vinna en slutgiltig seger – alltså befria Polen från de ryska och preussiska okupationsstyrkorna – behövdes att hela nationen kunde ställa sig på Kościuszkos sida och delta i upproret. Men de polska politikerna arbetade inte i denna riktning utan sökte i stället hjälp och stöd hos andra nationer. Toll bedömde deras agerande kritiskt. Även andra, som kände sympati för upproret, kritiserade – uppgav Toll – polackerna för att de räknade mer på hjälp utifrån än på egna styrkor. I brev från den 2 april 1794 skrev det svenska sändebudet att ”den polska nationen håller mera af att taga än gifva”. Det är inte uteslutet att dessa bittra omdömen fälldes av Toll med tanke på Sveriges krig mot Ryssland 1788–1790 då polackerna inte visade någon vilja att hjälpa Sverige. Toll var också irriterad över polackernas ständiga förfrågningar huruvida Sverige tillsammans med Frankrike tänkte gå i krig mot Ryssland. Han visste inte vad han skulle svara, ty han hade inga informationer från hovet i Stockholm. Även om det på Reuterholms initiativ blivit ett visst närmande mellan den svenska regeringen och det revolutionära Frankrike så var Sverige militärt och ekonomiskt för svagt för att kunna planera något krigsarrangemang mot Ryssland. Detta kände Toll till och han visste att polackerna först och främst borde räkna på egna krafter. Det var svårt – skrev Toll – att förutse vilken utgång händelserna kom att ta. Antingen skulle Ryssland krossa upproret och förstöra landet eller skulle Kościuszko segra och upproret

omvandlas till en liknande revolution, som ägde rum i Frankrike.¹⁸

Den 4 april kom den första stora sammandrabbningen mellan upprorsmännen och de ryska styrkorna. 6 mil från Kraków, vid Raclawice, besegrade Kościuszko den jämnstarka men bättre beväpnade ryska styrkan och erövrade 30 kanoner. Segern vid Raclawice gjorde ett stort intryck på polackerna. Frihetsidéer från Kraków började sprida sig över hela Polen. I Warszawa räknade man med att upproret skulle utbreda sig över hela landet och även omfatta huvudstaden. General Igelström förlorade greppet över situationen när han fått besked om slaget vid Raclawice. Av rädsla inför upprorets utbrott i Warszawa packade han hela arkivet, silver och allt av värde och tänkte tillsammans med armén lämna staden och avvakta hjälp från Ryssland. Han vände sig till Preussen och Österrike med en anhållan om hjälp vid bekämpandet av upproret. Den polske kungen visade öppet rädsla inför upproret. Han och hans familj frågade vid varje tillfälle flera utländska diplomater om råd vad de borde göra. Av detta och av de samtal som Stanisław August haft med Toll drog den senare slutsatsen att den polske monarken önskade att ryssarna skulle föra honom ut ur landet. Kungen och hans släktingar hade ofta långa konferenser med Igelström och liksom denne var de beredda att när som helst lämna Warszawa. Enligt Toll försäkrade Stanisław August den ryske ambassadören och Katarina II att han inte hade något med upproret att göra. Han var till och med villig att abdikera om kejsarinnan betalade hans personliga skulder, garanterade honom trygghet och medel att försörja sig. Toll tvivlade på att kungen fått något svar.

Av Tolls brev till hovet i Stockholm framgår att han inte visste vilken ställning han borde inta till händelserna i Polen. Den gamla instruktionen om samarbete med ryssarna vid bekämpandet av de franska idéernas inflytande bland polackerna förlorade sin aktualitet. Toll skrev till Stockholm och frågade vad han borde göra om upproret utbredde sig över hela Polen och om Stanisław August skulle fly från Warszawa eller bli detroniserad. Han visste inte heller vad han skulle svara när man frågade honom om ryktet att Sverige och Danmark känt till att polackerna förberedde uppror mot Ryssland. Toll meddelade sitt hov att så länge han inte fått klarhet i denna fråga tänkte han dementera sådana rykten såsom stridande mot Sveriges neutralitet.¹⁹ Ryktena kunde dock vara sanna. Polska emigranter, som vistades i Frankrike, informerade de franska politikerna om sina upprorsplaner. De ville försäkra sig om Frankrikes hjälp. Det är inte uteslutet att regeringarna i Stockholm och Köpenhamn kände till polackernas planer. Detta betydde dock inte att det existerade verkliga chanser för hjälp till

Polen. Sveriges närmande till Frankrike och Danmark 1793–1794, vilket väckte stora förhoppningar i Polen, resulterade inte i någon politisk överenskommelse, som skulle få betydelse för det senare landet. Även den svenska missionens anti-ryska verksamhet i Konstantinopel – väl känd för de polska emigranterna – gav inte något större resultat. Deras förväntningar på krig mellan Turkiet och Ryssland blev ej uppfyllda 1794. Polackerna betraktade Frankrike, Turkiet och Sverige såsom sina bundsförvanter. Men dessa länder var inte i stånd att börja krig mot Ryssland. Samma sak skulle upprepa sig även 1831 och 1863 då de upproriska istället för militär hjälp endast fick sympatibevis.

Emellertid förberedde sig Warszawa att följa Krakóws exempel. Den ryske generalen Jan Jakub Pistor skrev i sin memoarbok att så snart man fick veta om Kościuszkos framträdande i Kraków och hans appél till nationen gjorde revolutionärerna allt för att förbereda invånarna för strid mot ryssarna. Man uppmanade folket att följa Kościuszko. Igelström och hans medhjälpare försökte kväva missnöjet och inte tillåta att ett uppror skulle utbryta i huvudstaden. Alla utkommande tidningar censurerades, man öppnade brev och kontrollerade deras innehåll. De personer som misstänktes för konspiration arresterades. För Toll var det märkligt att i en situation, när de ryska militärstyrkorna med Igelström i spetsen visade svaghet och obeslutsamhet, som enda medel användes hot och förföljelser för att lugna Warszawas invånare. Detta väckte än större hat och vilja att befria sig från det ryska oket. Enligt Buchholtz var hatet så stort att "der über alle Vorstellung geht". Folk väntade bara på ett lämpligt tillfälle att börja striden. Resningen började tidigt på morgonen den 17 april i Warszawa.

Toll skrev i sitt brev av den 19 april till hertig Carl:

"Förleden torsdags morgon utbrast här en revolution, som i tideböckerna icke finner jämförelse. –

Pålska garnisonen omkring 2 000 man stark och stadens populace kommo med dagens början i handgemäng med den ryska garnisonen som skall bestått av 5 000 man. Arsenal, gevärs och ammunitions-förråden öppnades. Man såg till och med judar beväpnade i striden. Hela dagen intill klockan sju om aftonen dundrade nära 100 stycken canoner inom staden emot hvarandra, på mångfaldiga ställen placerade au harard! Under samma tid skärmytslades med handgevär i mindre gator och gränder där ryssar träffades. Om aftonen voro de Pålska mästare af alla ställen utom Generalerna Igelströms och Apraxins quarter samt Republiquens palais och trädgård, som med sine gator och communicationer lemnade möjlighet till en slags défense. Mot denna huvud-position fortsattes attaquen med både

Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror

canoner och handgevär utan uppehåll till klockan 10 i går förmiddagen, då den ena pointen Apraxins kvarter forcerades. I det samma hade de pålska på et annat ställe banat sig väg, at på en del af de ryskas defensions linea taga dem i ryggen med drufhagel. Alt hvad retina kunde och deribland en troupe dragoner drog sig omkring Republiquens palais. Denna troupe högg sig ut på en friare gata, flygtade af staden, fick några canon-skott under et af de batterier som försvara kruthusen och réplierade på en corps af preussiskt cavallerie som under hela uppträdet marcherade af och an på något afstånd utom staden. Det förmenas at generalerna Igelström, Apraxin, Pistor och Zuboff funno sig i nämnde cavallerie-corps och undkommo på det sättet. Sedan eld var satt i general Igelströms hus blef det samma jämte Republiquens palais efter et förtvifladt försvar ändtligen klockan sex i går afton tagit med storm. –

Trenne generalmajorer och en brigadier skola vara bleserade och fångne. Öfvriga fångarna sägas gå till 1 800, gemenskap och officerare. – Antalet stupade vet man ej, icke eller på dem som kunnat rädda sig med flykten. – Trettio tre canoner skola vara äröfrade. General Igelströms hus och alla de där ryska generaler bodde, ministeriella och militaira cantzliet, fältcassan, all rysk tross, bagage och equipager hafva blifvit plundrade och spolierade. Alla till ryska missionen hörande personer äro äfven tagne såsom krigsfångar. – Konungen och dess familie äro oskadade. –

Hela corps diplomatique har i denna calamité hvarunder äfven trenne eldsvådor något härjade, blifvit bevarad; äfven vårt folk och egendom”.²⁰

I Tolls rapport är det svårt att hitta tecken på erkännande inför upprorsmännens succé. Resningen i Warszawa, däri folket spelade en avgörande roll, förskräckte de privilegierade klasserna. Den svenske diplomaten oroades inte över sin egen situation utan för sina aristokratiska vänner samt för kungen och dennes familj. Många bland dem var rädda att resningen skulle kunna omvandlas till en revolution liksom i Frankrike. Man måste veta att Toll skrev sin rapport under intrycket av färska upplevelser. Byggnaden, vari den svenska missionen fanns, besköts under 11 timmar. Några polska damer och även några ryska officerare gömde sig hos Toll och bad honom om beskydd. När upprorsmännen ville inta byggnaden och ta ut de förnäma fångarna ställde sig – enligt Lilliecrona – Toll på trappan och lät inte någon komma in i den svenska missionens lokal. Han sade till de beväpnade resningsmännen att han hellre skulle dö än låta någon tagas från lokalen. Tolls uppträdande gjorde intryck på de upproriska. De lämnade honom och hans aristokratiska skyddslingar i fred. Sådana upplevelser var inte utan betydelse för Toll och hans syn på folkets deltagande i upproret.

Han såg pessimistiskt på händelserna i Warszawa och befarade att folket snarare skulle sträva efter hämnd än efter att förbereda landets försvar.

Toll visste inte heller vilken ställning han borde inta inför den nya politiska situationen i Warszawa. Dock visade det sig snart att hans bekymmer inte var betogade. Huvudstadens president Ignacy Zakrzewski meddelade honom i en not av den 23 april att man bildat en kommitté för utrikesärenden. Denna kommitté hade fullmakt att föra förhandlingar med främmande makter. I slutet av maj notifierade Ignacy Potocki, att det vid Högsta Nationella Rådet hade bildats ett departement för utrikes ärenden och att han blivit utnämnd till dess chef. Toll beslöt då att såsom svenskt sändebud i Polen erkänna den nya regeringen.

Under tiden höjde Wilno upprorsfanan. Den 23 april var staden fri från ryska militärstyrkor och upprorsmännen hängde en av Targowica-konfederationens ledare, Szymon Kossakowski, som hade befäl över den litauiska armén. Denne förrädare fick liksom hans medhjälpare ett straff som de hade förtjänat. Uppror utbröt också i Samogitien. Vid slutet av april var således de viktigaste storstäderna i Polen och Litauen i de upproriskas händer. Den 7 maj författade Kościuszko i Połaniec ett manifest som reglerade böndernas skyldigheter och i viss mån mildrade deras ekonomiska situation.

Den 8 maj uppstod oro i Warszawa. Ett rykte spreds att Stanisław August flytt från Belveder och att en preussisk armé nalkades huvudstaden. Folket gick ut på gatorna och krävde straff för förrädarna. Under intrycket av den hotfulla situationen samtyckte stadens myndigheter till att 4 ledande bland Targowica-konfederationens män dömdes till dödsstraff. Kronhetman Piotr Ożarowski, Litauens hetman Józef Zabiella, marskalk Józef Ankwicz och biskop Józef Kossakowski hängdes av Warszawas hämndlystna folk. Toll var mycket kritiskt inställd till oroligheterna i huvudstaden. Den 10 maj skrev han till hovet i Stockholm att kungen hade förlorat all sin makt och var mer fången än fri, att ... mummel och tadel begynnar gå bland folket emot de personer, som stod kungen nära. ”Rensa landet från främmande trupper, förena krafterna att emotstå de anfall som innan en kort tid ifrån flera håll lära försökas, dermed sysslosätter man sig lamt och utan riktigt systeme. Hämnaden och bitterheten mot egna landsmän occuperar alla sinnen”. Upprorsledarna försökte lugna folket med försäkringar att andra makter skulle komma Polen till hjälp. Toll var dock medveten om att det behövdes större politiska och militära resurser än de upproriska hade till sin disposition. Istället för att offra allt för fosterlandets räddning, noterade Toll hur avundsjuka, egoism, hämndlystnad och strävan efter makt bredde

Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror

ut sig. Detta bebådade inget gott för Polen. Tolls kritik var riktad inte bara mot folket utan även mot de privilegierade klasserna i Polen. Han väntade sig en annan inställning från dem. De skulle ställa sig i spetsen för upproret och föra nationen till seger. Toll var också irriterad på den polske kungen, dennes svaghet och ständiga krav på pengar. När Stanisław August inte längre kunde be Igelström om pengar, eftersom denne lämnat Warszawa, vände han sig till Kościuszko. Enligt Toll svarade Kościuszko att han skulle skaffa pengar till kungen, men att denne inte fick blanda sig i varken militära eller regeringsangelägenheter.²¹

Under tiden led polackerna nederlag på krigsfronten. Den 6 juni blev de slagna i sammandrabbningen vid Szczekocin, den 8 juni vid Chelm och den 15 juni bemäktigade sig preussiska styrkor Kraków. Bland huvudstadens folk började höras kritiska röster mot upprorsregeringen. Man anklagade den för passivitet och till och med för förräderi. Regeringen gjorde allt vad den kunde för att lugna stämningen, men det var ingen lätt uppgift ty onda rykten strömmade till huvudstaden från olika delar av landet. Mot Warszawa marscherade den preussiska armén. För att rädda staden från de preussiska styrkorna och även från de ryska, som började nalkas från söder, kom Kościuszko till undsättning.

Toll förutsåg med rätta att dennes ställning var svår. Den polske upprorsledaren var medveten om det och beredd på att anpassa sina krigsplaner därtill. Om han misslyckades med huvudstadens försvar planerade han att bege sig med armén till Ukraina eller Litauen för att fortsätta kampen. Till sin disposition hade Kościuszko 34 kanoner, inte så mycket ammunition, en armé, försvagad av juninederlagen och de odisciplinerade folkmassorna.

De sista dagarna i juni kom det till nya oroligheter i Warszawa. Den 27 juni uppställdes 11 galgar av folket och en av dessa framför kungens brors, Michał Poniatowskis, palats. Följande dag bröt man sig in i fängelset och utan domstolens samtycke hängdes bl.a. biskop Józef Massalski och furst Antoni Czetwertynski. Även denna gång lyckades Toll rädda några personer från hängningen. Enligt Lilliecrona kallade Stanisław August in denne och bad honom att rädda "de olyckliga". Toll begav sig till avrättningsplatsen och vädjade till folkmassan att avstå från exekutionen och lämna saken till domstolen. När detta inte hjälpte ställde han sig vid en av galgarna och sade att man även skulle hänga honom.²² Tolls mod imponerade på folket. Exekutionen avbröts, ty man räknade Sverige till Polens budsförvanter och ville inte komma i bråk med dess diplomatiska representant.

Toll påverkades negativt av junioroligheterna. Han befarade att resningen skulle förvandlas till en revolutionär rörelse. Detta betydde dock inte att den svenske diplomaten var emot folkets deltagande i kampen om frihet och självständighet, men han ville att folket skulle underordna sig upprorsledningen och helt inrikta sig på kamp mot Polens fiender. Toll som militär ville se en fungerande organisation av upproret, disciplin och enighet hos nationen.

Efter Kościuszkos ankomst till huvudstaden blev den centrum för Polens motståndskamp. De preussiska och de ryska arméerna belägrade Warszawa i 2 månader utan att kunna tvinga staden till kapitulation. Tack vare ett gott försvar och Kościuszkos organisationsförmåga klarade invånarna belägringen. Under denne tid träffade Toll flera gånger Kościuszko. Redan den 12 juli besökte han upprorsbefälhavaren personligen. De båda militärerna diskuterade olika ämnen under ett timslångt samtal. Senare, under en promenad – i enskildhet – antydde den polske generalen att det fanns vissa chanser att Turkiet skulle börja krig mot Ryssland. Den senare meddelade också Toll att om man inte skulle lyckas med att upphäva belägringen så skulle kriget flyttas till en annan plats. Kościuszko var övertygad om att tiden arbetade till Polens fördel och att han slutligen skulle få hjälp utifrån.²³

Den 20 juli besökte Toll på nytt Kościuszko. Denna gång kom han i sällskap med sin adjutant Salomon Löfwensköld. Under mötet talade polacken om upprorets syfte, om den aktuella situationen, som var svår och osäker, och om själva resningen som visade sig vara ett mycket riskabelt företag. ”Men” – sade Kościuszko – ”det skall visa sig om Gud stödjer rättvisa. Jag och armén, Vi tror på honom och dennes stöd. Han kan besegra de mäktiga. Vår sak är rättvis och om ingen makt hjälper oss, så måste åtminstone varje rättänkande människa på jorden erkänna att rättvisan är på vår sida”.

Kościuszko var medveten om att om han inte lyckades befria Polen från Rysslands och Preussens ok, skulle ändå hans verk inte bli bortglömt. Genom att ta upp kampen för landets självständighet visade nationen att den inte bara bestod av Targowicas män utan även av patrioter som höjde upprorsfanan 1794.

Under Warszawas belägring var Toll mycket aktiv. Stanisław August sökte ofta dennes hjälp, ty han var bekymrad för sitt öde. Mellan Kościuszko och de radikala grupperna bland befolkningen kom det till ett närmande. I spetsen för den kriminal-militära domstolen stod jakobinen Józef Zajaczek. Folket demaskerade förrädare och ryska anhängare i sina flygblad och

sånger. Framför kungens och hans broders fönster sjöng man att Polen inte skulle bli lyckligt så länge kungen och primasen var på plats. Det påstods att Michał Poniatowski av rädsla att bli hängd tog gift. Toll nämnde inte detta i sin korrespondens.

Den ryske generalen Fersen vände sig till Toll med anhållan om medling hos Kościuszko. Men den senare ville inte tillåta att de fångslade ryska kvinnorna och ambassadens personal skulle lämna Warszawa. Han betraktade dem som krigsfångar. Toll spelade också en betydande roll bland de utländska diplomaterna. De var rädda att folket skulle antasta dem. Han lugnade och försäkrade dem att de inte hotades av någon fara från Warszawas folk. Toll upprätthöll nära kontakt med upprorsledningen. När man läser hans dagbok från denna tid får man veta att han ofta besökte de polska försvarslinjerna och noggrant följde polackernas kamp. Han började också uppskatta folkets ansträngningar att bygga upp huvudstadens försvar. I slutet av augusti skrev Toll om prins Józef Poniatowskis imponerande attack mot den preussiska armén.

Av Tolls korrespondens kan man inte utläsa vad han talade om med Kościuszko och hans medhjälpare. Det är dock inte uteslutet att han bistod dem med sina militära kunskaper och erfarenheter.

För att kunna hjälpa den belägrade huvudstaden höjde polackerna upprorsfanan i Storpolen och i Kujawien. I detta läge beslöt den preussiske kungen Fredrik Vilhelm II och befälhavarna för den ryska armén att avbryta belägringen. Warszawa blev fritt. Men inte desto mindre var den militära situationen för polackerna mycket komplicerad. Från söder trängde den österrikiska armén in i Polen och redan i juli intog den Sandomierz-distriktet. Frankrike började, istället för att hjälpa polackerna, fredsförhandlingar med Preussen. I augusti slocknade upproret i Litauen. Upproret hade en dålig ledning och alltför revolutionär karaktär, vilket avskräckte den litauiska adeln från att ge det sitt fullständiga stöd.

På hösten 1794 skickade Katarina II en ny armé under befäl av den erfarne generalen Alexander V Suvorov till Polen för att göra slut på upproret. Mot honom skickade Kościuszko en korpus anförd av general Karol Sierakowski. Den senare lyckades dock inte att stoppa Suvorov utan blev besegrad av den ryske generalen. För att hindra Suvorov från att ansluta sig till general Fersens armé beslöt Kościuszko möta Fersen vid Maciejowice. Sammandrabbningen slutade med ett nederlag för polackerna. Kościuszko blev allvarligt sårad och tillsammans med sin stab och 2 000 soldater tillfångatagen. För upproret var det en katastrof, ty ingen av de ledare som blev kvar kunde ersätta honom.²⁴

Tolls diplomatiska mission i Polen var också avslutad. Redan i början av augusti kom order från regeringen att han omedelbart skulle lämna Warszawa och komma till Stockholm. Toll blev anklagad för att han kände till den Armfeltiska konspirationen och inte underrättat regeringen härom. Toll dröjde dock med utresan. Först under vintern 1795 lämnade han Polen. I Sverige blev han dömd, berövad sin egendom och satt i fängelse men redan efter 1 år blev han benådad i samband med Gustav IV Adolfs tronbestigning. För Toll öppnade sig nya möjligheter till militär karriär. Han blev utnämnd till fältmarskalk 1807 och fick grevetitel 1814.²⁵

Toll följde med stor uppmärksamhet situationen i Polen 1793–1794. Hans analys av upproret – orsaker, förberedelser, förlopp och möjligheter – var träffande och riktig. Trots den stora sympati som han kände för polackernas kamp försökte han objektivt bedöma denna. Upproret var dåligt förberett och hade inte stöd från hela nationen. Insurgenterna kunde inte heller räkna med hjälp från andra länder som Frankrike, Turkiet och Sverige. Polens militära och ekonomiska resurser räckte i längden inte till en kamp mot sådana makter som Ryssland och Preussen. Upproret blev krossat och med det blev Polens öde avgjort – en tredje delning och landets försvinnande från Europas karta.

Tolls diplomatiska rapporter är en viktig källa till Polens historia 1793–1794. Hans framställning av situationen i den polska adelsrepubliken före och efter andra delningen samt under Kościuszkos uppror stämmer väl överens med i uppsatsen citerade tryckta, polska brev – och dagbokspublicationer, samt med monografiska verk av sådana historiker som Herbst, Tokarz, Mann och Zahorski. Även hans syn på Kościuszko såsom en militär ledare skiljer sig inte så mycket från nu aktuella polska undersökningar. Upproret hade snarare karaktär av en militär improvisation än av en strategisk, väl förberedd uppgörelse med Polens fiender.

Detta var dock inte Kościuszkos fel utan berodde snarare på att upproret saknade de privilegierade klassernas stöd, erfarna och självständiga generaler samt tillräcklig ekonomisk bas. Med de resurser (50 000 man), som Kościuszko hade till sitt förfogande, var det omöjligt att besegra de allierade styrkorna – sammanlagt 133 000 välbeväpnade soldater (Ryssland 61 000, Preussen 57 000 och Österrike 15 000). Kościuszkos uppror fick stor betydelse för utformningen av polackernas nationella medvetande och det kom att bli en del av deras historiska arv. Upproret blev den första i raden av framtida resningar mot grannländernas förtryck.²⁶

Noter

- 1 Under Rysslands beskydd bildades den 14 maj 1792 i Targowica en konfederation av en grupp polska magnater, som var missnöjda med författningen av den 3 maj 1791 och den nya regeringsformen, se: W Smoleński, *Konfederacja Targowicka*, Kraków 1903, s 385 ff; L Postén, *Reformverksamhetens sammanbrott i Polen 1792* i belysning av Samuel Niclas Casströms diplomatiska rapporter. Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok 1991, s 47–70.
- 2 Hertig Carl t Toll 1/10 1792. Brevet är tryckt i : CW Lilliecrona, *Fältmarskalken Johan Christopher Toll*. T 2, Stockholm 1850, s 42–44; W Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa 1924, s 255; Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Huvudredaktörer: G Carlquist & J Carlsson. T 29, Malmö 1960, s 574–75 (se J Chr Toll).
- 3 F Sparre t Toll 30/10, 16/11, 25/12 1792. Tollska samlingen, D 1: Åtskilliga brev till och koncepter av Toll såsom envoyé i Warszawa 1792–1794. Lunds univ. bibliotek (därefter LUB); Toll t Sparre 22/10 1792. Biografica, Riksarkivet (därefter RA); K Mellander, *Johan Christopher Toll som militär och politiker under Gustav III*, Stockholm 1933, s 262–63; Svensk uppslagsbok, a a, T 2, Malmö 1958, s 362–63 (se: G M Armfelt).
- 4 Lilliecrona, a a, s 242–44 (brev t Toll från de polska magnaterna Michal Ogiński och Kazimierz Raczyński); LA Eklund, *Studier rörande Polens andra delning*. D 1, Norrköping 1870, s 27–28; Konopczyński, a a, s 215–16, 246–47.
- 5 Toll t hertig Carl 9/1 1793. Envoyéen J.C. Tolls depecher 1792–1793. *Polonica* 233, RA.
- 6 Toll t Sparre 16/2 1793, *Polonica* 233, RA; Toll t Armfelt 26/3 1793. Tollska samlingen, D16, LUB; Lilliecrona, a a, T 1, s 59–60 (cit. Tolls brev t Rosenhane).
- 7 Tolls brev 12/1, 16/1, 19/1 1793, *Polonica* 233, RA; Konopczyński, a a, s 255–58. Den polske historikern Konopczyński bedömde mycket subjektivt både Gustav III:s och Tolls inställning till Ryssland. De två senare kände aldrig några uppriktiga sympatier för detta land. Gustav III:s närmande på senare tid till hovet i Petersburg var dikterat av politiska hänsyn.
- 8 Z Mann, Stanisław August na sejmie ostatnim, Warszawa 1938, s 3–4; S N Casström, *Berättelse om Polen*. Svenska beskickningar om främmande makter år 1793. D 2, Stockholm 1893, s 198–201; Eklund, a a, s 57; Lilliecrona, a a, T 1, s 60–61; T Cegielski & Ł Kądziała, *Rozbiory Polski 1772–1793–1795*, Warszawa 1990, s 264–87.
- 9 Tolls brev 26/1, 20/2 1793, *Polonica* 233, RA; Mann, a a, s 13; A Trebecki, *Opisanie sejmu ekstraordinaryjnego podzisałowego roku 1793 w Grodnie. O rewolucji roku 1794*. Oprac. J Kowecki, Warszawa 1967, s 52 ff; R H Lord, *Drugi rozbiór Polski*. Przełożył A Jaraczewski, wstępem poprzedził J Łojek, Warszawa 1984, s 224–28, 262 ff.
- 10 Tolls brev 20/1793, *Polonica* 233, RA; Konopczyński, a a, s 258.
- 11 M Nylund, *Gustaf Adolf Reuterholm under förmyndartiden 1792–1796*, Uppsala 1917, s 53–93, 135–56; G Iverus, *Hertig Karl av Södermanland Gustav III:s broder*, Stockholm & Uppsala 1925, s 197–204; C Forsstrand, *Den siste rikskanslern och hans döttrar samt andra gustavianska minnen*, Stockholm 1927, s 115–32; Konopczyński, a a, s 250–51; S Carlsson & J Rosén, *Svensk historia*. T 2: *Tiden efter 1718*, Stockholm 1961, s 259–60. Carlsson skriver, att förmyndarregeringens utrikespolitik var försiktig men samtidigt dubbelbottnad. Å ena sidan förhandlade man med det revolutionära Frankrike och å andra sidan försökte man uppehålla goda relationer med Ryssland.

- Under året 1793 uppstod dock en spänning mellan de båda hoven i samband med sociala oroligheter i Stockholm (Niclas Ebels uppror) och G M Armfelts konspiration. G A Reuterholm misstänkte, att dessa fick stöd hos den ryska ambassaden i Stockholm.
- 12 Tolls brev 3/4, 6/4, 10/4, 13/4, 24/4 1793, Polonica 233, RA.
 - 13 Tolls brev 27/4, 1/5 1793, Polonica 233, RA; Mann, a a, 4, 7–37; J U Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*. T 2, Warszawa 1957, s 51–53.
 - 14 Tolls brev 12/4, 19/4, 23/4, 26/4, 30/4, 23/6, 30/6, 3/7, 7/7, 14/7, 7/8, 22/9, 25/9, 27/10, 1/11 1793, Polonica 233, RA; Mann, a a, s 41–146; Konopczyński, a a, s 258–61. Toll betraktade riksdagen i Grodno såsom märklig, Mann såsom komisk och Konopczyński såsom tragisk; J Andersson, *Om verkställandet af Polens andra delning*, Linköping 1884, s 1–84; F L G Raumer, *Polens undergång*, Jönköping 1836, s 98–102; Lord, a a, s 266 ff; M J Crusenstolpe, *Ett sekel och ett år af polska frågan (1762–1863)*, Stockholm 1863, s 29–32.
 - 15 Toll brev 1/7, 10/7 (citat), 25/12 1793. Polonica 233, RA.
 - 16 Tolls brev 28/12 1793, Polonica 233 och brev 1/1, 4/1, 26/2 (citat) 1794, Polonica 234, RA; B de Caché t Thugut 8/1, 18/1 1794. Haus Hof and Staatsarchiv, Wien (se: *Polen Berichte 1794*, Nr 1067 och 1070); Lilliecrona, a a, T 1, s 60–61; Andersson, a a, s 82–87; W Tokarz, *Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794 roku*, Kraków 1911, s 6–29, 41–49, 59–62; J G Seume, *Kilka wiadomości o wypadkach w Polsce w roku 1794, i: Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. Opracował i wstępem poprzedził W Zawadzki, Warszawa 1963, s 732–35.
 - 17 Tolls brev 26/3 1794, Polonica 234, RA. Tolls brev gällande Kościuszkos uppror är utgivna på polska, se: Johan Christopher Toll, *Powstanie kościuszkowskie w świetle korespondencji posła szwedzkiego w Warszawie*. Raporty J. Ch. Trolla do regenta Szwecji księcia Karola Sudermanskiego i kanclerza Fredrika Sparrego (styczeń – sierpień 1794). Z rękopisu przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła Leokadia Postén, Warszawa ... 1989.
 - 18 Tolls brev 29/3, 2/2 1794, Polonica 234, RA; B de Caché t Thugut 15/3, 19/3, 29/3, 2/4, 1794, a a, se Nr 1086, 1087, 1090, 1091; J J Patz, *Z okien ambassady saskiej, Warszawa 1794 w świetle relacji dyplomatycznych przedstawiciela Saksonii w Polsce*. z rękopisu wydali, przełożyli i przypisami opatrzyli Zofia Libiszowska i Henryk Kocój, Warszawa 1969, s 47–52. Toll, De Caché och Patz skrev med stor sympati om Kościuszko; *Akta powstania Kościuski*. Wydali Sz. Askenazy & W Dzwonkowski. T 1, Kraków 1918, s XVIII, 91–93; S Papée, *Tadeusz Kościuszkos w literaturze polskiej*. Antologia 1746–1946, Kraków 1946 och K Śreniowska, *Kościuszko – bohater narodowy. Opinie współczesnych i potomnych 1794–1946*, Warszawa 1973, Papée och Śreniowska refererar polackernas opinioner om Kościuszko.
 - 19 Tolls brev 12/4, 16/4 1794, Polonica 234, RA; De Caché t Thugut 5/4 31/5, 4/6 1794, a a, Nr 1092, 1109, 1110; L Buchholtz t Fredrik Vilhelm II 31/3 1794. *Deutsches Zentral-Archiv, Merseburg, Rep. 9, Nr 27–1, vol. II*; *Tajna korespondencja z Warszawy 1792–1794 do Ignacego Potockiego, Jan Dembowski i inni*. Oprac. M Rymaszyna & A Zahorski Warszawa 1961, s 30–31, 254; *Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach od 1788 aż do końca 1815*, T 1, Poznań 1870, s 257. De Caché, Dembiński och Ogiński skrev om Tolls stora popularitet bland upprorsmännen och om hans engagemang i den polska frihetskampen. Toll nämner ingenting därom i sin korrespondens. Däremot i hans dagbok finns flera bevis på nära kontakter med Kościuszko, se: J C Toll, *Dagbok öfver Warszaus belägring av Ryssarna*. 1794 Juli 9 Sept. 6. Tollska samlingen D 8b, LUB; H Kocój, *Francia a upadek Polski*, Kraków 1976, s 151; Tokarz, a a, s 101–103, 301–308.
 - 20 Tolls brev 19/4 1794, Polonica 234, RA; De Caché t Thugut 19/4, 23/4 1794, a a, Nr 1097–1098; Buchholtz t Fredrik Vilhelm II 15/3 1794. *Deutsches Zentral-Archiv*,

Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos uppror

- Merseburg, Rep. 96, 158 F, vol. II; J J Pistor, Pamiętniki o rewolucji polskiej z roku 1794. Tłum. B Prawdzic – Chotomski, Warszawa 1906, s 30; Tokarz, a a, s 184, 249–52, 302–306; W Tokarz, Insurekcja Warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 r.), Warszawa 1934, s 16–17; S Herbst, Początki wojny rewolucyjnej 1794, i: Studia i Materiały do Historii Wojskowości. T 13, Cz 2, Warszawa 1967, s 60–75; Seume, a a, s 739–46; Trębecki, a a, s 249–59 (se bl a Tolls och Trebeckis samtal om upprorets utsikter till seger).
- 21 Tolls brev 7/5, 10/5, 28/5 1794, Polonica 234, RA; Patz, a a, s 61–63, 73–87; Raumer, a a, s 109–15; A Zahorski, Ignacy Wyssogota Zakrzewski prezydent Warszawy, Warszawa 1979, s 100–20; A Próchnik, Demokracja kościuszkowska, Warszawa 1946, s 98–126; Z Góralski, Stanisław August w insurekcji kościuszkowskiej, Warszawa 1988, s 132; J Lubicz-Pachoński, Kościuszko na ziemi krakowskiej, Warszawa-Kraków 1984, s 200–17; Z Sułek, Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego, Warszawa 1982, s 222–24; Zwycięstwo czy klęska? W 190 rocznicę powstania kościuszkowskiego. Praca zbiorowa pod red. H Kocója, Katowice 1984, s 50–75, 91–122, 124–41; Lillecrona, a a, T 1, s 61–62.
- 22 Tolls brev 25/6, 2/7 1794, Polonica 234, RA; A Zahorski, Warszawa w powstaniu kościuszkowskim, Warszawa 1967, s 133–34; Niemcewicz, a a, s 92–94; W Tokarz, Żołnierze kościuszkowscy, Kraków 1915, s 16–24; Patz, a a, s 116–18. Lillecrona, a a, T 1, s 63–64.
- 23 Tolls brev 16/7, 2/8 1794, Polonica 234, RA; Toll, Dagbok öfver Warszaus belägring ..., a a ; Lord, a a, s 293–99; Niemcewicz, a a, s 95–106; S Herbst, Obrona Warszawy 12 VIII–6 IX 1794 r.i:Z bohaterskiej przeszłości Warszawy 1794–1864, Warszawa 1961, s 13–53; E Kozłowski & M Wrzosek, Dzieje oręża polskiego. 1794–1838, Warszawa 1973, s 28–33; J Skowronek, Książę Józef Poniatowski, Wrocław ... 1984, s 79–84; E Moritz, Preussen under Kościuszko Aufstand 1794, Berlin 1968, s 126.
- 24 Åtskilliga brev till och koncepter av Toll såsom envoyé i Warszawa 1792–1794, Tollska samlingen, D 1, LUB; B Lesnodorski, Polscy jakubini, Warszawa 1960, s 311–19; Tokarz, Żołnierze kościuszkowscy ... a a, s 24–25; K Koźminski, Kościuszko, Warszawa 1963, s 243–44. Toll träffade Kościuszko flera gånger i februari 1797, när den polske frihetshjälten på väg från Ryssland till Amerika stannade omkring 1 månad i Stockholm för att vila och få läkarvård.
- 25 Sparre t Toll 25/4 1794, Tollska samlingen, D 1, LUB; Tolls brev 9/8 1794, Polonica 234, RA; Stanisław August t hertig Carl 13/8 1794. Brevet är tryckt i: Lillecrona ... a a, T 2, s 61. Den polske kungen skrev i sitt brev, att misstankarna mot Toll var utan någon grund, att Toll uppförde sig såsom representant för en neutral stat och var lojal mot sin regering.
- 26 Zwycięstwo czy klęska? a a, s 11–16, 124–41 (se: H Kocója och E Gomulskis uppsatser om Kościuszko); W Tokarz, Tadeusz Kościuszko w historii i tradycji, Warszawa 1968, s 307; S Herbst, 200 dni najwyższego naczelnika, i: Kultura, nr 41 z 8 X 1967.

Hans Sjöbäck

Irrationalitetens problem i olika psykologiska teorier

Inledning

Irrationaliteten och psykologins människobilder. Psykologins splittring i makroteorier och specialiteter

Vi vet alla att alla vetenskaper arbetar utifrån styrande och begränsande förutsättningar. De kan vara artikulerade, men ofta nog är de fördolda, och forskarna själva är inte klara över dem. Detta gäller naturligtvis också för psykologin. Inom psykologin uttrycker dessa förutsättningar alltid någon form av en "människobild", någon form av uppfattning om grunddragen i människans psykiska struktur och dessa grunddrags determinanter.

Söker vi efter människobilderna bakom psykologisk forskning stöter vi på problemet att psykologin – kanske mer än någon annan vetenskap – har sprängts i en rad olika discipliner vilkas kontaktytor i hög grad varierar. I många fall tycks inga sådana kontaktytor överhuvud existera. Människostudiet har vuxit så i omfång och komplexitet, och metoder och utsnittade sektorer av mänskligt upplevande och handlande är så åtskilda, att vi i dag inom psykologin finner en rad specialiteter som verkar fungera helt oberoende av varandra. Dessa specialiteter är sällan tillordnade en övergripande människobild, men innefattar ofta det utsagda anspråket att specialiteten i fråga är inriktad på utforskning av en sektor inom själslivet som framstår som den i flera avseenden väsentliga. Specialiteterna uppträder med andra ord inte sällan som maskerade makroteorier vilka vid närmare granskning visar sig vara ytterligt smalspåriga och torftiga i den mån de hävdar anspråk på att kunna förklara väsentliga aspekter av människans väsen.

Samtidigt finner vi fortfarande ambitiösa makroteorier vilka gör klart uttalade anspråk på att någorlunda uttömmande kunna beskriva och förklara allt mänskligt upplevande och handlande.

Psykologin är således splittrad såväl *horisontellt* – i olika specialiteter – som *vertikalt* – i olika makroteorier. Ställda inför detta virrvarr kan vi fråga oss om det överhuvud är meningsfullt att ställa någon enda fråga till dessa läror och specialiteter i hopp att få meningsfulla svar som gäller de explicita

eller utsagda människobilder man bygger på.

En smula eftertanke visar att det åtminstone finns en fråga som vi kan ställa till alla psykologier, oavsett deras form och färg. De svar de ger på denna fråga, eller de förtiganden av frågan vi kan avtäcka, ger oss väsentliga upplysningar om de människobilder man laborerar med. Vad jag syftar på är frågan om det irrationella i mänskligt upplevande och handlande. Jag ska inte försöka definiera irrationalitet i upplevande och handlande. Det finns många svar på definitionsfrågan, och i sista hand är väl "irrationalitet" en värderingsfråga – det är det enda vi kan vara tämligen säkra på. Något som emellertid inte betyder att värderingar i termer av rationalitet och irrationalitet är skönsmässiga, de kan visas följa sina regler, sina "lagar". Jag har berört problemet från olika synvinklar i två arbeten: "Psykoanalysen som livslögnsteori" (Sjöbäck 1977, ny upplaga 1984 under titeln "Psykoanalytisk försvarsteori") och uppsatsen "Att förstå och att begripa" (Sjöbäck 1978), och den som är intresserad av mina åsikter kan finna litet om dem där. Nej, vad jag här ska granska är följande frågor

a) I vilken utsträckning räknar man inom en viss psykologi över huvudet taget med irrationella aspekter av upplevande och handlande som ett teoretiskt och praktiskt viktigt fenomen, med avseende på deras förekomst och följer i den enskilda människans och i samhällets liv?

b) I vilken utsträckning presenterar man antaganden om *orsaker* till irrationalitet, och hur är dessa orsaker beskaffade?

Frågan om irrationaliteten har följt oss sedan antiken. Redan de gamle talade om hur passionerna grumlar förnuftet och förmår människorna att tänka och handla irrationellt. Inom kristen tradition talar man naturligtvis om den genom syndafallet korruperade viljan som irrationalitetens källa.

När sedan naturvetenskapernas explosion under förra århundradet omskapar bilden av människan medför detta nya uppfattningar om irrationalitetens problem. En grundläggande typ av förklaring bygger på antaganden om utvecklingsfel, om under släktets utveckling uppkomna ogynnsamma "konstruktioner" inom människans organism, vilken inkluderar hennes psyke. Motsättningen mellan "passion och förnuft" återkommer i utvecklingsteoretisk kapprock.

Generellt sett kan vi konstatera att intresse för irrationalitetens problem tycks vara nära förbundet med biologiska och biologiserande perspektiv inom psykologin. Inom de typer av psykologi där man betraktar upplevande och handlande som aspekter av konkreta organismers livsprocess, där man sysslar med dessa organismers utvecklingshistoria, och med enskilda organismers utveckling från födelse till död, har man diskuterat frågan om

irrationalitet på ett mångsidigt sätt.

Inom de arter av psykologi där man – naturligtvis! – i princip erkänner att mänskligt upplevande och handlande försiggår inom en organism, men där man sedan inklamrar denna, som det tycks, närmast besvärande omständighet, och raskt övergår till att syssla med någon från det somatiska substratet helt avskärmad aspekt av ett hypotetiskt ”sjäsliv såsom sådant”, har man i regel ett svagt intresse för irrationalitetens problem. När man stöter på det har man få förklaringar att erbjuda.

Det intressanta är naturligtvis att det är skolbildningar och specialiteter av det senare slaget som dominerar forskningen och lärans fält inom psykologin. Ett tankvärt faktum som jag ska återkomma till.

Jag ska belysa dessa mina påståenden genom att granska intresset för och förklaringar av irrationalitet inom tre viktiga typer av psykologisk teori. Nämligen psykoanalys, etologi och sociobiologi, samt inlärningspsykologisk teori.

Avsnitt ett. Psykoanalysen och irrationalitetens problem.

1:1. *Freud: sexualkonstitution, omvärldspåverkan och irrationalitet.* Vad gäller Freud vill jag från början försöka undanröja en missuppfattning om Freuds psykologi och människobild som tyvärr vunnit en allt större utbredning. Freud var faktiskt i allt väsentligt konstitutionspsykolog som menade att den enskildes öde övervägande är beroende av det individuella arvet. I dag hör man och ser överallt att psykoanalysen starkt betonar miljöpåverkans betydelse för den enskildes öde. (Gärna i varianten att om något går åt pipan i den enskilda personens liv så är det som regel föräldrarnas fel.)

Det representerar emellertid en fullständig omsvängning i förhållande till Freuds egen position. Den har skett långsamt och liksom förstulet under de fyrtiofem år som gått sedan Freuds död, och det finns för övrigt fortfarande inte få analytiker som håller fast vid Freuds idé att det främst är arvsfaktorer som betingar den enskilda individens karaktärsutveckling och livsöde.

Freud var naturligtvis redan från början – på nittioalet – biologiserande i sin psykologi genom att han betonade att sexualiteten är den i människans motivationsfär avgörande faktorn. Men under denna tid betonade han samtidigt att det är *omvärldshändelser* som betingar störningar i sexualutvecklingen, och därmed i karaktärsutvecklingen.

Detta är hans berömda ”förförelseteori”... Men just under de år då han kastade fram denna teori var man inom psykopatologin på väg *bort* från

antaganden om omvärldspåverkans betydelse i patogenesen, i riktning mot betoning av arvsfaktorerna, och Freud blev närmast utskrattad. Han drog snabbt in näsan – året var 1897 – och stack inte ut den igen förrän år 1905.

Då hade han kastat om helt, till förmån för en biologiserande, starkt spekulativ orientering. Denna innefattar betoning av arvsfaktorernas betydelse i karaktärsutvecklingen, i patogenesen, i det irrationella upplevandet och handlandet. Det individuella arvet är bara den personliga varianten av en för människan som släkte gemensam somatisk – och därmed psykisk – konstitution som under loppet av släktets utveckling antagit vissa bestämda särdrag. Dessa särdrag förknippar Freud med olika händelser i släktets historia vilka lämnat förblivande karakteristika: Freud skapar en fantasifull *fylogenetisk* ram kring sina antaganden om det för alla individer giltiga ontogenetiska schemat. – Freuds tänkande håller sig sedan inom detta grundmönster fram till hans död år 1939 (se Sulloway 1979).

Sexualiteten stod från början i centrum för Freuds uppmärksamhet, och 1905 kastar han fram begreppet den sexuella konstitutionen, som blir nyckelbegrepp i hans biologiserande tänkande. Sexualdriften är inte en homogen drift med ett enda mål utan består av en hel palett av olikartade sexuella impulser. Detta gör att varje individ har sin unika driftprofil. Alla de olika aspekterna av sexualiteten kan variera, beroende av arvsfaktorer.

Till detta antagande lägger Freud två andra som fullföljer tankegången och tillskriver sexualiteten ett motivationellt primat.

(1) Den sexuella konstitutionen betyder så mycket i människans psykiska liv eftersom dess särart avgör karaktärens särart. De olika sexuella drifterna, i sina individuella varianter, präglar den på det fysiologiska substratet upprättade psykiska överbyggnaden. De sexuella impulsernas energier är det psykiska livets enda kraftkällor.

(2) Den sexuella konstitutionen är förhållandevis okänslig för omvärldspåverkan. Den modifieras på ytan under den tidiga utvecklingen av skeenden som sammanfattas under termerna primär bortträngning-fixering, men dessa skeenden orsakas i lika mån av interna som externa determinanter. Freud medger att vissa uppskakande händelser – förförelse, bland annat – i någon mån kan påverka den sexuella utvecklingen, men de hereditära faktorerna överväger, som vi strax ska se.

Här bör jag tillägga att när Freud senare, på tjugotalet, inför aggressionsdrifterna som den andra, med sexualiteten likvärdiga driftkretsen, gör han samma antagande om denna. Den individuella driftens styrka är övervägande ärftligt betingad. ("Vi vantrivs i kulturen", Freud 1930, SE XXI, pp. 64–145.)

Här möter mig invändningen: men Freud menar ju att neurosernas kärna är konflikten mellan driftimpulser och mot dessa stående krafter. Var kommer dessa krafter ifrån? Är de inte i sin tur till god del betingade av omvärldspåverkan?

Visst är Freuds neuroslära och karaktärlära baserade på konfliktbegreppet. Konflikterna uppkommer i de tidiga barndomsår då driftimpulserna manifesterar sig i bestämt tidsmönster beroende av mognadsprocesser. Under vissa omständigheter blir impulser utsatta för primär bortträngning och fixering under dessa sårbara utvecklingsfaser. Dessa skeenden leder till att en driftimpuls definitivt förvisas till det omedvetna. Den förblir en avspjälkad och fördold infantilism. Kring denna uppstår senare den egentliga patogena konflikten. De impulser som blivit utsatta för primär bortträngning och fixering bevarar olyckligtvis sin energiladdning. De tränger på i riktning mot medvetandet och förverkligandet i handling. Då uppväcker de sekundärt försvar, och konflikten är ett faktum.

Primär bortträngning och fixering är således de primära orsakerna bakom alla neuroser, alla former av bristande psykiskt välbefinnande, av *irrationellt upplevande och handlande*.

Nå, allt detta är välbekant, men mindre bekanta är Freuds antaganden om de krafter som utlöser de olycksdigra primära bortträngningarna och fixeringarna. Vilka är de? Freud gav inte mindre än tre olika svar under årens lopp, i "Tre avhandlingar i sexualteori" år 1905, i "Orientering i psykoanalysen" år 1916, samt i "Hämning, symptom och ångest" år 1926.

(1) År 1905 förklarar Freud att de primära bortträngningarna är *organismiska* processer. De driftundertryckande krafterna är till sin natur av samma slag som drifterna som sådana, vill säga fysiologiska skeenden. Individens arv av såväl drifter som drifthämmande processer är de avgörande faktorerna som bestämmer hennes utveckling och öde. En obetydlig nisch reserverar Freud åt omvärldsskeenden av typen förförelse.

(2) I föreläsningarna från år 1916 säger Freud att de primära bortträngningarna orsakas av intensiva olustupplevelser. Här finner vi således hans första psykologiska teori om bortträngningen. Olustupplevelserna är förknippade med vissa bestämda innehåll. Utan dem ingen driftkonflikt. De är tre: förförelse, iakttagelse av vuxnas sexualaktivitet, samt kastrationsshot.

Freud säger att primär bortträngning och de därpå följande patogena konflikterna orsakas av två samverkande faktormönster. Dels *konstitutionella faktorer* (vill säga, imbalans i den sexuella konstitutionen, betingad av arv) samt *barndomsupplevelser* (av dessa tre slag, och inga andra).

I nästa andedrag river Freud emellertid upp denna teori genom att påstå att "barndomsupplevelserna" ofta nog inte är verkliga erfarenheter. De är bara fantasier. Det spelar ingen roll för deras effektivitet som patogena determinanter: de har samma verkan som faktiska erfarenheter.

Vad utlöser i förekommande fall sådana patogena fantasier? I den mån de primärt är lustbetonade (men blir skrämmande genom sin intensitet) är de naturligtvis driftinspirerade. Men de även från början helt olustbetonade momenten? Särskilt kastrationshotet, vid vilket Freud fäster så stor vikt, framstår ju som enbart olustbetonat. För att förklara kastrationsfantasiens uppkomst tillgriper Freud en fantastisk hypotes, den om "det arkaiska arvet". I släktets forntid utsatte de äldre hannarna ofta de yngre för regelrätt kastration för att undgå sexualkonkurrens. Det är i släktet nerärvda konkreta minnen som dyker upp i form av "primalfantasier" hos en del olyckligt lottade individer och gör dem till neurotiker.

I denna tankegång, där Freud driver sin biologiserande spekulering till sin spets, lyckas han således återigen betona "arvets" roll för individens öde. Freud håller fast vid antagandet ända till sin död. I "Moses", publicerad dödsåret, framställer han den i synnerligen otvetydiga ordalag (Freud 1939, SE XXIII, pp. 98–101).

Jag betonar åter: i schemat "konstitution mot barndomsupplevelser" upplöses "barndomsupplevelser" i dels konstitutionellt betingade fantasier, dels verkliga erfarenheter. Konstitutionens roll blir betonad, omvärldspåverkans roll nerteras.

Detta var Freuds teori om *neurosen*. Men hans grundtanke var ju att alla människor dras med konflikter, försvar mot impulser och med kompromisser. Neurosen blir bara ett extremfall av ett allmänt förekommande schema. Detta ledde naturligtvis Freud till frågan om försvarets (och den primära bortträngningens) allmänna orsaker. År 1926 skapar Freud sin allmänna teori om konflikters orsaker. Konflikter innebär avvärjning av impulser, och avvärjningen orsakas av ångest (vilken oftast inte blir medveten). Sådan försvarsaktiverande ångest finns i högre eller lägre grad hos alla vuxna. Den går tillbaka på upplevelser av panik i tidiga barndomen. Upplevelserna av panik utlöses av upplevelser av frustrationer av nyckelbehov.

Denna allmänna teori om konflikters ursprung är således betydligt mer "realistisk" i allmän mening än de fantastiska teorierna från år 1916, där patogenesis ytterst slinker ner i ett dunkelt fylogenetiskt fjärran,

in the dark backward and abysm of Time.

Freuds antagande att frustrationer orsakar den patogena paniken ("traumat")

väcker naturligtvis genast vår fråga: bekänner Freud sig här till en teori om omvärldspåverkans avgörande roll i konflikternas orsakskedja? Han kan väl ändå inte undgå antagandet att de avgörande frustrationerna skapas av brister i förväntat genomsnittligt omhändertagande av barnet?

Jodå. Han talar visserligen om olika konkreta typer av trauman (hjälp-löshet, övergivenhet, kärleksförlust, kastrationsfara), men, men, till syvende og sist är det patogena traumat dock övervägande internt determinerat! Freud ville tydligen till varje pris bevara sin teori om de konstitutionella faktorernas betydelse. Detta gör han genom att falla tillbaka på sina antaganden om sexualdrifternas utveckling från år 1905. Under denna utveckling flamar då och då sexuella impulser upp explosivt. På grund av sin natur och sin intensitet kan de inte tillfredsställas. De översvämmar det gryende jaget som försätts i ett tillstånd av panik. Det försöker skydda sig med försök att nerkämpa dessa impulser. De olycksbringande primära bortträngningarna med åtföljande fixeringar sätter in.

Freud nämner tre faktorer som främst betingar människans olyckliga benägenhet för neuroser. Det är den "*biologiska faktorn*" (människoungens hjälp-löshet, med åtföljande beroende av föräldrarna, och därav orsakad ångest för att bli övergiven, vilken kan bli överdriven och irrationell), den "*psykologiska faktorn*", som innebär att jaget måste undertrycka impulser för att undgå verkliga faror, men gör detta alltför effektivt, med irrationalitet som följd, samt "den *fylogenetiska faktorn*", som är den jag ovan nämnt: de periodvis under barndomen häftigt uppflammande sexuella impulserna, vilka väcker panik och orsakar de patogena bortträngningarna. Om denna säger Freud:

Det är här vi stöter på neurosernas mest direkta orsakskedja. Det är märkligt att tidig kontakt med sexualitetens krav kan ha en likartad verkan på jaget som den skapad av för tidig kontakt med omvärlden.

Freud 1926, SE XX, p. 155.

Freud återför således den viktigaste determinanten i patogenesen på något vi kan kalla ett konstruktionsfel under fylogenesens gång. Detta "fel" leder till att under en viss kritisk period sexualdrifterna är för starka i förhållande till det gryende jaget. Variationer i såväl impulsernas styrka som nerärvda variationer i jagstyrka blir i det enskilda fallet den avgörande orsakskombinationen, den som avgör individens väg till hälsa och sjukdom.

Här måste vi emellertid komma ihåg att Freud under "libido" även innefattar barnets orala krav, det vill säga, dess näringsbehov. Han utsäger

inte detta klart i "Hämning, symtom och ångest", men vi finner antagandet klart utsagt i exempelvis uppsatsen "Feminin sexualitet" (Freud 1931, SE XXI, pp. 221 & seq.) Där säger han att barnet, hur mycket det än får dia, tycks uppleva en besvikelse över att inte få nog. Detta gäller i vårt samhälle, där barn avvänjes ganska tidigt. Men hur är det i s.k. primitiva kulturer, där barnen ammas flera år?

Det är som om våra barn har blivit för alltid otillfredsställda, som om de aldrig har diat länge nog vid modersbrösten. Men jag är inte säker på huruvida man inte skulle stöta på samma klagomål om man analyserade barn som blivit ammade lika länge som barnen hos primitiva folk. Så glupsk är barnets libido!

Freud 1931, SE XXI, p. 234.

Freud tycks alltså ha menat att de patogena trauman inte bara väcks av plötsliga uppblössanden av sexuella impulser i snäv mening, – utan även av plötsligt uppflammande häftiga begär efter föda, vilka inte blir tillfredsställda snabbt och effektivt nog. (Vi möter detta antagande klart utsagt hos senare teoretiker, exempelvis Fenichel, som menar att "hungertraumat" är den väsentliga tidiga patogena upplevelsen, Fenichel 1946.) Med andra ord, individuella (arvsbetingade) variationer i hunger och glupskhet är en viktig patogen faktor.

Freud betonar i en rad andra sammanhang arvsfaktorernas betydelse för karaktärsutvecklingen och livsödet. Exempelvis när han förklarar att "valet av neurostyp" helt är betingat av de hereditära determinanterna ("Dispositionen för tvångsneuros", Freud 1913, SE XII, p. 317, "Hämning, symtom och ångest", Freud 1926, SE XX, p. 113.)

1:2. *En översikt över Freuds samtliga antaganden om irrationella aspekter av upplevande och handlande.*

Jag har således kortfattat framställt Freuds två kärnhypoteser om orsakerna bakom irrationellt, patogent och patologiskt upplevande och handlande, primär bortträngning och fixering, men han arbetade faktiskt med flera andra antaganden. Jag presenterar därför en sammanställning av samtliga Freuds antaganden av relevans.

(1) Det första antagandet är således det ovan framställda, om det *fylogenetiska* "konstruktionsfelet", som skapar en patogen diskrepans mellan driftstyrka och jagstyrka i kritiska utvecklingsfaser.

(2) Alla individer drabbas av dessa diskrepanser, med panikupplevelser, trauman, och förblivande fixeringar och patogen ångest vilken underhåller

dem som följd. Vissa individer drabbas särskilt starkt, främst på grund av styrkan i sina libidinala impulser (under vilka Freud subsumerar alla barnets begär och behov). Omvärldsfaktorer spelar genomsnittligt en förhållandevis ringa roll, men deras betydelse varierar från fall till fall, från ingen alls till – i sällsynta fall – fullständig dominans som determinanter. Grundtanke: fixering: *ontogenetisk utvecklingshämmning*.

(3) Dess antaganden tycks motsägas av några andra Freud framställde, om kulturtryckets patogena karaktär. Han säger att med stigande civilisationsnivå stiger kraven på att undertrycka och avstå från utlevelse av sexualdrifterna. Detta i uppsatsen ”Civiliserad sexualmoral och modern nervös sjukdom” från 1908, (Freud 1908, SE IX, pp. 177 & seq.), i ”Vi vantrivs i kulturen” (Freud 1930, SE XXI, pp. 57 & seq), och i ”Översikt över psykoanalysen”, det sista verket (Freud 1940, SE XXIII, pp. 139 & seq), där han bland annat säger att barnet på en mycket kort tidrymd måste förvandla sig från en liten vilde till en civiliserad varelse. Hur kan det fullgöra denna tunga uppgift?

Detta blir möjligt genom hereditär disposition; men det kan nästan aldrig åstadkommas utan tillkommande hjälp av uppfostran, av föräldrarnas inflytande, vilket, som en föregångare till överjaget, inskränker jagets aktivitet genom förbud och straff, och uppmuntrar eller tvingar till etablering av bortträngningar. Vi måste därför inte glömma att innesluta civilisationen bland neurosens determinanter. Som vi kan se, är det lätt för en barbar att vara /psykiskt/ frisk; för en civiliserad människa är uppgiften svår.

Freud 1940, SE XXIII, p. 185.

Här möter oss tre frågor:

(a) Vilken är den egentliga innebörden av Feuds antagande om det patogena civilisationstrycket? Det är inte bara ett antagande om en irrationalitet som har substanskaraktär utan också – och kanske främst – ett antagande om att människan allmänt sett har ”för starka primitiva drifter” för att över huvud kunna ”trivas i civilisationen”. Det utifrån kommande driftundertryckandet antar irrationell karaktär därför att drifterna inte låter sig restlöst undertryckas – och därmed elimineras, utan återkommer, direkt i oförmedlade impulsgenombrott, eller (främst) på omvägar, i symtomens ”kompromisser”. Ett visst mått av civilisation är nödvändig för människan, för att skapa ett minimimått av trygghet (genom den sociala ordningen) och ett minimimått av bekvämlighet, – men även detta

minimimått betingar olust, irrationalitet, patogenes, på grund av *drifternas oavslåtliga press*. Detta är en annan grundmodell för irrationalitet i Freuds tänkande, och vi känner igen den: det är inget annat än den välkända "passionerna grumlar förnuftet".

(b) Är denna hypotes förenlig med Freuds betoning av hereditetens roll i patogenesen? Freud betonar själv att de två hypoteserna är förenliga: de individer som råkar illa ut är de som har särskilt svaga genitala drifter i förhållande till de pregenitala. I ett samhälle med tolerant sexualmoral blir deras genitala drifter ej utsatta för undertryckande, och deras pregenitala drifter i motsvarande mån provocerade; i ett samhälle med starkare tryck inom sexualmoralens sfär råkar de illa ut. Ju starkare tryck, desto fler i grunden hereditärt betingade störningar uppträder. Denna kombination av antaganden är naturligtvis hållbar, men förutsätter dock att omvärldspåverkan spelar en inte obetydlig roll i patogenesen, – större än vad Freud vill tillerkänna den i sin lära om fixeringarnas orsaksmönster.

(c) måste inte patogenesen, och andra störningar i ontogenesen, med irrationalitet som följd, kunna ske på andra sätt än via tidiga upplevelser av typen panik-primär bortträngning-fixering? Även om detta mönster kan tänkas vara betingat av omvärldsfaktorer till viss grad kan väl inte alla skeenden som måste beskrivas i termer av "patogen förtryckande uppfostran" sägas innebära häftiga dramatiska upplevelser av panik, väckta av uppfostringsåtgärder?

(4) Svaret finner vi i Freuds nästa hypotes, om omvärldspåverkan, vilken således kan ha irrationella aspekter (absorption av irrationell substans, i detta fall i form av förbud vilka får ogynnsamma följder). Freud talar ju faktiskt – i citatet ovan – om uppfostran i allmänhet vilken arbetar med "förbud och straff". Han nämner denna hypotes vid flera andra tillfällen, bland annat i "Vi vantrivs i kulturen" (Freud 1930, SE XXI, pp, 124 och 128), där han säger att barnet lyder (och undertrycker sina impulser) av fruktan för att förlora kärlek därför att denna kärlek är en försäkring mot risken att få prygel (se också "Nya föreläsningar", Freud 1933, SE XXII, p. 62). Det är uppenbart att Freud här arbetar med ett antagande om "förstärkningsinlärning" där bestraffning och fruktan för bestraffning spelar huvudrollen. Men här bör vi komma ihåg, för det *första*, att Freud aldrig nämner dessa antaganden i sina stora explicita diskussioner av patogenesens och irrationalitetens uppkomstbetingelser. För det *andra*, denna inlärning gäller bara till överjagets uppkomst. Därefter övertar överjaget föräldrarnas belönande och bestraffande funktioner. Överjaget arbetar med en enkel förstärkningsteknik; skillnaden mot förut är bara att

denna nu sker intrapsykiskt, inte i relation till andra individer.

(5) Trots dessa Freuds uttalanden om förstärkningsinlärning som orsak till absorption av irrationell *substans* i upplevande och handlande spelade de således ingen roll i hans teorier som helhet. Antagandena om absorption av irrationell substans kommer till uttryck i teorin om *identifikation*. Identifikation är en process som innebär införlivning med det egna jaget av det karakteristiska vi upplever hos andra personer. Den utlöses av en önskan att bli lik dessa personer, och denna önskan utlöses i sin tur av starka affektband till dessa personer ("kärlek och hat" är identifikationens drivkrafter).

Identifikationer sker således inte med tanke på identifikationsstoffets rationalitet. Här lämnar Freuds hypotes således breda möjligheter till absorptioner av irrationell upplevande- och handlingssubstans. Enligt Freuds framställningar av identifikation sker dessa främst inom tre fält, överjaget, könsrollen, och kulturgodset. Det sista kan vi lämna därhän, det är överjag och könsroll som kan innefatta irrationella aspekter.

(a) Beträffande överjaget säger Freud att de identifikationer med de förbjudande/straffande föräldrarna (främst fadern) som ger upphov till överjaget i någon grad betingas av faderns faktiska stränghet. Till största delen betingas överjagets stränghet (inte minst då dess irrationella stränghet) av *styrkan i barnets egna aggressiva impulser*. Dessa projiceras på fadern, varpå denna av de egna aggressiva impulserna färgade bild av fadern återtages och införlivas med det egna överjaget i identifikationen. Samtidigt sker en vändning av de aggressiva impulserna mot egna jaget. De egna aggressiva impulsernas betydelse, jämfört med omvärldpåverkan, framgår ytterligare av Freuds märkliga antagande (som dock logiskt följer av hans tanke att aggressiviteten är en av arvsfaktorer betingad storhet hos den enskilda individen): nämligen att goda och snälla föräldrar får barn med irrationellt starka överjag, eftersom föräldrakärleken åstadkommer en spontan hämning av aggressionsdriften – vilken emellertid kvarstår oförlöst och får de olyckligaste verkningar ("Vi vantrivs i kulturen", Freud 1930, SE XXI, pp. 125–132.)

(b) Beträffande absorption av könsroll genom identifikation tycks Freuds mening ha varit att *valet av förälder* som identifikationsobjekt (betingande heterosexuell versus homosexuell driftsinriktning) är beroende av "sexualkonstitutionen". Han antyder detta vid ett flertal tillfällen, och utsäger det klart och entydigt i kapitlet om "femininitet" i "Nya föreläsningar" (Freud 1933, SE XXII, p. 130), där han säger att "den konstitutionella faktorns predominans tycks obestridlig". Freud säger inte vid något tillfälle ett enda ord om att en förälder kan vara ett "dåligt föredöme" i sin

manifesta könsroll, och därigenom ge upphov till störningar i barnets könsrollstagande.

Vi ser således här hur Freud återigen, när det gäller villkoren för irrationella upplevelse- och handlingssubstansers uppkomst, åter betonar arvets roll i den enskilda individens öde.

I dessa inte helt välkoordinerade fem typer av antaganden finner vi således Freuds teorier om substantiv irrationalitet. Till dessa måste vi lägga hans hypoteser om funktionell irrationalitet.

(6) Dessa finner vi i Freuds antaganden om *primärprocessen*. De är antaganden om irrationell och patogen "dålig logik". Freuds ideer om primärprocessens symbolisering, förskjutning och kondensation innehåller ett gemensamt grundelement: *övergeneralisering*, bristande diskriminering.

Denna övergeneralisering slår igenom på tre fronter och är i själva verket nödvändig förutsättning för den substansirrationellitet som har interna (organismiska) källor.

6:1. Undertryckta och därvid bortträngda impulser ökar genom diversifikation: de utsänder "derivat" vilka är längs primärprocessens banor bildade substitutiva eller surrogativa aspekter av bortträngd impuls. Genom detta mångfaldigande av den bortträngda impulsens mot tillfredsställelse riktade spjutspetsar hålls den patogena konflikten gående i oändlighet. Den bortträngda impulsen kan vara rationell, men derivaten har *e definitione* irrationell karaktär.

6:2. De tidiga upplevelserna av panik har efterlämnat intryck av "fara" vilka då må ha varit adekvata. Med individens fysiska och psykiska mognad har de förlorat aktualitet, men kvarstår inte desto mindre i det omedvetna som ångestsignaler vilka utlöser det fortsatta försvaret mot en gång bortträngda impulser. Denna eftersläpning i föreställningar om fara innefattar i sig irrationell övergeneralisering. Därtill kommer att de primära föreställningarna om "fara" har benägenhet multiplicera sig längs primärprocessens banor.

6:3. Försvarsprocesserna inverkat modifierande på driftderivaten genom att försöka uttunna dem och förvränga dem för att de inte ska väcka föreställningar om fara vilka kan aktivera ångest ("förbjuden önskan – bestraffning hotar!"). Med andra ord, de förvränger driftsfärens realiteter. (Dessa har så att säga redan "frivilligt maskerat sig själva" i viss utsträckning i derivatbildningen enligt 6:1 ovan; över huvud kan man knappast särskilja derivatbildningens och försvarsprocessernas omvandlingar av konfliktbelastade impulser).

Försvaret följer primärprocessens lagar, i förvrängningen av driftimpulser. Men inte nog därmed: omvärldshändelser som uppfattas som provokationer av "förbjudna önskningar" eller som erinrar om de kvarstående barnsliga föreställningarna om "fara" undertrycks också och förvrängs.

Freud betonar att primärprocessen är en primitiv form av tänkande (fylogenetiskt sett), och att den är driftstyrd och driftutlöst. Detta är begripligt för alla former av primärprocessförvandlingar utom för dem som innebär multiplikation av föreställningar om "fara", – för dessa skeenden ökar ju bara antalet orsaker till psykisk smärta (ångest). Denna väsentliga aspekt av funktionell irrationalitet lämnar psykoanalytiskt tänkande oförklarad. Inom vissa inlärningsteorier finns vi en förklaring på sådana eller analoga fenomen – den innebär helt enkelt att ett visst mått av "övergeneralisering" i skattning av "fara" är rationell (ökar överlevnadsmöjligheten), irrationaliteten ligger i en överdrift av denna rationella överdrift.

Avslutningsvis kan vi säga att vi genomgående kan notera Freuds biologiserande orientering. I hans människobild framstår människan som en organism vilken från födseln framåt drivs fram på utvecklingens väg på grund av den i drifternas inneboende kraften. Irrationalitet, störningar, patogener, har på ett eller annat sätt sina rötter i frustration och undertryckande av driftönskningar. De senare har emellertid, i varierande utsträckning, en från individ till individ varierande given ärftligt betingad irrationalitet (pregenitala sexuella impulser, analoga aggressiva impulser). När sådana driftimpulser framträder som störningsfaktorer är de enligt Freud således snarast beskrivbara som individuella atavismer – ogynnsamma residualer av fylogenesen som tyvärr råkat slåpa med hos enstaka individer.

1.3. *Irrationalitet i psykoanalytiskt tänkande efter Freuds död.*

Det analytiska tänkandet har genomgått mycket stora förändringar efter Freuds död. Tyvärr är de dåligt kartlagda. Jag ska försöka nämna några av de mest väsentliga, – självfallet dem som har implikationer för uppfattningarna av irrationalitet.

Jag begränsar mig naturligtvis till s.k. ortodox analys, det vill säga, den som vi finner uttryckt i den internationella psykoanalytiska föreningens tidskrifter samt i skrifter av teoretiker vilkas tankegods anses falla inom "den klassiska traditionens" ram. Jag behöver väl inte nämna att denna ram i dag är mycket vid, och att inom den ortodoxa analysen meningsskiljaktigheterna på en del punkter är stora – exempelvis vad gäller omvärldspåverkans omfång och arter under tidiga utvecklingen. En översikt avkastar följande antaganden om irrationalitet, sedda i relation till Freuds egna ideer.

(1) Man har övergett Freuds *fylogenetiska* spekulationer, såväl de allmänna om under fylogenesen uppkomna "konstruktionsfel" som de mer specificerade, exempelvis dem som gäller i släktet nerärvda konkreta "primalfantasier".

(2) Däremot kvarstår som kärnhypotes antagandet om irrationella utvecklingshämningar inom driftsfären i *ontogenesen* (läran om primal bortträngning och fixering vilka leder till bestående patogena driftkonflikter).

(3) Man har inskränkt tillämpningsomfånget av Freuds antaganden om de tidiga dramatiska upplevelserna av panik (trauma) som nödvändiga orsaker bakom primal bortträngning och fixering. – Freuds grundtanke att människans driftliv är irrationellt starkt och eruptivt och att motsättningen mellan driftmänniskan och civilisationens krav är all irrationalitets djupaste grund kvarstår naturligtvis som ramtanke (utan vilken antagandet under (2) inte är möjligt).

(4) Man har däremot övergett tanken att "driftkonstitutionen" är fixerad redan i anlagen och endast kan ytligt modifieras av erfarenheten. Så är till exempel avlänkningar från den genitala sexualiteten inte nödvändigtvis hereditärt betingade utan kan influeras av omvärldspåverkan. Det är drifternas styrka *i sig* som är den primära patogena faktorn.

(5) Differentiell förstärkningsinlärning antas spela en inte obetydlig roll som dynamiskt inflytelserik inlärningsform – på gott och ont. Freuds uppfattning, att denna typ av inlärning dels från dynamisk synvinkel är ytlig, dels i allt väsentligt upphör efter överjagets uppkomst, är i tysthet övergiven.

Redan år 1920 framhöll Abraham i en artikel att modern kan påverka pojken könsrollstagande på ett högst ogynnsamt sätt genom en påverkan vilken bara är beskrivbar som förstärkningsinlärning. Hon nervärderar mannens maskulinitet och bestraffar på olika sätt pojken försök att bygga upp sin könsroll. Men inte nog därmed: hon klappar honom ständigt i rumpan och intresserar sig i hög grad för hans uttömningsfunktioner, vill säga, försöker genom belöningar uppmana hans "anala sexualitet". (Abraham 1920, i: Abraham 1965, pp. 368–369.)

Följden blir naturligtvis oftast att pojken könsroll uppvisar klart defekta och irrationella drag. Men moderns handlande kan också medföra något annat än "lydnad". Han kanske svarar med uppror, eller med ett undvikande av modern och alla andra kvinnor, och med raseri och hat. De två sista, med varandra nära förknippade reaktionerna kan i förening föra honom till homosexualitet. Här finner vi en ny kategori av följd av

omvärldpåverkan vilken spelar stor roll i modern analytisk teoridiskussion: ”den spontana reaktionen”.

Men innan vi tar itu med de spontana reaktionerna: Abraham var bara den förste i en rad teoretiker som betonade förstärkningsinlärnings betydelse för absorption av irrationell och patogen substans. Från en del barnanalytiker på trettioalet (Bornstein, Burlingham) går tråden vidare till Szurek och Johnson på fyrtio- och femtiotalen, och sedan finner vi dessa antaganden hos exempelvis Horst-Eberhard Richter och Melitta Sperling (Richter 1963, Sperling 1973).

Dessa teoretiker betonar att föräldrar – på gott och ont – styr sina barns beteende med många omärkliga signaler som varken de eller barnen är medvetna om, och att detta sker även efter barnets förvärv av talet. Barns irrationella upplevelse- och handlingsmönster kan i många fall visas vara betingade av sådana för alla parter omedvetna belönings- och bestraffnings-taktiker.

Dessa ideer har under senare år naturligtvis vunnit starkt principiellt stöd i utforskningen av omedveten kommunikation och motsägande budskapsgivning (se exempelvis skrifter av Argyle samt Harper, Wiens och Matarazzo 1978).

(6) Man gör således gällande att exempelvis patogen ångest och vissa andra typer av irrationella affektbetingade reaktioner är följder av irrationell mönstring av vissa naturgivna ”rationella” spontana svar (unlearned responses) på omvärldspåverkan. Detta gäller således för fruktan, förstämning, raseri (alla aggressionsformers urgrund), ”uppror”, vissa former av undvikande, och dess motsats närmande-tillgivenhet (approach-attachment).

Genom omvärldspåverkan orsakade störningar (intensifikationer och förvrängningar) av dessa ”biologiskt givna” svarspotentialiteter är enligt dagens teoretiker en viktig orsak till irrationellt upplevande och handlande. Freud var förvisso inne på samma tankegång när det gällde fruktan (ångest), men den förändring vi nu möter gäller dels *antalet* ”naturgivna spontanreaktioner”, dels omvärldspåverkans roll för deras mönstring, ortogent eller patogent.

Vi noterar att aggression i denna teori subsumeras under en ”frustrations-aggressions-hypotes”. Aggressionens biologiska aspekt ligger ej i dess naturgivna styrka utan i automatiken i dess aktivering i vissa nyckelsituationer.

(7) Man fasthåller läran om identifikation som en på grundval av emotionella engagemang skeende inläring, men betonar att identifikationsobjektens *faktiska* egenskaper spelar stor roll för uppkoms-

ter av identifikationer med irrationella och patogena följder. Tjuvens son absorberar (via en helt "rationell" identifikationsprocess) irrationell identifikationssubstans, säger Fenichel. Han fortsätter med att framhålla att identifikationsobjekt som är instabila i sina egna handlingsmönster och attityder betingar irrationella överjag, och så gör ständiga byten av nyckelpersoner för barnet (Jfr Fenichel 1946, pp. 496–506, etc.) Att adekvat mönstring av könsroll är betingad av adekvata identifikationsobjekt framhöll ett par franska analytiker redan i slutet av trettioalet (Leuba 1936, Laforgue 1936).

(8) Att Freuds antaganden om primärprocessen kvarstår behöver jag väl knappast nämna; men även här är man benägen betona att det irrationella tänkande som från olika synvinklar aggraverar irrationell substans eller över huvud är en förutsättning för dess absorption (oavsett dess källor) inte bara är driftinspirerat utan också orsakat av oklara och motsägande erfarenheter barnet gör av omvärlden. De mest notoriska av sådana patogena erfarenheter är de som är orsakade av föräldrars och andra nyckelpersones motsägande beteenden, motsägande kommunikation, samt tabuer som förbjuder barnet att öppet fråga om och diskutera vissa typer av erfarenheter det gör. Detta gäller naturligtvis främst föräldrars och andra vuxnas "skrämmande beteenden", vilka är underkastade artikuleringstabu.

För att *summera* vad jag hittills sagt: vi ser således hur man i analytiskt tänkande efter Freuds död allt starkare betonat olika former av omvärldspåverkans betydelse för uppkomst av irrationalitet. Vi får intrycket att irrationalitet överföres från generation till generation i närgruppen, i familjen, vars medlemmars värderingar och karaktärsdrag och attityder i sin tur naturligtvis påverkas av de i samhället givna värderingarna och ideologierna ("sträng uppfostran mot tolerant uppfostran", etc). – Överföringen från generation till generation är komplicerad och sker längs flera kanaler och ger upphov till från generation till generation skiftande resultat. Detta bland annat betingad av barnets behov av att "kompromissa" mellan de två föräldrarnas mer eller mindre divergenta krav, och deras olikartade upplevelse- och handlingsstilar som föredömen, syskons existens, antal, och samspel med föräldrarna, och så vidare, och så vidare.

Omvärldspåverkans betydelse blir ytterligare betonad i en i analytiskt tänkande helt ny typ av hypotes om irrationalitet vilken vi först möter efter Freuds död.

(9) I enlighet med hela sin grundåskådning ansåg Freud att individens utveckling i huvudsak kan beskrivas som en anlagens mognadsprocess, och att patogen omvärldspåverkan tar sig uttryck i undertryckande (sup-

pression). Barnet "behöver" med andra ord ingen ortogen omvärldspåverkan i form av "uppmuntran av anlagen", och Freud kunde inom ramen för sin teori därför heller inte koncipiera en patogen omvärldspåverkan i form av *utebliven stimulering* av givna potentialiteter.

Från femtioalet och framåt har man inom analysen utvecklat en teori som innebär att barnets anlag, från de sexuella till en rad fysiska och psykiska (emotionella, motivationella, funktionella) behöver *stimulering utifrån* för att utvecklas på ett normalt sätt. Teorin är så att säga officiellt proklamerad och kodifierad av Anna Freud i en uppsats från år 1968 (se Sjöbäck 1984, kap. 10).

Den innebär således att barnet har en rad av "utvecklingsbehov" och anlag betingade krav på omgivningen, på vissa bestämda former av stimulering, uppmuntran, stöd, osv. Denna betoning av inkuggningen (the cogwheeling) mellan anlag och miljöstimulering leder såvitt jag kan se till följande typer av antaganden om irrationalitet.

(9:1) Bristande stimulering av givna anlag kan leda till utvecklingsavstannanden, psykiska förtvining fenomen. Dessa kan drabba alla typer av funktioner och motiv, från sexualimpulserna till de "högsta" kognitiva funktionerna. Barnets kropp måste libidiniseras genom smekningar för att dess sensualitet – och senare dess sexualitet – ska utvecklas normalt, säger Anna Freud (A. Freud 1968). Det finns en rad kliniska studier i vilka man beskrivit "pseudostupiditet" vilken man antar orsakad av föräldrarnas bristande intresse för och stimulering av barnens intellektuella utveckling (se exempelvis Newman, Dember och Krug 1973).

Dessa antaganden om under *ontogenesen* uppkomna utvecklingsfel skiljer sig från Freuds antaganden om ontogenetiska utvecklingshämningar på två avgörande punkter:

(a) de är omvärldbetingade,

(b) de innebär inte ett *övermått* av *bevarat* infantilt reaktionsmönster, utan en verklig *avsaknad* av *moget* upplevande och handlande (lakuner eller luckor).

(9:2) Bristande stimulering, uppmuntran, stöd, osv, kan inte bara orsaka sådana fenomen, utan också, eftersom barnet upplever dem som frustrationer eller deprivationer, orsaka en ödesdiger fyrklöver av "spontana reaktioner" (unlearned responses): föräldrarnas "likgiltighet" (neglect) väcker *raseri*, skapar *förstämning*, och leder till svikande *självkänsla*, samt *misstro* mot andra, vill säga *pessimism* vad gäller förväntningar på deras hjälp och stöd.

Här kan vi notera:

(a) Att vi här återfinner antagandet om frustrationaggression. Aggressionsintensitet är främst beroende av upplevda frustrationer och deprivationer, inte av ärftligt betingade individuella variationer i driftstyrka (jfr Parens 1979).

(b) Att dessa "spontana reaktioner" framstår som "rationella" i den mån föräldrarna verkligen försummat sitt barn. Våra besvikelse-teoretiker medger att *konstitutionella faktorer* kan spela in i orsakskedjan bakom psykiska förtviningfenomen och besvikelsereaktioner. De tycks dock mena att patogena frustrations- och deprivationsfenomen har sina viktigaste determinanter i föräldrarnas faktiska beteende. Barnets reaktioner är förhållandevis realistiska.

(c) Då ligger det irrationella i dessa reaktioner däri att de blir medburna till vuxen ålder. Då de leder till *irrationella förväntningar* på andra (misstro, pessimism), samt *irrationella reaktionstendenser* gentemot andra (olika former av aggression härledda ur det primära aggressionssvaret "raseri").

Här möter vi således åter antagandet om övergeneralisering. Och antagandet att en väsentlig aspekt av detta är oförmåga till temporal diskrimination. Det förflutna och det närvarande sammanflyter, och de personer man i nuet möter uppfattas som lika barndomens nyckelpersoner.

(9:3) Men åter till utvecklingsavstannanden och förtviningfenomen. Enligt företrädarna för psykoanalytiska teorier om självet blir särskilt sådana avstannanden inom självet sfär ödesdigra. Av lakuner i självet drabbade personer gör desperata ansträngningar för att erhålla "efterleverans" av uppmuntran och stöd, osv, för att därigenom få möjlighet fylla ut luckorna i sina självstrukturer. Dessa krav på efterleverans blir irrationella av två skäl. Dels därför att de i regel förblir ineffektiva, dels därför att de ofta antar en infantil, magisk karaktär. Självpsykologins företrädare vill förklara många aspekter av irrationellt upplevande och handlande (karaktärsstörningar, kriminalitet, sexuella avvikelser, och missbruk) som yttringar av magiska och tragiskt misslyckade försök till självkomplettering. (Kohut 1971, 1977, Miller 1982 och 1983.)

(9:4) Därtill kommer att ett sålunda splittrat själv använder sig av allehanda irrationella *säkrings-* och *tröstskapande* manövrer för att försöka upprätthålla illusioner om ett stabilt och sammanhängande och positivt färgat själv. Vissa av dessa manövrer kan sägas ha avvärjningskaraktär, andra går utöver avvärjningens grunddefinition, exempelvis magiska "fusioner" med andra människor (vilka man upplever som osårbara och välvilliga). – Redan i klassisk analys möter vi för övrigt antaganden om säkringsmanövrer som går utöver definitionerna av avvärjning, exempelvis

i Fenichels och andras hypoteser om motfobiska och apotropeiska manövrer, i strävan efter makt och prestige för att motverka ångest, och i iakttagelserna om tvångsneurotikers strävanden att vinna stöd, "förlåtelse" och "skulddelning" för att motverka överjagets tryck.

Kohut kommer, som sagt, bra nära antagandet att alla människor, även de psykiskt friska, använder sig av magiska säkringsmanövrer för att motverka den ständigt påträngande upplevelsen av den egna personens litenhet, obetydlighet och obeständighet.

Avslutningsvis kan vi konstatera att man i analysen efter Freuds död övergivit de starkt markerade biologismer på vilka Freud grundade sin teori, och då också hans uppfattningar om irrationalitetens yttersta orsaker. Detta betyder inte att man övergivit de från Freud komna tendenserna till en biologiserande spekulering, tvärtom. Freuds grundantagande om en konstitution som utvecklas till följd av mognadsprocesser och vars utveckling strängt taget bara kan skadas av förtryck har ersatts av ett grundantagande om en konstitution som visserligen är plastisk men som innehåller *en* ortogen livslösning (av många genom olika omvärldsinflytanden möjliga lösningar). Denna ortogena eller bionoma livsplan kan bara förverkligas genom ett exakt riktigt samspel mellan anlag och omvärldspåverkan. Den ortogena eller rationella livsplanen är i denna åskådning ett *interaktionsfenomen*. Ett ord som säger allt om denna teoris antaganden om irrationalitetens källor.

Biologismen i denna teori markeras också bland annat av dess betoning av mångfalden av "spontana reaktioner" (unlearned responses), potentialiteter vilka löper stor fara att intensifieras och förvrängas på ett irrationellt sätt genom inadekvat stimulering respektive utebliven stimulering.

Intressanta paralleller till de olika psykoanalytiska uppfattningarna återfinns i etologi och sociobiologi.

Avsnitt två. Irrationalitetens problem i etologi och sociobiologi.

2:1. Lorenz om aggressionens källor och natur.

Etologin är studiet av djurs och människors beteenden, vilket inte låter särskilt originellt. Men vad som främst utmärker etologin är inriktningen på studiet av beteendet i organismernas naturliga livsmiljö (även om experimentet för all del inte är etologerna främmande), ett studium som man bedriver inom en allmän biologisk referensram i anslutning exempelvis till teorierna om artutvecklingen. Etologins yngre kusin sociobiologin är främst inriktad på djurs och människors sociala beteenden, men bortsett

från denna begränsning i målsättning har de två vetenskapsgrenarna mycket gemensamt i utsyn och metod.

Båda har i stor utsträckning sysslat med djurarter av alla upptänkliga slag, och inte så mycket med mänskligt beteende, vilket gör att många uppfattar etologi och sociobiologi som ett slags djurpsykologi, vilket är fel. Å andra sidan bör vi komma ihåg just att man övervägande sysslat med djurstudium, och utifrån detta (och relativt torftigt material vad gäller människor) ofta dragit slutsatser om människans psyke och handlingsliv. Mycken diskussion har naturligtvis uppstått om det berättigade att dra sådana analogier från olika djurarter till människan, och i vilken utsträckning sådana analogier har någon mening.

Detta har inte minst gällt spekulationer och hypoteser om irrationella drag i människans upplevande och handlande sedda i ljuset av olika djurarters beteendemönster. Vi finner ett utmärkt exempel på detta i ett klassiskt arbete av Lorenz, "Aggressionen, det såkallade onda", från år 1963.

I detta arbete visar Lorenz på olika aggressionsbeteendens överlevnadsvärde för olika djurarter. De för diskussionen av irrationalitet intressanta är inte de som riktas mot ett byte (av annan art än det jagande djurets), utan aggressioner mot individer av samma släkte. Sådan aggression kan också sägas vara rationell exempelvis när det gäller försvar av det egna "territoriet" eller konkurrens om sexualpartner. Sådana aggressionsbeteenden utlöses i regel av specifika nyckelretningar i form av bestämda omvärldshändelser, i vissa fall i påvisbar kombination med intraorganismiska skeenden (sexuallbeteenden och hormonell utsöndring).

Men påvisandet av samband mellan specifika nyckelretningar och specifika aggressions svar som inte är inlärd ("unlearned responses") är bara en aspekt av Lorenz' aggressionsteori. Han visar på en rad iakttagelser som inte kan förklaras med hänvisning till fasta samband mellan retning och svar. Han talar om:

(a) Spontant aggressionsbeteende, som inte tycks utlösas av några omvärldsstimuli,

(b) om förskjutning av aggressiva beteenden från ett "adekvat" till ett "inadekvat" föremål när det förra saknas,

(c) tomgångsbeteende, vill säga uppspelning av aggressionsbeteenden eller förkortade sekvenser av sådana beteenden när över huvud inget föremål för aggressionen är tillgängligt,

(d) appetens-beteende, som innebär att ett djur genom lokomotion uppsöker nyckelretningar och/eller föremål för aggression när omvärlden inte erbjuder sådana i omedelbara grannskapet.

Som exempel på förskjutning enligt (b) ovan beskriver Lorenz bland annat en viss territorieförsvarende fisk som blir aggressiv mot sin hona och slutligen dödar henne om han lämnas ensam i ett akvarium med henne. Om man däremot avdelar akvariet med en glasvägg och släpper in ett annat par på andra sidan väggen går allt väl. Båda parterna i varje par ställer sig då vid glasväggen och "hotar" dem på andra sidan. De tycks på så sätt få utlopp för sin aggressivitet. När glasrutan börjar bli smutsig och fienden på andra sidan börjar bli otydlig, börjar hannarna bli otrevliga mot sina fruar. Putsning av glaset avslöjar åter "fiendens" existens, och friden lägrar sig igen över de två hushållen.

Av sådana och andra iakttagelser anser sig Lorenz kunna dra slutsatsen att man måste tillgripa en energimodell eller en "hydraulisk" modell för att förklara aggressionens motivationella egenart (och inte bara aggressionens, för den delen). De aggressiva impulserna bär en energiladdning som måste få utlopp på ett eller annat sätt.

Lorenz gör gällande att denna modell även gäller för människans benägenhet för aggressivt beteende. Men vad värre är, under utvecklingens lopp har de flesta släkten utvecklat specifika hämningsmekanismer som hindrar dem från att utöva destruktiv aggression mot en individ av egna släktet om denna individ ger vissa signaler. Då inträder automatiskt en aggressionsblockering.

Människan saknar sådana hämningsmekanismer. Om hon har haft dem har de gått förlorade under utvecklingens gång. Detta leder till att människan i sitt biologiska arv medför en irrationellt stark aggressionstendens, som blir desto farligare som den moderna tekniken ger henne så varierande och effektiva möjligheter att tillfredsställa den.

Lorenz framhåller dock att människans aggressivitet, trots sin påträngande karaktär som tendens, inte är oundviklig, och att den kan kanaliseras och transformeras på olika sätt. Han avslutar sin bok med att skissera pedagogiska program där man ska ägna stort utrymme åt såväl neutral kanalisering av aggressionstendenser (i sportaktivitet till exempel) som inskolning i altruistiskt handlande.

Vi ser i vilken utsträckning dessa antaganden överensstämmer med Freuds antaganden om drifternas karaktär. Inifrån utövar de en press som under omständigheter ger upphov till "spontan" handlande, opåkallat av miljöomständigheter. Om de inte kan tillfredsställas på mest adekvata sätt tar drifterna omvägar och irrationella bivägar. – Lorenz understryker själv att hans teori har stora likheter med klassisk freudiansk motivationsmodell, och detta gäller, som vi ser, också för vissa basförklaringar av irrationellt upplevande och handlande.

Irrationalitetens problem i olika psykologiska teorier

Lorenz utlöste en häftig polemik med sin bok, men mycket av kritiken mot hans slutsatser var ideologiskt och inte sakligt betingad. Man gjorde gällande att hans teorier hade två farliga följder (och därför var osanna):

(1) Den ledde till ett ursäktande av aggression, vilken Lorenz alltså framställer som "naturgiven". En klar feltolkning av Lorenz, eftersom han liksom Freud antar att de instinktuella energierna kan kanaliseras på olika sätt. Kulturens uppgift är ju just att se till att de i möjligaste mån kanaliseras på sätt som inte är irrationella och destruktiva. De mest rabiate kritikerna utgick från antagandet att aggression är ett helt och hållet inlärt fenomen, som kan bortskaffas genom radikal pedagogik, – detta var skälet till deras hätska inställning till alla antaganden om intraorganismiska determinanter bak aggressionsbenägenhet.

(2) Hans teorier leder till förfäktande eller åtminstone ursäktande av socialdarwinism. "De som på grund av sina arv är starkast och aggressivast måste få leva ut dessa sina kapaciteter. Dessa är ju naturgivna och tvingande." Återigen en feltolkning av Lorenz, som ju betonar att aggressionsbenägenhet, hur "pressande" den än är, dock bara är en *benägenhet*, som kan kanaliseras och modifieras.

Men hur som helst är således den av Lorenz erbjudna förklaringen på irrationell aggressivitet hos människan den att vi i släktet ärvt aggressions-tendenser som under tidigare utvecklingsstadier haft positiva funktionella värden men som på vårt nuvarande utvecklingsstadium är för starka, irrationella.

2:2 *Fackmännens diskussion av Lorenz. Aggressionsproblemet hos andra etologer och hos sociobiologer.*

Bland de etologiska fackmännen är meningarna delade om Lorenz' teorier, men man kan säga att de på det hela taget behandlat honom med betydligt större respekt än lekmannakritikerna. Att hans elev Eibl-Eibesfeld är villig endossera Lorenz uppfattning är kanske inte så märkligt.

Enligt hans (Lorenz') uppfattning är aggressionen en sann instinkt med sin egen intraorganismiska excitationspotential och det motsvarande appetitiva beteendet. Detta aggressionsbegrepp motsäger de tidigare framförda antagandena men har stöd i experimentella undersökningar med djur. Det finns starka tecken på att begreppet "dynamisk instinkt" är tillämpligt på människan också, men vi måste medge att entydiga bevis för en medfödd aggressionsdrift hos människan inte ännu har blivit framlagda.

Eibl-Eibesfeld 1970, p. 327.

Den tekniska diskussionen kom i stor utsträckning att gälla om det finns aggressionsbeteenden som kan beskrivas som "spontana", det vill säga, inte kan sägas utlösas av en utifrån kommande nyckelretning, utan av intraorganismiska skeenden enbart eller till övervägande del. Vissa etologer tycks ha intagit ståndpunkten att en nyckelretning alltid måste föregå ett aggressivt beteende, något som snarast framträder som en ockultistisk trossats. Ungefär av samma art som när man antar att när ett barn inte mår bra psykiskt så måste det vara föräldrarnas fel, även om vi inte alls kan gissa hur de bar sig åt för att göra sitt barn illa. Eller antagandet att intelligens är helt och hållet betingad av miljöfaktorer. Alltså måste ett högt intelligent barn som uppväxt i vad vi kan se ytterligt litet stimulerande förhållanden ändå på ett eller annat sätt ha blivit starkt kognitivt stimulerat.

För all del, förfäktarna av dessa ideer fann ett stöd i den omständigheten att vissa fall som Lorenz beskrev som spontana aggressionsbeteenden kunde visas vara beroende av nyckelretningar vars existens blivit förbisedda. Något som inte bevisar att nyckelretningar *alltid* föregår aggression.

Svaret på frågan om det "spontana" (driftstyrda?) beteendet tycks för många vara ett "både-och", så som Leyhausen uttrycker det. Han säger vid en konferens att om man definierar en viss form av aggression som "ej provocerad attack på medlem av samma släkte", så skulle

... många deltagare, kanske majoriteten av deltagarna i denna konferens, anse att sådan aggression inte existerar, eftersom de antar att det slags spontana beteende här beskrivet som "oprovocerat" inte finns. Men även om man accepterar evidensen för spontant beteende, som jag själv gör, så står det fullt klart att det sällan förekommer i "ren" form, och vad vi normalt iakttar är de komplementära effekterna av spontana och reaktiva mekanismer.

Leyhausen 1979, pp. 254–255.

En likartad uppfattning möter vi hos den engelske etologen Hinde. Han har utsatt Lorenz och instinktbegreppet för stark kritik, han menar att det empiriska underlaget är svagt och begreppet bygger på ett cirkelresonemang. Emellertid förnekar han ingalunda att intraorganismiska faktorer bör antas spela en roll bakom djurs aggressionsbeteenden; han gör gällande att det finns "spontana" aggressionsbeteenden:

Medan således djur kan sägas spontant uppsöka strid är bevisen för att

Irrationalitetens problem i olika psykologiska teorier

benägenheten att visa aggressivt beteende oundvikligt ökar längs tidsaxeln för att plötsligt bryta ut helt otillräckliga, och tillgängliga data kan tolkas på andra sätt som inte innebär antagandet att aggression är oundviklig.

Hinde 1974, p. 269.

Detta om djuren, när det gäller människor och aggressivitet menar Hinde att samma orsaksmönster i stort gäller för människan. Här får vi åter understruket att aggression är av många olika slag, och att orsaksmönstren varierar i hög grad.

Många av de principer som kan formuleras på grundval av djurstudier – betydelsen av närhet, olika aspekter av det inre organismiska tillståndet (inkluderande hypoglykemi, Wilder 1947), frustration; smärta och fruktan (inkluderande fruktan för främlingar, även om inte nödvändigtvis hos småbarn, McGrew 1972) – täcker också de huvudfaktorer som betingar aggression hos människan, även om de måste tolkas bredare i människans fall.

Hinde 1974, p. 276.

Dessa beskrivningar av orsaksmönstren bak mänskligt aggressivt beteende lämnar klart rum för förklaringar av irrationellt sådant beteende i termer av exempelvis såväl "spontan aggressivitet" som "övergeneralisering av olärda svar".

Om vi går till etologernas yngre kusiner sociobiologerna möter oss en likartad bild. En av dess främsta företrädare har till en början detta att säga om människans benägenhet för aggressivitet:

Är mänskliga varelser medfött aggressiva? Detta är en favoritfråga i seminariediskussioner och cocktailpartyprat, en fråga som väcker känsloladdade reaktioner i politiska ideologier av alla kulörer. Svaret är: ja.

Wilson 1978, p. 99.

Efter denna tvärsäkra start fortsätter Wilson med att understryka två väsentliga synpunkter.

För det *första*: aggressivitet är inte något enhetligt i manifestationer och orsakskedjor. Det är därför meningslöst att tala om *en* nerärvd aggressionsdrift eller aggressionsbenägenhet.

För det *andra*: De genetiska aspekterna av aggressionsmotivation inne-

bär inte en tvingande kraft. Människan har starka nerärvda benägenheter för aggressivitet, men om dessa – i sina olika varianter – ska ta sig uttryck i aggressiv handling beror av tillkommande faktorer. Wilson ansluter sig således till Leyhausens och Hindes ”kompromissformel”: påträngande men inte oundviklig.

Sociobiologerna attackerade för övrigt Lorenz från en oväntad vinkel, ett angrepp som kan sägas innebära ett stöd för ”biologiserande” hypoteser om aggressions kausalitet hos människor och djur.

En av de bärande ideerna hos Lorenz är ju att aggressiva beteenden av olika slag är biologiskt värdefulla. För att olika djurarter ska undvika för släktet ogynnsamma aggressioner inom detta har olika arter, som jag nämnde, utbildat specifika hämningsmekanismer som träder i funktion i en rad konfrontationssituationer mellan djur av samma släkte. Dessa hämningsmekanismer har människan av olika skäl förlorat under loppet av sin utveckling. Detta är enligt Lorenz den kanske viktigaste orsaken till att människan så lätt och så ofta mördar i sitt eget släkte.

Människan människomördaren, Kain, framstår desto kusligare som Lorenz målar sin bild av henne mot en bakgrund som är klart idyllisk. Andra djurarter har väl ingraverade hämningsmekanismer som förhindrar destruktiva aggressioner inom egna släktet. Människan, vars utveckling gått fel, är den enda mördaren i sitt eget släkte.

Nu påvisade sociobiologerna i sina fältstudier att åtskilliga djursläkten ingalunda lever så idylliskt som Lorenz antog att de gjorde. De anser sig ha påvisat att kannibalism är vanligt bland exempelvis lejon, hyenor och vissa aparter. Jämfört med dessa framstår människan som ett mot sina artegna relativt fredligt djur!

Sociobiologernas bild av destruktiv aggressivitet framstår närmast som en följd av det välbekanta spridningsfenomenet i fördelningen av egenskaper inom ett släkte. Jag tar detta som den första hypotesen i en enkel uppräknning av orsaker till irrationellt upplevande och handlande inom aggressionens sfär i etologiskt och sociobiologiskt tänkande.

(1) Ett släkte anpassar sig under utvecklingens gång till den biotop den lever i (förutsatt att denna miljö är relativt stabil), men alla individer uppnår inte anpassningsoptimum på grund av de genetiska mekanismernas natur. Att spridningsmönster för storlek, vikt, osv, varierar betingat av arvsfaktorer är välbekant. Samma kan gälla för intensiteten i beteendebenägenheter (vilka naturligtvis betingas av fysiologiska skeenden). På grund av de genetiska mekanismernas natur uppstår i egenskapsfördelningens båda ändar ”irrationell” tilldelning av beteendebenägenhet.

Det är individerna i egenskapsfördelningens "övre" ände som ger upphov till större delen av det inadekvata, irrationella, inom släktet destruktiva aggressionsbeteendet.

(2) Från släktets tidiga utveckling medburna handlingsbenägenheter ledde *dz*, under denna, till överlevnadsfrämjande och på annat sätt värdefullt beteende. Nu, i människans nuvarande utvecklingsform, har dessa benägenheter förlorat sitt biologiska värde och har blivit irrationella.

Vi känner igen dessa två antaganden: "för nuvarande omständigheter för starka drifter", och "ärfvtligt betingad variation i dessa drifter", från det freudianska tänkandet.

(3) Under släktets tidiga utveckling uppkomna specifika hämningsmekanismer vilka säkrar mot irrationell och destruktiv aggressivitet har satts ur spel.

(4) På grund av utvecklingen av mänsklig civilisation och av de kommunikationssystem som denna innefattar har över huvud de signalsystem som tidigare styrde rationell aggressivitet satts ur spel, eller rättare, blivit korrumpade, med följden att aggressiva beteenden som "olärda svar" på specifika nyckelretningar i dag utlöses av kulturbetingade "falska nyckelretningar" (signaler).

(5) Den tekniska utvecklingen gör effekterna av de ovan uppräknade följderna av fylogenesen och kulturutvecklingen ännu mer irrationella och farliga.

För att summera: inom såväl psykoanalys som etologi respektive sociobiologi finner vi ett markerat intresse för irrationalitetens problem. Inom dessa tre skolor ser man irrationalitetens problem inte som ett renodlat psykiskt problem, utan man ser det i ljuset av människans karakteristika som organism, av denna organisms utveckling från födseln och framåt, och denna den enskilda livsutvecklingens sammanhang med släktets utveckling (fylogenesen).

Inom psykologin som helhet spelar dessa skolor, med sina specifika iakttagelsemetoder, inte särskilt framträdande roller. Laborariepsykologin dominerar. Den främsta av laborariepsykologins grenar var länge inlärningspsykologin. Detta inte bara därför att den var omfattande (främst i Förenta Staterna), utan därför att den framträdde med en mycket klart uttryckt uppfattning av väsensarten i alla organismers beteende – och med en mycket klart uttryckt människobild.

Tredje avsnittet. Inlärningspsykologerna och irrationalitetens problem.

3:1 *Inlärningspsykologin från Watson till Bandura.*

Den som startade den moderna inlärningspsykologin var som bekant amerikanen John B. Watson, och tiden var åren kring första världskriget. I efterhand har man inte sällan framställt Watson som en ganska enkelspårig tänkare, vilket han ingalunda var. Han sysselsatte sig en hel del med frågan om människans instinkter, och räknade för övrigt bland annat med tre i släktet nerärvda reaktionstendenser hos människan, ”raseri, fruktan och kärlek”, vilka utlöses av vissa nyckelupplevelser. Tankegångar vi möter hos Freud och dagens etologer och sociobiologer.

Å andra sidan underströk han starkt människans restlösa plasticitet. Det finns inga anlag som styr eller tvingar individens karaktärsutveckling i viss riktning. Med utnyttjande av de tre grundreaktionerna kan via lämplig betingning under barndomen ett barn förse med precis vilken karaktär man vill det ska ha (Se Cohen 1979).

Detta antagande om människans fullständiga psykiska plasticitet finner vi för övrigt också på ett annat håll inom psykologin – i den ryska psykologin. Pavlovs utforskning av s.k. obetingade och betingade reflexer hos djur samt – framför allt – marxistiska ramteorier om människan – föranledde antagandet att all motivation hos människan är socialt bestämd och kan ändras genom påverkan utifrån. Kroppsliga skeenden har över huvud taget *ingen som helst* motivationell innebörd. I sin förträffliga bok ”Soviet psychology” summerar John McLeish så här:

Två stora grundtankar ligger bakom utvecklingen av den sovjetiska psykologin. Den första är den marxistiska uppfattningen att det inte finns något sådant som en oföränderlig och evig människans väsenart. Här formuleras grundtanken negativt. Välskolade kommunister tror att det är möjligt att omskapa ”människonaturen” i *obegränsad utsträckning*. Detta gör man genom att förändra samhället.

McLeish 1975, p. 3.

Officiell marxistisk människosyn och den länge dominerande människosynen i amerikansk akademisk psykologi har således samma grundstruktur: antagandet om människans nittionio procentiga eller hundra procentiga sociala determination.

Men tillbaka till Watson: han var den förste store laboratorierättologen, men mer än så. Han sysslade bland annat mycket med naturalistisk

beteendeobservation av barn. År 1920 fick han sparken från Johns Hopkins på grund av en "skilsmässoskandal" och försvann ur forskningen.

Efter detta kom den amerikanska inlärningspsykologin att domineras av en enkelspårig laboratoriepsykologi främst inriktad på ett studium av råttans inlärningsprocesser. Dess främste företrädare och ideolog var som bekant Burrhus Skinner, som ju sannerligen inte varit rädd för att generalisera från djur till människa.

Kärnan i denna syn på strängt taget alla organismer inklusive människan kan sägas vara:

(1) Alla organismers beteenden består av enkla reaktionssekvenser, styrda av fördelsmaximerings princip.

(2) Det finns därutöver inga av det organismiska substratet betingade karakteristika som innebär en styrning eller begränsning av organismers beteenden. Fullständig beteendeplasticitet råder.

(3) Inläringen bestämmer således alla substantiva karakteristika, alla "innehåll" i upplevande och handlande. Psykiskt sett är alla organismer, inklusive människan, vid födseln tomma. De fylls efterhand genom inläring som leder till enkla kopplingar mellan nyckelretningar och svar, kallade vanor. Någon annan organisation av beteenden, av psykiska innehåll, finns inte.

(4) Därav följer att de skilda arternas särdrag och utvecklingshistoria från psykologins (beteendestudiets) synvinkel blir likgiltiga.

(5) Vidare, att individens utvecklingshistoria, sedd annat än som en ackumulering av vanor, blir likgiltig. Alla organismer föds med den enda styrande principen, fördelsmaximerings princip, fullt utvecklad. Därför kan under individens utveckling inget av intresse hända, exempelvis i form av utvecklingsinläring eller psykisk strukturbildning.

För att summera: denna psykologi är således okomplicerat mekanistisk och rationalistisk, abiologisk, agenetisk.

Denna inlärningspsykologi – och den människosyn den ger uttryck åt – är idag museala. Detta helt enkelt därför att man under de senaste tjugo åren utvecklat en inlärningspsykologi som ger en betydligt mer realistisk bild av människans inlärningsförmåga och inlärningsmekanismer än den klassiska betingningsteorin. Den nya inlärningspsykologin leder till en ny människobild, om vilken vi åtminstone kan säga att den gör bättre rättvisa åt de mänskliga kunskapsprocessernas komplicerade karaktär.

Det är främst amerikanen Albert Bandura som åstadkommit detta. Han kan betraktas som denna sekelhalvas ende nyskapare inom psykologisk makroteori. Hans teori bygger på ett studium av människor och inte av

rättor, och han räknar i hög grad med människans förmåga till symbolprocesser. Resultatet framstår som ett genomarbetat system av fruktbara antaganden om *hur inlärning går till* hos människan. Hans anspråk på att hans teori är en verklig makroteori som kan restlöst förklara alla aspekter av mänskligt upplevande och handlande får vi tillfälle granska nedan, när vi ska undersöka hans uppfattningar av irrationalitet.

Vi kan summera några väsentliga punkter av hans tänkande, viktiga för förståelsen av hans uppfattningar av irrationalitetens problem, på följande sätt:

(1) Bandura förkastar den tidigare inlärningspsykologins snäva tidschema, enligt vilken inlärning sker mer eller mindre automatiskt på grund av närhet i tid och rum mellan signal som utlöser ett beteende och den positiva eller negativa följd som det av signalen utlösta beteendet medför. Bandura menar att människan med hjälp av sina symbolprocesser utifrån upplevelser av vunnen fördel eller nackdel bygger upp komplexa aggregat av förväntningar. Något som naturligtvis innebär att handlandet inte kan uppfattas vara en reflexliknande reaktion på stimuli här och nu. Uppskov, latens, komplicerade sannolikhetsbedömningar blir den mänskliga inlärningsens och handlingsdeterminationens kännetecken.

(2) Bandura räknar således med föregripande, och ur detta följande planering, som väsentliga sidor av bearbetning av erfarenhetsstoff.

(3) I den kognitiva bearbetning av erfarenhetsstoff som skapar förväntningssystem knutna till omvärldsskeenden ingår också element av fantasi (imagining, fantasy and self-arousal, Bandura 1977, pp. 69–70). Förväntningssystemen är med andra ord inte bara byggda på sannolikhetsbedömningar som nära ansluter till givna erfarenheter.

(4) Bandura överger därmed den simplistiska atomism som präglade den äldre inlärningspsykologin i fråga om psykisk struktur (alla psykiska innehåll kan beskrivas som vanor vilka inte är integrerade i exempelvis hierarkiskt ordnade gestalter, utan bara buntade). Banduras antaganden tycks förutsätta eller innebära någon form av hierarkisk gestaltning av psykiska strukturer ("förväntningssystem"), men hur detta sker, och på vilka villkor, förblir oklart.

(5) Därtill kommer att Bandura starkt betonar att inlärning hos människan inte behöver ske genom att man upplever en handlings konsekvenser "på sin egen kropp" (enactive verification) utan också kan ske genom iakttagelse av andras handlingar och handlingskonsekvenserna för *dem* (vicarious verification), och genom att motta instruktion om handlingar och dessas följder (logical verification).

(6) Bandura har också utvecklat en psykologi om självet. Enligt hans mening spelar uppbyggandet av aggregat av föreställningar om den egna kompetensen ("self-efficacy") stor roll som styrningsfaktor i upplevande och handlande. Men inte nog med detta: Bandura talar inte bara om *självskattning* (bedömningar och förväntningar som gäller egna kompetensen) utan också om *självvärdering* som är av affektiv natur, och därtill tycks ha en motivationell innebörd.

Människor värderar sina prestationer i ljuset av sina ideal och ambitioner. Självbelöning och självbestraffning spelar stor roll i Banduras teori. Vid ett tillfälle säger han så här: "Det finns inget mer förödande straff än självföraktet" (Bandura 1977, p. 154).

(7) Här nalkas vi en punkt där Banduras teori tycks bli belastad med motsägelser. Han talar om starkt affektladdade föreställningsmönster (som uppväcker stolthet och självförakt, osv) vilka har en starkt styrande (motivationell) funktion. Samtidigt betraktar Bandura tydligen affekter med stor misstänksamhet och är – i principdeklarationerna – högst ovillig tillerkänna dem en motivationell position. Han förklarar bland annat att forskning visat att "anxiety arousal", vill säga "autonomic arousal" (påvisbara fysiologiska skeenden som går parallellt med upplevelser av fruktan eller ångest och följande flykt- eller undvikandebeteende) inte är en *orsak* bakom flyktbeteendet. De hormonella och neurofysiologiska skeenden som kännetecknar "fruktan" uppväcks nämligen mycket långsammare än flyktbeteendet. Därtill har man visat att kirurgiska ingrepp som eliminerar de hormonella och neurofysiologiska reaktionerna inte utsläcker flyktbeteende.

Alltså måste man anta att "fruktan" – som ett upplevelsekomplex ledsagat av vissa fysiologiska reaktioner – bara är epifenomenella effekter och inte länkar i flyktbeteendets orsakskedja (Bandura 1977, pp. 60–62). Utan att direkt säga ut detta tycks Bandura vilja generalisera dessa fynd till att gälla alla affekters motivationella innebörd – det vill säga, de har ingen. Trots detta arbetar han med klart styrande affekter av typen "stolthet" och "självförakt".

(8) Dessa affekters starka motiverande funktion framgår klart av Banduras beskrivning av kognitiva manövrer som avskärmar ("disengage") självvärderingar av negativt slag från handlingar som skulle kunna väcka sådana värderingar till liv. Han nämner och beskriver inte mindre än åtta olika typer av sådana manövrer – vad man från psykoanalytisk synvinkel skulle kalla försvarsmanövrer (Bandura 1983, pp. 3 och 30–35).

Banduras motsägelsefyllda position i fråga om affekters motivationella status är betingad av två andra aspekter av hans teori som jag nu ska nämna.

(9) Banduras teori – inte som inlärningsteori, utan som makroteori med anspråk på att kunna förklara allt väsentligt i mänskligt upplevande och handlande – är starkt environmentalistisk. Han har från klassisk inlärnings-teori övertagit tesen att intraorganismiska determinanter inte har någon betydelse – *all psykisk substans* är betingad av omvärldspåverkan. Tanken att organismiska krafter på något sätt skulle kunna bidra till upplevandet och handlandets substans är honom närmast orimlig. Han avvisar alla antaganden att organismiska strukturer och skeenden kan ha annat inflytande på upplevande och handlande än rent *begränsande* (ungefär med innebörden: människan har inga strukturella förutsättningar för att kunna flyga). Hans principförklaring låter så här:

Med undantag för elementära reflexer är människor inte utrustade med medfödda beteendemönster. De måste lära dem. Nya svarsmönster kan förvärfvas antingen genom erfarenhet eller genom iakttagelse. Biologiska faktorer spelar naturligtvis en roll i förvärvsprocessen. Genetik och hormoner påverkar den fysiska utvecklingen vilken i sin tur kan påverka beteendepotentialiteter. Den dikotoma uppdelningen av beteende som antingen inlärt eller medfött har ett minskat antal anhängare alltefter-som kunskapen om beteendeprocesser ökar.

Fast det fortfarande finns anhängare av en extrem hereditarism och en extrem environmentalism är det numera allmänt erkänt att erfarenhe-tens och fysiologins påverkningar samspelar på ett subtilt sätt för att betinga beteende och därför inte lätt kan åtskiljas.

Bandura 1977, p. 16.

Dessa principer håller väl idag alla forskare med anspråk på ett minimum av nyanseringsförmåga med om, men av formuleringarna framgår också att Bandura drar en synnerligen snäv gräns för de arvsbetingade bidragen till upplevandet och handlandets uppkomst. En kinkig fråga, som Bandura med sina formuleringar lyckas undvika, är just den som gäller ”olärda affektsvar”. Här har vi fruktan, vrede och kärlek igen. Inte bara psykoanalytiker och andra dynamiska psykologer, etologer och sociobiologer utan även de flesta utvecklingspsykologer oavsett teoretisk bakgrundsinställning är ense om att det finns affektiva grundreaktioner som har en betydande ”naturgiven” komponent – även om de inte är reflexliknande (de är olärda, men plastiska, modifierbara under inflytande av erfarenhet).

Därav naturligtvis Banduras misstänksamhet mot affekter – de har en obehaglig ”organismisk” färgning. Och i grund och botten avvisar Bandura alla antaganden om en icke-social determination av substantiv karaktär.

Mot hans någorlunda nyanserade yttrande ovan står hans principdeklaration av syftena med hans teori:

Den sociala inlärningens teori föreslår förklaringar av mänskligt beteende i termer av kontinuerlig ömsesidig interaktion mellan kognitiva determinanter, beteendedeterminanter och omgivningsdeterminanter.

Bandura 1977, p. vii.

I klartext betyder detta: allt upplevande och handlande orsakas av de skeenden i omvärlden som väcker förväntningar till liv, de kunskapsprocesser i vilka dessa förväntningar bearbetas, och därav föranledda handlingar och deras upplevda konsekvenser – punkt slut.

(10) Vi ser att denna teori är ytterligt kognitivistisk. Människan handlar utifrån sina erfarenheter. Begreppet ”motiv” är inneslutet i begreppet ”förväntan” – i övrigt är det onödigt. Bandura tycks närma sig – för att inte säga: överta – den åsikt Sokrates en gång uttryckte: att veta vad som är rätt är att handla rätt. All motivation absorberas under de kognitiva skeendena (som naturligtvis är underordnade fördelsmaximeringens princip, vilken är så generell att man inte kan kalla den motivationell i egentlig mening).

Avslutningsvis vill jag understryka att när Bandura presenterar sin inlärningsteori som en makroteori med anspråk på att restlöst förklara mänskligt upplevande och handlande framstår den som synnerligen ojämn i såväl logisk struktur som empirisk underbyggnad. Vissa delar av teorin, exempelvis de som gäller ställföreträdande inlärning, präglas av elegans och gott empiriskt stöd. På detta fält är Bandura ju också en framstående pionjär. Hans mest förblivande insats är kanske att han vågat klart artikulera och experimentellt pröva de egentligen självklara egenskaper hos människans inlärningsprocesser som vardagens iakttagelse sedan hedenhös avkastat, men som man i klassisk inlärningsteori ignorerat, av ideologiska skäl.

Andra avsnitt av teorin är belastade av svepande påståenden och oklara begrepp, av empiriskt svagt underbyggda antaganden. Jag har redan pekat på en motsägelsefull punkt: Banduras affektteori.

Men, hur som helst, Banduras teori står i centrum för uppmärksamheten idag, han har publicerat ett omfattande arbete om teorins praktiska tillämpning inom psykoterapi (Bandura 1969), och han är den store lärofadern för teoretiker, forskare och terapeuter inom inlärningspsykologins sfär.

Hur beskriver och förklarar Bandura irrationellt upplevande och handlande?

3:2 *Irrationalitetens problem i Banduras teori: aggressionsbenägenhetens problem.* Vi kan börja med att kasta ett öga på en artikel kallad "Psychological mechanisms of aggression" (Bandura 1983).

Först måste vi notera att Bandura här som alltid indelar sin presentation av sin teori i tre avsnitt som behandlar

(a) beteendets källor, respektive mekanismerna för förvärv ur dessa källor,

(b) beteendens utlösande faktorer, samt

(c) beteendens underhållande faktorer.

Detta schema implicerar att vi förvärvar en god del av vår handlings-repertoar och lagrar den som ett reservförråd av handlingsmöjligheter. Denna lagring är effektiv utan egen prövning av ett sålunda inlärt handlingsmönster. Det tas i bruk först inför bestämda utlösande faktorer i omvärlden som utlöser bestämda förväntningsmönster – och det lagrade handlingsmönstret. Denna lagerhållning av aldrig nyttjade handlingsalternativ spelar stor roll i Banduras teori. Nå, sannolikheten för att vi sedan blir benägna att upprepa ett visst handlingsmönster som vi tagit i bruk är naturligtvis beroende av dess följder (differentiell förstärkning).

I artikeln om aggression talar Bandura inte om dess "källor" utan enbart om "förvärvsmekanismer".

Dessa är tre: biologiska faktorer, inläring genom egen iakttagelse, samt inläring genom direkt erfarenhet.

Bandura understryker att det inte finns några i släktet nerärvda benägenheter för aggressiva beteenden. Människan är utrustad med neurofysiologiska mekanismer som *möjliggör* (engelska enables) aggressionsbeteende. Denna term, "enables", använder Bandura alltid när han diskuterar aggressionens fysiologiska bas. Aktivering av de mekanismer som möjliggör aggressionsbeteende beror av lämplig stimulering utifrån, och är underkastad kognitiv kontroll (bedömning av handlingsföljder).

Med andra ord, det finns enligt Bandura inget internt tvingande eller tubbande eller lockande i de neurofysiologiska mekanismerna. De betingar inte handlingsbenägenheter som är präglade av "press". Aggression orsakas egentligen helt och hållet av inläring: genom iakttagelse av andras framgångsrika aggressionsaktivitet, och genom direkt erfarenhet, det vill säga positiv erfarenhet av ens eget aggressionsbeteende vilket orsakats av ren "trial-and-error" vad gäller upprinnelsen. Jag har "slumpmässigt" försökt mig på ett aggressionssvar i en viss situation och det visar sig leda till framgång. Varpå jag lägger aggressionssvaren till min handlings-repertoar.

Eftersom just aggressionsbeteende kommit att spela så stor roll i diskussionen av irrationalitet, och Bandura och andra med honom avvisar tanken att aggressionsbeteende kan ha någon som helst betydelsefull fysiologisk determination är det på sin plats att erinra om några av de omtvistade punkterna och några relevanta empiriska underlag.

(1) Man har påvisat samband mellan hormonell aktivitet och aggressionsbenägenhet. Vissa samband, exempelvis mellan testosteron och aggressionsbenägenhet är enkla och entydiga, i andra fall är man komplicerade samband och samspel på spåren (Olwaeus 1984, Whalen & Simon 1984).

(2) Vad gäller hereditet och aggression har man lyckats framodla olika grader av aggressionsbenägenhet i två småningom alltmer separerade stammar av möss (Lagerspetz 1964) och andra arter. Sådana resultat annulleras naturligtvis inte av fynden att inlärning i form av enbart "segrar" eller "nederlag" påverkar aggressionsbenägenheten hos exempelvis möss. Som just Lagerspetz påvisat tycks en komplicerad interaktion äga rum mellan "arv" och "miljöpåverkan". "Orsaksekvationerna" förefaller ytterligt komplexa, men det är uppenbart att man ur dessa ekvationer inte kan räkna bort den hereditära faktorn.

Här har man naturligtvis skäl att invända: detta må gälla möss men inte för människor. Till detta bara en kommentar: till beteendegenetikens säkraste fynd hör fyndet att schizofreni till stor del är hereditärt betingad (men säkerligen inte enbart, se Plomin, DeFries & McClearn 1980, pp. 343–350). Nu är som bekant, aggressionsbenägenheten ett starkt framträdande patognomont tecken inom schizofrenins sjukdomsbild. Vi står då inför följande möjligheter till förklaring av denna benägenhet (vilka inte behöver utesluta varandra):

(a) aggressionsbenägenheten är en aspekt av schizofrenins övervägande hereditärt betingade upplevelse- och beteendemönster,

(b) aggressionsbenägenheten är ett sekundärt fenomen uppväckt av de skeenden man vill beteckna som psykiska desintegrationsfenomen (upplösning av självets gränser, etc, för att förenklat antyda vad saken gäller). Då framstår den som ett "olärt svar" på de upplevelser av otrygghet och panik som desintegrationsfenomenen medför. Den är alltså intraorganismiskt betingad.

(c) Den är inlärd genom enaktiv eller ställföreträdande erfarenhet av aggressionshandlingars framgångsvärde.

(d) Den är ett inlärt eller olärt svar som irrationellt intensifieras på grund av svåra defekter i diskrimineringsförmåga vilka leder till abnorm övergeneralisering just i fråga om situationer vilka upplevs som hot eller

fara eller frustration. Här lägger man huvudvikten vid övergeneraliseringen, vid den funktionella störningen *enbart*. Då måste man anta att denna i sista hand återgår på en hereditärt betingad defekt i de kognitiva processerna. Jag överlåter åt läsaren att bedöma vilka av dessa förklaringar som med störst fördel kan infogas i en teori om den schizofrena aggressionsbenägenhetens orsaksmönster, – med hänsyn tagen till givna fakta om schizofrenins hereditära aspekter.

(3) Man har gjort gällande att det finns folkslag eller stammar som inte uppvisar några aggressionsbeteenden. Alltså är all aggression inlärd. Som bland andra Eibl-Eibesfeldt visat är denna uppfattning – grundad på ett ytligt studium av främst Margaret Meads arbeten – helt felaktig. Flera generationer läsare har blivit skrämde av hennes upprörande beskrivningar av de mordiska Mundugumor på Nya Guinea, där mödrar med obetydliga förevändningar slår ihjäl sina barn, och blivit tjusade av hennes bild av de fridsamma Arapesh, som aldrig gör en mask något för när.

Vad gäller just Arapesh visar Eibl-Eibesfeldt i sin översikt att Mead syftar på frånvaro av personriktad aggression, och att Mead själv beskriver hur man uppnår att barn omriktar sina vredesutbrott mot andra människor med hjälp av en mycket bestämd dressyr vilken anvisar kanaliseringar av vreden.

Om två barn börjar slåss ingriper en vuxen genast och skiljer dem åt. Aggressor bortföres från platsen och hålls. Han tillåtes stampa i ilska, vråla, rulla sig i smutsen och kasta stenar eller vedträn omkring sig – men han får inte röra ett annat barn.

”Vanan att på föremål i omedelbara omgivningen ge utlopp för sin förargelse behåller man genom livet. En ilsken man kan hålla på en timme i taget och slå på sin gonggong eller hugga på sina palmträd” (Margaret Mead 1968, p. 50).

Eibl-Eibesfeldt, 1971, pp. 70–71.

De fridsamma Arapesh lär alltså ut aggressionskanalisering på ett mycket bestämt sätt. Här finner vi ett anekdotiskt uttryck för den åsikt som så många psykologer av olika skolor omfattar: människans aggressionsbenägenhet är påträngande, men kan avlänkas i icke-destruktiva banor av olika slag.

(4) Man har gjort gällande att handlingsbenägenheter (eller ”egenskaper”, osv) uppvisar stor variation i intensitet och omfång över längre tid, varför man över huvud inte kan tala om förhållandevis stabila egenskaper eller motiv. Detta antagande – här något förenklat presenterat – har man

nyttjat som argument mot antagandet att aggressionsbeteende kan ha hereditära determinanter. Som emellertid Olwaeus visat, förefaller aggressionsbenägenhet vara en förhållandevis stabil egenskap (som skattad av bedömare i form av kamrater, lärare, etc) (Olwaeus 1979, 1984). Frågan är, som lätt inses, komplicerad, men det förefaller snarast som om antagandet om förhållandevis stor stabilitet i aggressionsbenägenhet över tid är mer sannolikt än den motsatta hypotesen.

Efter denna utveckling kan vi återgå till Bandura och hans förklaringar av irrationella aspekter av aggressionsbenägenhet. I sin uppsats ger han tre svar:

(1) Han säger att aggressivt beteende dessvärre ofta är lönsamt. Han framställer en rad orsaker bakom och bevekelsegrunder till aggressiva beteenden som vi vid första anblicken är benägna bedöma som irrationella. Bemödar vi oss kan vi finna rationella grunder i många sådana fall: människor är aggressiva därför att det på ett eller annat sätt lönar sig för dem, eller för de har *rimliga skäl tro* att aggressivt beteende ska löna sig.

Detta är ju ingen förklaring på irrationalitet, men innebär en inskränkning av omfånget av föregiven irrationalitet, varför jag nämner detta argument.

(2) Han säger att vanföreställningar kan leda till irrationell aggressivitet, varpå han nämner att en undersökning visat att alla presidentmördare i Förenta Staterna varit galna. Punkt slut (Bandura 1983, p. 20).

(3) Människor lär sig aggressionsbefrämjande misstänksamhet mot andra, och absorberar mönster för aggressionsbeteende, från massmedia, främst televisionen. I denna framställer man mycket våld som dessutom falskeligen framstår som *famgångsrikt*.

Eftersom televisionens värld är starkt befolkad av ondsinta och skrupelösa människor kan den förvränga kunskapen om den verkliga världen.

Bandura 1983. p. 8.

Irrationaliteten i denna inlärning ligger naturligtvis i att man absorberar en falsk informationsmassa som ger upphov till orealistiska förväntningssystem. Bandura ställer inte frågan om orsakerna till att man underhåller detta ständiga bombardemang av falsk information. Någon måste ju dra klara fördelar av att underhålla en grym, av våld uppfylld "televisionens världsbild". Vilka är dessa fördelar, vilka är deras villkor, och vem vinner dem?

Banduras två försök att förklara irrationell aggressionsbenägenhet ("van-

föreställningar” respektive ”kringflytande irrationell informationsmassa”) förefaller minst sagt något avkortade. Men han må ursäktas med tanke på artikelns format. Låt oss inte göra det för enkelt för oss, – vi går till hans övergripande framställning av sin teori, ”Social learning theory” från år 1977. Där finner vi diskussioner av irrationalitet som inte är fullt så generande.

3:3 *Irrationalitetens problem i ”Social learning theory”.*

Vi möter här samma uppdelning av beteendens orsakskedja: källor, utlösande faktorer, underhållande faktorer. Jag ska granska de tre aspekterna av hans framställning i tur och ordning.

(a) *Beteendets källor och irrationaliteten.*

Som jag redan nämnt börjar Bandura sin presentation med att understryka att fysiologiska skeenden och erfarenhet samverkar på subtila sätt i beteendets orsaksmatriser. Varpå han på nära fyrtio sidor framställer inläring som den enda källan till nya beteenden. Alla aspekter av beteenderepertoaren förvärvas genom inläring enbart. Det egendomliga är nu att Bandura i detta avsnitt över huvud inte har ett ord att säga om irrationellt upplevande och handlande. Om vi tar honom på orden finns det överhuvud *inga* substantiva aspekter av irrationalitet. På andra håll i hans framställning finner vi emellertid antaganden om en i och för sig rationell inläring av en irrationell substans (man blir belönad för att förvärva falska förväntningssystem vilka naturligtvis framställes som sanna, eller man förvärvsar sådana förväntningar enbart eftersom de föregives vara sanna, och handlar i anslutning till dem i (bedräglig) förväntan om fördel.) När sådana antaganden förekommer i hans framställning framträder de övervägande som otillåtet förkortade: en i samhället, eller i någon av dess substrukturer (exempelvis familjen) kringflytande irrationell symbolsubstans bara finns där. Frågan om hur denna en gång genererades, hur den underhålles hos dess aktiva bevarare och sändare, väcker inte Bandura.

(b) *Irrationalitet och faktorer som utlöser beteenden.*

När det gäller faktorer som aktiverar förväntningssystem och åtföljande handlande beskriver Bandura två störningar av inlärningsprocessen som medför irrationalitet. Dessa funktionella aspekter av irrationalitet är

1/ Tillfällig association. Man förknippar en händelse med ett senare skeende trots att samband mellan dem saknas och antar oriktigt att den förra orsakar eller är prognostisk för det senare. Banduras exempel är hämtat från en rådgivningsspalt i en tidning.

Snälle Abbie,
min kompis fixa en blindträff och när killen dök upp i fluga borde jag begripit att jag inte kunde lita på honom. Jag föll som en sten för honom. Han fick mej att älska med honom på löfte, och sen ljög han för mej och bedrog mej. Var gång jag går ut med en kille som har fluga händer samma sak. Jag tycker tjejer borde varnas för killar som bär dem.

Mot flugor.

Irrationaliteten ligger naturligtvis främst i en generalisering av ett genom tillfällig association uppkommet falskt samband i ett enstaka fall.

2/ Av en annan typ är inadekvat övergeneralisering av ett i och för sig adekvat uppfattat samband. Denna kategori "tankefel" spelar huvudrollen i Banduras förklaringar av irrationellt upplevande och handlande.

Denna kategori har en lång historia inom inlärningspsykologin, där vissa typer av "dysfunktionell inläring" som faller under denna kategori noga studerats experimentellt. Ett känt fall är det som är förbundet med s.k. "avoidance learning" (inläring av undvikande). Om man ger ett försöksdjur en elektriskt stöt när det befinner sig inom ett visst markerat fält i sin bur lär det sig snart att undvika denna plats. Detta undvikande beteende fortsätter även när man upphört ge djuret stötar – vilket det inte vet om, och inte kan lära sig, eftersom det inte utför någon konfrontation för att undersöka saken.

Denna typ av övergeneralisering – en i alla organismer inbyggd och till sin kärna rationell pessimism? – kan även gälla aktiva handlingar vilka man upplever ha en preventiv funktion (de förhindrar uppkomst av skeende man vill undvika) fast de inte har det. Låt oss ta ett fiktivt exempel. Ett barn upplever att föräldrars frustrerande handling av viss typ föregås av vissa (exempelvis mimiska) signaler. Barnet lär sig, genom försök-och-misstag också att om det reagerar på dessa signaler (exempelvis med aggressivitet, eller med inställsamhet, eller med att dra sig undan) så utlöses inte det i signalerna förbehållade beteendet hos föräldrarna. Efterhand som barnet växer överger föräldrarna det frustrerande beteendet, men visar då och då – infogade i andra uttrycks- och handlingskedjor – de mimiska signaler som en gång förbehållade frustrationen. Barnet reagerar då åter (med aggressivitet, inställsamhet, undvikande, etc) och tror sig *fortfarande* använda den fruktade frustrationen. Det upplever sig "framgångsrikt", och en s.k. självuppfyllande profetia har uppkommit.

Men inte nog därmed. Barnet – och senare den vuxne – överför samma förväntan och samma "framgångsrika upphävande beteende" till andra

personer som i skilda sammanhang råkar använda sig av samma minspel som föräldrarna. Irrationell aggressivitet (inställsamhet, självisolering, etc) har uppstått.

Från dessa förhållandevis enkla former av övergeneralisering är steget långt till de komplicerade "dysfunktionella övertygelser" (dysfunctional beliefs) som Bandura också beskriver.

I några av de mer svårartade beteendestörningarna är psykotiska handlingar så starkt kontrollerade av bisarra subjektiva föreställningar om orsakskedjor att beteendet förblir opåverkligt även av intensiva externa konsekvenser.

Bandura 1977, p. 167.

Det förefaller som om Bandura här tänjer antagandena om funktionella störningar till maximal omslutning, men i det exempel han uppvisar finner vi en *komplikerad interaktion* mellan funktionella störningar och "rationellt inlärd irrationella substantiva element". Patienten i exemplet hade blivit utsatt för en synnerligen rigid moraliserande uppfostran. Inläring av moralregler (och vi förutsätter att denna inläring var effektiv på grund av faktisk differentiell förstärkning) hade skapat starka föreställningar om syndfullhet och skuld. Därför väckte även handlingar som man i allmänhet upplever som etiskt likgiltiga stark psykisk smärta (skuldkänslor, etc). Olika former av "undvikandemagier" – enligt antagandena ovan – kom till användning för att dämpa sådan smärta.

Minskning av intensiv psykisk smärta genom att subjektivt fruktade, men objektivt icke föreliggande hot ej inträffar skapar en källa till förstärkning av andra typer av psykotiskt beteende.

Bandura 1977, p. 168.

Bortsett från att Bandura här inför substantiva komponenter av för oss redan känd typ i sitt resonemang: övergeneralisering i olika former spelar som sagt stor roll i Banduras försök att förklara irrationella aspekter av upplevande och handlande. Därtill ser vi att han tillägger affektupplevelser en starkt styrande, för att inte säga, motiverande position.

Även i psykoanalytiskt tänkande har vi mött antagandena om övergeneralisering. Skillnaden mellan Banduras antaganden och de analytiska är den att man i de senare antar att övergeneralisering (som annat primärprocessstänkande) är specifikt *motiverat* (betingat av önskan att tillfredsställa

impulser, eller av projektion av egna driftönskningar, eller av önskan att undvika olustskapande upplevelser – vare sig dessa har realitetsgrund eller ej – eller betingat av övergeneralisering av ”olärda svar” av typen ångest och förstämning. Hos Bandura är dysfunktionella övergeneraliseringar visserligen infogade i psykiska händelsekedjor vilka innehåller avgörande affektiva länkar, men övergeneraliseringsbenägenheten som sådan framstår inte som specifikt motiverad. Annat än möjligen som uttryck för en i alla organismer inbyggd tendens att undantagslöst undvika situationer som en gång medfört fysisk och/eller psykisk smärta.

(c) *Irrationalitet och faktorer som konserverar handlingsmönster (vill säga: handlingsföljder).*

Vi har sett att Bandura de facto räknar med ”rationell inläring av irrationella förväntningsmönster” som en aspekt av förvärv av beteenden, och väl även som en aspekt av utlösningens betingelserna för beteenden (eftersom han nämner antagandet under denna senare rubrik). Han betonar vidare att irrationellt upplevande inte bara kan förvärvas och utlösas på grund av differentiell förstärkning, utan att det ofta nog blir fasthållet och inpräglas på grund av att dess upprepning belönas av den upplevandes/handlandes nyckelpersoner.

Han nämner bland annat undersökningar av autistiska barn som får mycket uppmärksamhet när de drar sig undan. Om man ignorerar dem när de drar sig undan men börjar belöna dem med uppmärksamhet vid de få tillfällen då de visar intresse för andra ökar snabbt frekvensen av deras sociala beteenden. Bandura beskriver andra typer av irrationella beteenden, hos exempelvis schizofrena, som på likartat sätt erhåller förstärkning och därför inte kan elimineras. Dessa antaganden om *fasthållande* av irrationell upplevelse- och handlingssubstans på grund av nyckelpersoners oavsiktliga förstärkning föranleder Bandura till hans mest anspråksfulla påståenden:

I många andra studier som utnyttjar belöningsprocedurer med både barn och vuxna har man kunnat eliminera, återuppväcka och åter eliminera ett brett spektrum av skadliga beteenden, bland annat självskadande handlingar, angreppslusta, psykosomatiska störningar, sysselsättning med vanföreställningar, autistiskt beteende, kronisk anorexi, psykogena krampanfall, astmatiska attacker, psykotiska uttrycksformer, och andra störningar som länge varit bestående – genom att ändra på dessa beteendens förstärkande följder.

Bandura 1977, pp. 98–99

Jag ska inte här gå in på försök till utvärdering av den empiri som bildar underlaget för dessa påståenden, ej heller på de vetenskapssociologiska omständigheter som betingar olika sätt att nalkas denna empiri. Bara åter framhålla vad jag en gång ovan redan nämnt: att vi i de senaste decenniernas barnanalys möter åtskilliga teoretiker som framfört likartade tankegångar. Dessa barnanalytiker gör gällande att vissa typer av symtom ofta kan avtäckas vara betingade av att föräldrarna – en av dem eller båda – furtivt belönar barnet för ett symtom. Detta av flera olika skäl: symtomet ger uttryck åt en föräldrarnas bortträngda önskan, vilken barnet tillfredsställer som föräldrarnas bulvan, eller därför att symtomet innebär ett samspel med en förälder i vilket denna kan furtivt tillfredsställa en bortträngd önskan direkt på barnet. Denna kan vara en aggressiv önskan. (Richter 1963, Sperling 1973, etc). Bortsett från att dessa analytiker visar på föräldrarnas motiv för att överföra och underhålla substantiv irrationalitet hos sina barn (och dessa motivs historia i sin tur) är de analytiska hypoteserna betydligt mer komplicerade än Banduras. De innefattar självfallet antagandet om omedvetna psykiska skeenden, men därtill antaganden om omedvetet skeende affektiv kommunikation. Den nu intensiva utforskningen av icke-språklig kommunikation har skänkt dessa analytiker ett instrument för att förklara hur de påtryckningar och belöningar man antar föräldrar i dessa fall opererar med fungerar utan att någon part är medveten om dem.

Därtill kommer att dessa analytiker framhåller att ”inlärningsaspekten” bara är en aspekt av ett symtoms och ett falls orsaksmönster. Man lämnar rum för organismiska determinanter, olärda affektsvar, och inte minst en omedveten fantasibearbetning av inre och yttre stoff. En sådan bearbetnings existens, fast medveten, antar ju också Bandura, som vi sett. Skillnaden är återigen att analytikerna antar att den är i sin tur specifikt motiverad.

Av Banduras exempel på differentiell förstärkning av irrationella substantiva element framgår för övrigt att sociala beteenden i form av uppmärksamhet respektive ligkiltighet, uppmuntran och nermuntran, beröm och klander, osv, spelar stor roll som förstärkningsinnehåll. Detta antagande framgår också av hans diskussion av ”själv-förstärkning”, där han framhåller att en persons förmåga till sådan förstärkning minskar ”beroendet av omedelbart yttre stöd för hans handlingar” (Bandura 1977, p. 129). Här kan man inte underlåta att fråga: finns naturgivna sociala behov och självbehov – eller är även *dessa* produkter av inlärning? Bandura lämnar svävande i luften frågan varför beteenden av typen uppmärksamhet, uppmuntran, beröm har en positiv förstärkande effekt.

Bandura fäster över huvud stor vikt vid självvärdering som en motivationell faktor, och vid "dysfunktionella självvärderingssystem" som källor till irrationellt upplevande och handlande. Den yttersta orsaken bak dessa system är, som vi sett, "rationell inläring av irrationell substans" (Bandura 1977, pp. 140–141).

Till de ovan nämnda förklaringarna på irrationalitet lägger Bandura ytterligare två, nämligen antaganden om *substansdiskrepanser* – när föräldrarna använder motsägande och inkonsekventa budskap, hotar med straff för vissa överträdelser men sedan inte straffar, etc. – samt *substansoscillationer* – när de ömsom belönar, ömsom bestraffar ett och samma beteende.

3:4 Bandura om självdestruktiva beteenden.

Eftersom Bandura särskilt beskriver självskadande eller självdestruktiva upplevelse- och handlingsmönster, vilka ju kan betecknas som extrema gränfall av irrationalitet, ska jag i korthet referera hans synpunkter.

(a) Han understryker att ingen människa orkar bemöda sig om inte hennes strävanden leder till "personlig tillfredsställelse, intresse, och ökad självkänsla" (ibid., p. 140). Emellertid kan övertagande av alltför stränga måttstockar för självvärdering leda till irrationell självkritik och till självbestraffningar, till självskadande attityder och handlingar som härrör ur självklandret. Jag har redan nämnt att Bandura förklarar övertagandet av ideal och ambitioner i inläringstermer. Man blir belönad för att uttrycka "de rätta värderingarna", och gör dem därför till sina. Lustigt nog använder Bandura termen "internalisering" för att beskriva det skeende genom vilket sådant övertagande från belönande personer äger rum. Jag har redan sagt att dysfunktionella självvärderingssystem, vilka kan vara självskadande eller utlösa självdestruktiva handlingar, således går tillbaka på av förstärkning orsakad inläring av *irrationell substans*.

(b) När barnet "förgått sig" mot av föräldrarna (etc) utfärdade handlingsregler väntar det sig straff. Denna förväntan väcker psykisk smärta (ångest). Klander eller annan bestraffning är ett tecken på att bestraffningsakten är på väg att upphöra, eller innebär dess avslutning. När barnet (och senare den vuxne) efter att ha upplevt detta ett antal gånger utför handlingar som inte överensstämmer med inlärd normer eller ambitioner uppkommer genom generalisering "bestraffningsångest" även i de fall där barnet eller den vuxne inte längre rimligen kan förvänta sig något konkret straff från andra. Man utövar då "självkritik" eller någon form av "självbestraffning" för att minska eller upphäva ångesten. Eftersom ingen annan tillhandahåller den signal (bestraffningsakten) som kan påverka ångesten får man tillhandahålla den själv.

(c) Barnet lär sig att "självbestraffning" i form av självkritik, uttryck för ånger, ruelse, osv, mildrar de vuxnas bestraffningsbenägenheter. Sådan "självbestraffning" får således en positiv förstärkningseffekt genom att den minskar eller avvärjer straff utifrån. Genom övergeneralisering och internalisering bevarar man denna metod att minska den egna bestraffningsångesten och den svikande självkänslan, långt efter det att "bekännelse och syndaånger" upphört att ha någon rationell funktion i samspelen med andra. Det är intressant att notera att Bandura här beskriver "ångest-reduktion" som incitamentet bak dessa två sist nämnda typer av självbestraffning. Med andra ord: affekt tilldelas en framträdande roll i dessa motivationsmönster.

Jag har redan nämnt att Bandura är ytterligt ambivalent i sina uppfattningar av affekters motivationella position. Hans principdeklaration är att affekter är motivationellt epifenomenella, men trots detta återkommer termen "affekt" (i olika varianter) i en rad sammanhang i förklaringar av olika aspekter av upplevelse- och handlingsdetermination (Bandura 1977, pp. 59–72, p. 82, p. 126, pp. 133–153, etc). Hans ovilja att utifrån dessa överväganden ingå på en som det förefaller nödvändig diskussion av affektteoretiska problem är påtaglig; den som läser ett modernt arbete i affektteori (exempelvis Plutchik & Kellerman 1980 & 1983) anar varför.

Avsnitt fyra. Några kommentarer om "biologi och irrationalitet" i psykologisk teoribildning, samt avslutande anmärkningar.

Jag ska offra ytterligare några ord på fyra aspekter av biologiskt eller organismiskt orienterat tänkande i psykologisk teoribildning. Detta eftersom dessa aspekter, som vi sett, bildar utgångspunkter för flera antaganden om irrationalitets orsaksmönster och natur.

4:1. *Antagandena om intraorganismiska skeenden som motivationsbetingande faktorer: "spontan" beteende och beteendebenägenheter som utövar "press".*

Att vissa fysiologiska behov och impulser (hunger, törst, sömnbehov, könsdrift) utövar en press i riktning mot tillfredsställelse går knappast att förneka. Vad man kan diskutera är naturligtvis vilken betydelse motiv som härrör ur dessa källor kan tilläggas. Freud gjorde som bekant gällande att "människor ständigt sysselsätter sig med könsdriftens krav och lockelser", på olika direkta och indirekta sätt, och att sexuella syften parasitärt smyger sig in i många ickesexuella motivationella processer, något som för övrigt förutsätter att handlingar (och upplevelser med, för den delen) kan drivas av flera syften samtidigt. I och för sig ingen orimlig hypotes. Å andra sidan

finner vi att inlärningspsykologer (bland annat Bandura) förefaller relativt obenägra att sysselsätta sig med yttringarna av människans könsdrift. Man får snarast intrycket att könsdriftens psykiska representation i deras ögon upptar en omfattningsmässigt obetydlig, och därtill perifer, plats i människans motivation. Om detta är en riktig iakttagelse är deras inställning begriplig: det är ju obehagligt att utifrån deras teoretiska grundhållning behöva erkänna att det finns en betydelsefull motivationell sfär som har en så klart påvisbar organismisk grund.

Vad gäller aggressionens motivationella sfär är inlärningspsykologer desto högljuddare, vilket vi ovan sett exempel på. I ljuset av beteendegenetikens och fysiologins och neuropsykologins resultat – jag kan tillägga: den kliniska psykologins, utvecklingspsykologins, etc, men dessa forskningsgrenar uppfattar väl många som för ”mjuka” från metodsynpunkt för att över huvud tilläggas något värde – kan man bara säga att Banduras och andra inlärningspsykologers extrema betoning av inlärningsfaktorn inte förefaller vara någon särskilt bra hypotes. Dess snävhet leder till svårigheter att förklara vissa aspekter av irrationellt aggressionsbeteende, svårigheter man inte kan övertäcka med aldrig så ymniga hänvisningar till ”rationell inläring av irrationell substans”.

Finns det andra organismiskt betingade motiv som ”utövar press” och som kan spela med i irrationalitetens orsaksmatriser? Jag tänker på explorationsmotiv och ”nyfikenhetsdrift”, antaganden att hjärnan har sina aktivitetsbehov såväl som andra organ, och att dessa behov på olika sätt kan utsättas för patogen inflation och förvrängning genom ogynnsam miljöpåverkan på givna handlingspotentialiteter.

Mer distala från det organismiska substratet förefaller måhända vissa motiv vara som närmast framträder som följer av komplikationsgraden hos människans kognitiva processer. Så distala att man kan framkasta att de är helt och hållet socialt betingade, ”inlärda”. Utan att explicit sysselsätta sig med frågan tycks Bandura emellertid komma nära antagandet att det hos alla finns ”naturgivna” sociala behov av uppmärksamhet och uppmuntran, etc, och vissa ”självbehov” som är betingade av människans förmåga till självreflexion och självvärdering.

Över huvud taget är detta en ytterligt intressant kategori motiv, men deras natur är föga diskuterad. Vi kan bara åter framkasta frågan om inte människans kognitiva processer (så som de är betingade av det fysiologiska substratet) ovillkorligt skapar vissa hos människan universellt uppträdande behov och impulser. Vill vi spekulera (och utsätta oss för anklagelser för ansvarslöst tänkande – men låt gå!) kan vi fråga oss om sådana behov och

impulser förutom de kognitiva förutsättningarna också har andra, djupare källor. Jag tänker på människornas självvärderingsbehov sedda i ljuset av djurpsykologins undersökningar av olika djurarters sätt att bygga upp sina grupper i rangordningar och hierarkier. Vilka har bestämda funktionella värden: kanalisering och bindning av aggressionsbenägenhet i rangordningssystemets ram, samband mellan rang och parningstillfällen för handjur, vilket gynnsamt påverkar urvalet, osv.

4:2. *Antagandena om "olärda svar".*

Jag ska inte här gå in på diskussionen av antalet och arten av sådana "unlearned responses". Frukten och raseri framträder som de mest välbelagda. Vad gäller "raseri" har ju som bekant antagandet om "frustration-aggression" tidvis spelat en framträdande roll i debatterna om aggressionens natur. Stora svårigheter uppträder självfallet på grund av svårigheterna att definitoriskt avgränsa såväl "frustration" som "aggression", och det förefaller som om frustrationsaggressionshypotesen på senare år har skjutits åt sidan. Man har intrycket att det oftast skett av ren desperation från teoretikernas sida, ett "frustrationsraseri" utlöst av de definitoriska problemen.

Egendomligt nog har frustrations-aggressionshypotesen trängt in i det psykoanalytiska tänkandet under de senaste femton åren, fast det naturligtvis där intar en omstridd position. Utan att avvisa antagandena om nerärvda aggressionsbenägenheter i form av "instinktuella impulser" gör åtskilliga teoretiker gällande att dessa impulsers intensitet och art till god del betingas av tidiga upplevelser av frustrationer, och åtföljande attacker av "raseri". Detta raseri påverkar starkt intensiteten hos och mönstringen av bestående aggressionsbenägenheter, vilka kan anta högst olikartade uttrycksformer. (Parens 1979, Kohut 1971, 1977, etc.)

Bandura bekämpar med näbbar och klor frustrations-aggressionshypotesen, av lätt insedda skäl. Den ger aggressionsbenägenhet en biologisk förankring (som oundvikligt svar på vissa nyckelstimuli). Han framhåller bland annat att den är felaktig därför att man påvisat att många frustrationer inte väcker raseri eller andra aggressionssvar.

Detta argument är falskt, av två skäl.

(1) Man hamnar naturligtvis i problemet att definiera "frustration", men även en vid definition av "frustration" (som innebär att inte alla definierade frustrationer kan iakttas leda till aggression) leder till ett avvisande av Banduras resonemang eftersom följande då gäller:

- (a) Inte alla frustrationer leder till aggression.
- (b) Aggression orsakas av frustrationer.

Då uppkommer uppgiften att klarlägga empiriskt *vilka typer* av konkreta frustrationer som väcker aggression, vilka som inte gör det. En mer meningsfull sysselsättning än att med definitoriska lekar försöka ta död på hypotesen.

Detta tycks egendomligt nog också vara Banduras uppfattning:

Det finns en stor mängd data som visar att fysisk smärta orsakad av andras handlingar, undandragande av eller uppskov med belöning, personliga förolämpningar, upplevelser av misslyckanden eller av hinder ställda i vår väg, vilka alla väcker olust /are aversive/ inte har homogena följder (Bandura 1969). Några av dessa aversiva antecedenter förmedlar avsikt att skada mer uppenbart än andra och har därför större aggressionsprovocerande potential.

Bandura 1983, p. 14.

Bandura är med andra ord här inne på ett tänkbart differentierande karaktistikum som skiljer aggressionsväckande frustrationer från dem som inte är aggressionsväckande.

(2) Ingen anhängare av frustrations-aggressionshypotesen har påstått något annat än att "raseri" som svar på frustration, som "olärt svar", är plastiskt och utsatt för omvärldspåverkan. Men den omständigheten att aggressionsbeteenden – liksom sexualbeteenden – kan anta ett brett spektrum av uttryck beroende av de möjligheter kultur och teknik skapar för diversifikation av sådana uttryck är i sig inget argument mot antagandet om ett primärt biologiskt fundament. Beteendegenetik och utvecklingspsykologi kan ge oss antydningar om vilka antaganden som är mest tillämpliga, inte spekulationer över de "kulturaliserade" sexualbeteendenas och aggressionsbeteendenas paletter.

Det förefaller för övrigt som om det knappast är något av barnets spontana reaktionsmönster (om vi nu antar att det är ett sådant, men hur som helst: barnets "raseri") som föräldrar i de flesta kulturer är mer benägna att kasta sig över och försöka *undertrycka* och *modifiera*. I de flesta kulturer uppfattar man inte bara "raseri" som störande i allmänhet på grund av dess påträngande akustiska och motoriska karaktär; utan dessutom som "omoraliskt" som uttryck för en i barnet inneboende "ond natur", för "otacksamhet", och så vidare. Uppfostringsbemödandena sätter på denna punkt ofta in vid förbluffande *tidig ålder* (jfr Wolfenstein 1950, samt Steele 1970). Man måste självfallet ta hänsyn till dessa ideologier och barnfostrings seder när man diskuterar frågan om "raseri" som ett "icke inlärt svar" på frustrationer.

Det är för övrigt intressant notera att barns föregivna spontana reaktioner av raseri på frustrationer studerats med mest övertygande resultat just i den frustrationssituation som separation *från föräldrarna* innebär. Med andra ord, just i frånvaro av de personer som från barnets födsel utövar ett ständigt (men naturligtvis från fall till fall i intensitet varierande) tryck på dess "spontana reaktioner" och "olärda svar".

I en artikel från år 1960 framhåller Bowlby att *vuxna* människor som förlorar en nära anhörig ofta visar opåräknade tecken på allmän fientlighet, ibland stegrad till irrationella vredesutbrott. Därefter fortsätter han:

Så som är fallet med vuxna, är det lilla barnets oavslåliga längtan efter den förlorade personen ofta förenad med intensiv generaliserad fientlighet. Flera forskare har rapporterat om detta, bl.a. Robertson (1953), och det var ett av de mest slående fynden i Heinickes systematiska studie (1956). Heinicke jämförde beteendet hos två grupper barn, båda i ålder mellan sexton och tjugosex månader. En grupp var i ett barnhem, den andra på ett daghem. Barnen i det förra inte bara grät efter sina mödrar mycket mer än daghemsbarnen, de uttryckte mycken våldsam aggressivitet av ett slag vi knappast alls kunde iaktta hos daghemsbarnen. Offren för denna fientlighet varierade i så hög grad att det var svårt att fastslå mot vem den i huvudsak var riktad, som hos de vuxna Lindemann beskrivit var den "utbredd över alla relationer".

Emellertid är det klart att den ibland riktas mot den förlorade personen som sådan. — Som jag vid flera tillfällen tidigare framhållit (Bowlby 1944, 1951, 1958a) är det min uppfattning att det inte finns någon upplevelse det lilla barnet kan utsättas för som har förmåga att mer väcka intensivt och våldsamt hat mot modern (omvårdnadspersonen) än just separation från henne.

Bowlby 1960, pp. 23–24.

"Kliniska anekdoter utan vetenskapligt värde"?

Nå, nu är faktiskt den forskning som gäller "olärda svar" mycket omfattande och en god del av den synnerligen sofistikerad, men jag ska inte vidare fördjupa mig i forskningsreferat. Bara konstatera att antagandena om olärda svar av typen raseri och fruktan vilka på grund av omvärldspåverkan över hövan intensifieras och förvrängs bildar utgångspunkter för åtskilliga slående förklaringar av irrationalitet.

4:3. *Antagandena om olärda beteendepotentialiteter, om olärda svar, och de därmed förknippade antagandena om "förskjutning, kanalisering och transformation" inom motivationens sfär.*

Såväl antagandena om beteendebenägenheter som ”inifrån organismen” utövar en viss ”press” som antagandena om olärda svar innefattar och är nära förknippade med antaganden om förändringar av det i det primära motivet intenderade handlandets *såväl* instrumentella aspekter som syften.

Dessa antaganden förtjänar några kommentarer med avseende på deras logik och empiriska stöd.

a) De förutsätter tidmässig latens, möjlighet av uppskov i förverkligande av syften vilka man upplever (varierande mått av) ”press” att förverkliga. Att människor i gemen är förmögna till sådana uppskov förefaller vara en självklarhet, men vi får inte glömma att detta förnekades av klassisk inlärningspsykologi, och att vi i den psykologiska litteraturen fortfarande inte finner mer än kanske två arbeten som seriöst sysselsätter sig med *planeringsaspekten* i mänskligt handlande. Nå, vad gäller Bandura arbetar han i alla fall med begreppet ”lagring av handlingsalternativ”, som ju är ett nyckelbegrepp oundgängligt för hans teorier om ”observationell inläring”.

b) De förutsätter den för övrigt genomgående nödvändiga distinktionen mellan handlingars syften och deras instrumentella aspekter. Det finns fortfarande motivationspsykologi och handlingspsykologi som bortser från denna distinktion, vilket leder till otillåtna simplismer. Vi finner exempel på detta i viss typ av empiri inom ramen för s.k. interaktionism, empiri som bortser från medräknandet av konstanta syften vilka man försöker förverkliga med olika efter omständigheterna varierande instrumentella handlingar, och enbart inriktar sig på inregistrering av ”handlingarna”. Detta leder till en bizarr överskattning av handlingars situationella beroende. (Det är f.ö. intressant att notera att Bandura betraktar interaktionism som simplistisk från en annan synvinkel: i den utsträckning den sysslar med enstaka interaktionshändelser kan den inte enligt hans mening ge meningsfulla svar på frågan om samspelet mellan ”personens” och ”miljöns” bidrag till ett givet handlande. Endast studier av *sekvenser* av faktiska interaktioner kan ge meningsfulla svar. Bandura gör sig således till talesman för en *processuell* utforskning av mänskliga samspel, av hur de igångsättes, underhålles och avslutas – Bandura 1977, pp. 197–198. För exempel på sådan interaktionsforskning, se de olika bidragen i Putchik & Kellerman 1983.)

c) Den som är benägen att avvisa vikten av åtskillnaden mellan instrumentella och finala aspekter av handlingsmotivation får vi väl erinra om frekvensen av instrumentella val, alltifrån valet av rätt på matsedeln till val av yrke (med de samtidiga huvudsyftena att skänka försörjning,

arbetsglädje och tillfredsställande självkänsla), och så vidare.

Många sådana val sker som bekant på ett inte särskilt genomreflekterat eller av oss själva uppmärksammat sätt. Därifrån må vara ett inte obetydligt steg till antagandena att "förskjutningar" och "kanaliseringar" osv av handlingsbenägenheter och olärda svar kan ske *omedvetet*. Den invändning man här vill resa – och som naturligtvis inskränker frekvensen av och betydelsen hos "val" av antytt slag och återigen spelar ner betydelsen av långsiktiga handlingssyften – är att antagandet om omedvetna psykiska processer är orimligt och principiellt ej empiriskt prövbart. Denna invändning är som bekant ohållbar, den som i dag avvisar antagandet om omedvetna psykiska processers existens – utan vilket en omfattande forskningsmassa över huvud inte kan finna förklaring – gör så av ideologiska skäl (se Dixon 1971, Dixon 1981 samt Sjöbäck 1985).

4:4 *Antagandena om behov och anlag som kräver viss till bestämt utvecklingsstadium bunden adekvat stimulering för att ortogent utvecklas.*

Alla känner till Harlows experiment med apor som från födseln berövades kontakten med sina mödrar under första levnadstiden. De blev överhövan aggressiva och asociala. Endast med stor möda lyckades speciellt tåliga partners av motsatta könet locka dem till parning. Honorna var oförmögna ta hand om sina ungar på ett tillfredsställande sätt. (Harlow & Harlow 1969, Harlow & Suomi 1971, jfr Hinde 1974, pp. 234–238.) Bristande stimulering under tidigaste levnadstiden orsakade med andra ord en förtvining av sociala behov och funktioner.

Man har inte bara undersökt effekterna av "social deprivation" utan också av "sensorisk deprivation" (avstängning av stimulustillflödet till sinnesorgan, främst ögon och öron, under första levnadstiden). Dessa experiment visar att sinnesorganens funktioner inte bara är en inläring av "vanor" och "färdigheter" utan ett betydligt mer komplext fenomen, "strukturerande inläring" eller "utvecklingsinläring" vilken måste ske under för ett (till ett sinnesorgan knutet) funktionsanlag "kritisk" ascendensperiod för att normalt utvecklas. Om detta ej sker är svårigheterna att senare uppnå adekvat funktionsnivå mycket stora, för att inte säga oöverstigliga i vissa fall (Riesen 1975). Undersökning visar att stimulering under den kritiska perioden betingar speciella strukturella förändringar i sinnesorganens (neuronal) struktur. Utebliven adekvat stimulering orsakar förblivande atrofi.

Över huvud finns inom djurpsykologin en överväldigande iakttagelsemassa som visar på "sensitiva perioder" av ovan angivet slag under utvecklingen hos ett stort antal släkten längs hela utvecklingsskalan. Den "inläring på basis av medfödd beredskap att lära" som äger rum under

inflytande av tidsfixerad och tidsbestämd omvärldspåverkan är av mångahanda slag, från ”prägling” och ”präglingsliknande fenomen” vilka kännetecknas av snabbt skeende fastlåsning i ett handlingsschema vilket sedan framträder som närmast oåterkalleligt (irreversibelt), till långsamt framväxande funktions- och motivförvärv. Experiment i vilka man utnyttjat exempelvis präglingsberedskaper till att skapa substantivt irrationella präglingsbetingade handlingsmönster är naturligtvis tankeväckande för dem som är intresserade av irrationalitet i mänskligt upplevande och handlande (se Eibl-Eibesfeldt 1970, pp. 206–248).

Det fanns en tid då humanpsykologer var benägna förklara exempelvis sexuella avvikelserns uppkomst med hänvisning till präglingsprocesser, men denna benägenhet tycks ha gått ur modet.

Som jag ovan nämnt har man inom humanpsykologin under senare år anknutit till djurpsykologisk forskning kring ”sensitiva perioder” och dess resultat främst i teorierna om bristande social stimulering och dess följder i form av ”utvecklingsavstannanden” (developmental arrests, psykiska förtvining fenomen). Dessa teorier innehåller, som vi sett, en hel palett av förklaringar på olika typer av irrationella aspekter av mänskligt upplevande och handlande. Den djurpsykologiska forskningens resultat skänker ett inte obetydligt stöd åt dem, även om man naturligtvis bör akta sig för att dra alltför detaljrikt utförda analogier mellan olika djurarter och människan.

4:5. Biologism, ontogenes och irrationalitet.

Vid granskningen av några teorier och deras sätt att förklara olika aspekter av irrationellt upplevande och handlande har vi funnit en grundläggande skiljelinje mellan två olika typer av teorier. Den gäller antagandet att för att förstå människans psyke måste man utgå från hennes existens och livsvillkor som organism, som ett däggdjur bland andra, vars psykiska skeenden bland annat är betingade av hennes egenskaper som djur. Även om Bandura och andra inlärningspsykologer offerar en läpparnas bekännelse på detta antagande nonchalerar de det i praktiken och inskränker sig till att studera något vi kan kalla ”sjäslivet som sådant”, helt socialt determinerat, ett själsliv vars förbindelser med det organismiska substratet från denna psykologis synvinkel är negligerbara.

En viktig aspekt av denna åskådning är vad jag vill kalla *avvisandet av ontogenesen*, en organismens och det därmed förknippade själslivets komplicerade utveckling från konceptionen fram till en fullständigt genomförd utveckling. Inom psykologins område innebär accepterande av en psykisk ontogenes analog med den somatiska understrykandet av en de psykiska

funktionernas och motivens epigenes. Denna innebär: på grund av organismiskt betingade mognadsprocesser manifesterar sig på bestämda tidpunkter icke förut märkbara anlag och behov vilka kräver omvärldspåverkan av olika slag för att ortogent utbildas. (Här möter vi åter analogi med embryots epigenes, vilken således innebär att organ och struktur under den intrauterina perioden "dyker upp ur intet" på grund av det genetiska programmet.)

Ontogenesens begrepp förutsätter således att utvecklingen är betingad av ett samspel mellan släktets gemensamma anlag, så som de i individualiserad version manifesterar sig hos den enskilda organismen, och omvärldspåverkan. Vidare: att denna omvärldspåverkan inte bara sker i form av "differentiell förstärkning", utan antar en rad olika funktionsformer. Vidare: att omvärldspåverkan inte bara resulterar i "vanor" utan också i andra, mer komplicerade former av "utfällningar", som bland annat kan karakteriseras som följer av "utvecklingsinlärning", av en psykisk strukturbildning som exempelvis gäller perceptuella och kognitiva men även motivationella funktioner.

Det som utmärker dessa är bland annat a) att denna utvecklingsinlärning måste ske under de för olika anlag kritiska perioderna, b) om den då ej sker komplett, eller på grund av omvärldspåverkan får ett ogynnsamt ("irrationellt") innehåll, är den inte restlöst irreversibel genom påfyllningsinlärning eller omläring (på grundval av differentiell förstärkning eller på annat sätt) senare i livet.

Vi har sett hur denna ramteori eller människosyn påverkar de teorier som utgår från den, och vilka följder den har för möjligheterna att förklara irrationellt upplevande och handlande.

För anhängarna av de teorier – inlärningspsykologiska eller andra – som avvisar denna ramteori eller teoriram blir individens historia bara berättelsen om funktionellt homogen inlärning, och substantivt helt externt betingad.

En teori med så snävt avstuckna gränser har naturligtvis en stor fördel: den inskränker sig i stort till att generera hypoteser som är förhållandevis enkla att pröva inom en konventionell experimentalpsykologisk ram. Detta naturligtvis eftersom den arbetar med ett grundschema (den på differentiell förstärkning baserade inläringen) som har ett från ontogenesen löst mycket kort tidsscenario: alla frågor som gäller "förvärv och förlust av upplevande och handlande" kan i princip lösas genom undersökningar vars tidslängd utsträcker sig till, låt oss säga, maximalt några månader. Oftast kan de utföras på några timmar eller dagar.

De teorier som utgår från "ontogenesens faktum" så som jag ovan kortfattat inringat detta, utsätter sig för metodproblem av en magnitud som är sjufaldigt (för att inte säga: sjuttio och sjufaldigt) större än inlärningspsykologins. Många frågor kan inte attackeras annat än med metoder som naturligtvis saknar den "stringens" vilken kännetecknar laboratorieexperimentet. Något som leder till att beviskraften i gjorda fynd ofta nog bara kan beskrivas i termer av sannolikheter – men vem vill påstå att laboratorieexperiment åstadkommer absoluta sanningar ... De resultat som beteendegenetiken, utvecklingspsykologin, neuropsykologin, den komparativa psykologin, och andra forskningsgrenar avkastar, är i och för sig inte "principiellt underlägsna" laboratorieforskningens resultat: värdet av deras giltighetsanspråk är betingat av den ackuratess och den finess med vilken enskilda undersökningar är utförda inom ramen för de gränssättande villkor och de möjligheter som karakteriserar den forskningsgren undersökningen hör hemma i.

4:6. Specifik forskning kring irrationalitet?

Här finns det kanske läsare som frågar: finns det ingen forskning som speciellt inriktar sig på studium av irrationella aspekter av upplevande och handlande, eller i varje fall avkastat resultat som klart avtäckar sådana aspekter?

Frågan hör ju inte hemma i detta arbete, men jag kan i förbifarten tillfredsställa läsaes eventuella nyfikenhet på denna punkt med ett par upplysningar om sådan forskning. (Jag bortser från s.k. klinisk forskning av brett beskrivande slag, som är inriktad på yttringarna av olika arter psykisk ohälsa; denna forskning är som bekant omfattande och innehåller i och för sig mängder med upplysningar av intresse för irrationalitetsproblemet.)

(1) På femtiotalet uppflammade plötsligt ett intresse för "motiverad perception" inom amerikansk varseblivningspsykologi. Man ville experimentellt granska den psykologiska vardagserfarenhetens påståenden att våra varseblivningars innehåll i varierande grad påverkas av motivationella skeenden.

Man började med att försöka fastställa olika behovs inverkan på varseblivningen (se exempelvis Solley & Murphy 1960). Emellertid upptäckte man snart att olika individer reagerade olikartat (i sina varseblivningsprocesser) på provokationer av ett behov. Plötsligt hade man två komplicerat interagerande faktorer att räkna med i "motiverad perception": det aktualiserade behovets inflytande, och en individuell "stilfaktor" som modifierade eller rentav betingade riktningen av behovets inflytande på varseblivningsinnehållet.

Detta ledde till hektiska försök att klarlägga s.k. "kognitiva stilar" eller "kognitiva kontroller", individualiserade sätt att strukturera varseblivningar vilka man i sin tur hoppades kunna knyta till karaktärsdrag och stabila motivationella egenskaper.

Det är uppenbart att här skedde en spelöppning av stort intresse för uppfattningen av rationalitet och irrationalitet i varseblivningen, men tyvärr dog denna forskning självdöden på grund av metodologisk stelbenthet. Man angrep ett komplicerat problem med metoder som inte alls lämpade sig för detta (främst faktoranalys), och de frustrationer detta ledde till medförde att man i tysthet återgick till "dogmen om den obefläckade perceptionen" och lät varseblivningsforskningen återgå till de syften som betingades av denna "dogm".

(2) En teori och en forskningsinriktning som var besläktad med dessa strävanden men som från början självständigt arbetade med egen teoretisk grund och av denna inspirerade metoder, perceptgenetisk teori och forskning, växte upp under samma tid, på femtioalet. Den har under årens lopp vuxit i omfång och blivit alltmer sofistikerad i teori och metodutveckling. En viss gren av denna forskning har gett upphov till en stor resultatmassa som visar på av irrationella motiv styrda förvrängningar av varseblivnings skeendenas innehåll (Westerlundh & Smith 1983, Sjöbäck 1985).

(3) Denna del av perceptgenetisk forskning bildar samtidigt en sektor av den experimentella psykodynamiken, inriktad på experimentell prövning av psykoanalytiska antaganden. Inom denna under de två senaste decennierna alltmer expanderande forskning finner vi en rad forskningsresultat som avtäckar irrationella aspekter av upplevande och handlande (Dixon 1981, Sjöbäck 1985).

(4) En helt annan forskningsgren som riktat uppmärksamheten på irrationalitet är den som är inriktad på studiet av icke-språklig kommunikation.

Inom klinisk psykologi har man sedan länge arbetat med antaganden om samtidiga, motsägande budskap vilka förmedlas via olika kommunikationskanaler, av vilka språket (talets innehåll) bara är en bland många. Termer som "dubbelbindning" erinrar om antagandena om de irrationella aspekterna av sådana samspel.

En omfattande forskning som utnyttjar ett brett spektrum av metoder, från naturalistisk beteendeobservation till laboratorieexperiment av olika slag, pågår nu sedan ett tjugotal år tillbaka. De vunna resultaten innehåller många fynd som just gäller irrationella aspekter av upplevande och handlande, och vi kan säkert vänta intressant stoff från detta forskningsfält i framtiden.

Dessa exempel får räcka. De visar att det är möjligt att komma åt och avtäcka irrationella aspekter av upplevande och handlande med respekterade forskningsmetoder. Men den omständigheten att jag faktiskt inte kan göra listan mycket längre visar också på förhållandet att utforskning av irrationalitet – genom direkt inriktning på den, eller med planering av forskning så att den inte utesluter uppsvepning av irrationella aspekter av de fenomen man studerar – är en marginell företeelse inom psykologin.

I inledningen till detta arbete har jag antytt en väsentlig orsak till detta förhållande. De flesta psykologiska forskare arbetar utan förankring i en makroteori. Specialiteter, kännetecknade av en inriktning på studium av en skarpt avgränsad, smal sektor av upplevande och handlande, dominerar forskningen. Inom så gott som alla dessa specialiteter inklamrar man utan vidare irrationalitetens problem. Olika arter av varseblivningspsykologi, kunskapspsykologi, beslutprocessernas psykologi, inlärningspsykologi, och så vidare, utgår i tysthet från antagandet att människan i grund och botten är en rationell varelse. Eller kanske snarare från förutsättningen att om vi studerar människan från detta antagande så utelämnar vi *ingenting väsentligt*.

Men här bör vi erinra oss om att den psykologiska forskningen inte kan inskränka sig till att vara sin egen problemgenerator. Då utarmas den. Den kliniska iakttagelsen är en högst legitim inspirationskälla, för att inte tala om vardagserfarenheten, så som vi samlar den i samspel med andra i familjen, på arbetsplatsen, på gator och torg. Med tanke på den förkrossande intrycksmassa som vi erhåller ur dessa källor om irrationella aspekter av upplevande och handlande, med tanke på de myriader frågor om irrationalitet som denna intrycksmassa väcker till liv, förefaller en god del av den psykologiska forskningen ha isolerat sig i ett den krampaktiga kvasirationalitetens elfenbenstorn. Varför?

4:7. Om orsaker till inklamrandet av irrationaliteten i psykologisk forskning.

Trots alla påträngande erfarenheter av irrationella sidor av mänskligt psykiskt liv fortsätter den överväldigande majoriteten av psykologiska forskare att arbeta utifrån antaganden om en varseblivning, en kunskapsprocess, en beslutsprocess, en inläring, helt obefläckade av blod, svett eller tårar. Vilka är motiven bakom denna hållning? Jag gissar att det är tre motiv som först och främst kan komma i fråga.

(1) Man ignorerar och skjuter åt sidan såväl vardagserfarenheten som den kliniska erfarenheten och den faktiskt tilltagande forskning som pekar på de framträdande irrationella dragen i mänskligt upplevande och handlingsliv eftersom ett erkännande av irrationalitetens problem, och att

detta borde inta en framträdande plats även i det egna forskningsfältet, implicerar ett medgivande att man hitintills arbetat med alltför enkla modeller av psykiska skeenden i sin egen forskning. Det är naturligtvis besvärande för en forskares självkänsla att uppleva sina insatser framstå som simplistiska och på grund av sin snävhet i stort irrelevanta. Hellre då vända hela frågan ryggen.

Här spelar således ett *forskningspsykologiskt prestigemotiv* in.

(2) Om man ska räkna med de irrationella aspekterna av psykiska skeenden blir människostudiet betydligt mer komplicerat än om man utgår från att människor tänker och handlar rationellt. Man får räkna med ett mycket bredare spektrum av beteenden som ska kartläggas, man får räkna med betydligt mer komplicerade orsakskedjor, man får ta med i beräkningen den specifika ”oberäknelighet” som irrationaliteten implicerar. Utgår man från rationalitetens dogm blir ens egna forskningsuppgifter mycket mer lätthanterliga. Vi får således räkna med ett *arbetspsykologiskt motiv* bakom inklamrandet av irrationaliteten. Det finns gränser för hur obekväma arbetsuppgifter får vara.

(3) Slutligen: alla vetenskapsmän vill gärna framstå som rationella varelser. Inte bara i yrkesutövningen, utan i livsföringen på det hela taget. Av lättrannsaktliga skäl följer denna frestelse direkt ur forskningsarbetets natur. Forskning, av vilket slag den än är, är ”objektiverande”, ska avkasta ”tillförlitliga” och ”rationella” resultat. Forskaren förkroppsligar i sin person dessa ”objektivitetens” krav. Därtill förefaller psykologer, mer än några andra, drabbade av denna frestelse, vare sig de är forskare eller utövar psykologyrket. Mer än några andra förefaller de klamra sig fast vid en personlig rationalitetsideologi.

”Vi psykologer, som vet allt om det psykiska livet som är värt att veta, är i alla fall förnuftiga varelser”. Den uppmärksamme läsaren inser genast att formeln i själva verket är: ”Vi psykologer, som vet allt om det skrämmande irrationella i människolivet, står naturligtvis själva *över* irrationaliteten, – just genom våra insikter”.

Men för den som är fast i en sådan ideologi (vare sig detta sker medvetet eller inte – det senare torde mestadels vara fallet) kastar frågan om irrationaliteten naturligtvis ett obehagligt ljus in i den egna hålan: tua res agitur: det är dig själv det gäller. Bättre vända ryggen till.

Här kan vi således ana ett inte oviktigt *själpsykologiskt motiv* till forskarnas bristande intresse för irrationalitetens problem. En beklaglig brist på intresse, av följande skäl.

(a) En psykologisk teori som gör anspråk på att vara en makroteori eller

på att kunna förklara väsentliga aspekter av mänskligt upplevande och handlande, men som inte kan uppta beskrivningar av irrationalitet och dess olika egenskaper på ett sätt som harmonierar med teorins grundantaganden, samt erbjuda antaganden om irrationalitetens orsaker vilka är logiska extensioner av dessa grundantaganden, saknar värde.

(b) En psykologisk teori som gör anspråk på att vara en makroteori eller på att kunna förklara väsentliga aspekter av mänskligt upplevande och handlande, men som förbigår och utelämnar beskrivningar av och antaganden om irrationalitet – som om denna inte existerade – saknar värde.

(c) I vilken utsträckning har "specialiteter", som är inriktade på studium av ett smalt utsnittat spektrum av mänskligt upplevande och handlande, och vars antaganden och resultat icke är relaterade till någon övergripande teori vilken innefattar basantaganden om irrationalitet, något värde?

Abraham, K. Manifestations of the female castration complex, 1920. I

Selected papers on psychoanalysis, London 1965.

Bandura, A. Principles of behavior modification. New York 1969.

Bandura, A. Social learning theory. Englewood Cliffs 1977.

Bandura, A. Psychological mechanisms of aggression. Aggression, 1. New York, 1983.

Bowlby, J. Grief and mourning in infancy and early childhood. The psychoanalytic study of the child, 15. New York 1960.

Cohen, D. J.B. Watson. The founder of behaviorism. London 1979.

DeFries, J.C. se Plomin, R.

Dember, C.F. se Newman C.J.

Dixon, N.F. Subliminal perception. The nature of a controversy. London 1971.

Dixon, N.F. Preconscious processing. Chichester 1981.

Eibl-Eibesfeldt, I. Ethology. The biology of human behavior. New York 1970.

Eibl-Eibesfeldt, I. Love and hate. On the natural history of basic behavior patterns. London 1971.

Fenichel, O. The psychoanalytic theory of neurosis. New York 1946.

Freud, A. Indications and contraindications for child analysis. The psychoanalytic study of the child, 23. New York 1968.

Freud, S. Three essays on the theory of sexuality. Standard edition, VII. 1905, London 1971.

- Freud, S. 'Civilized' sexual morality and modern nervous illness. Standard edition, IX. 1908, London 1971.
- Freud, S. The disposition to obsessional neurosis. Standard edition, XII. 1913, London 1971.
- Freud, S. Introductory lectures on psycho-analysis. Standard edition, XV-XVI. 1916(-17), London 1971.
- Freud, S. Inhibitions, symptoms and anxiety. Standard edition, XX. 1926, London 1971.
- Freud, S. Civilization and its discontents. Standard edition, XXI. 1930, London 1971.
- Freud, S. Female sexuality. Standard edition, XXI. 1931, London 1971.
- Freud, S. New introductory lectures on psycho-analysis. Standard edition, XXII. 1933, London 1971.
- Freud, S. Moses and monotheism. Three essays. Standard edition, XXIII. 1939, London 1971.
- Freud, S. An outline of psycho-analysis. Standard edition, XXIII. 1940, London 1971.
- Harlow, H.F. & Harlow, M.K. Determinants of various mother-infant relationships on rhesus monkey behavior. I B.M. Foss (red.), Determinants of infant behavior, 4. London 1969.
- Harlow, H.F. & Suomi, S.J. Social recovery by isolation-reared monkeys. Proceedings of the National Academy of Science, 68. Washington 1971.
- Harlow, M.K. se Harlow H.F.
- Harper, R.C., Wiens, A.N. & Matarazzo, J.D. Nonverbal communication. The state of the art. New York 1978.
- Hinde, R.A. Biological bases of human social behavior. New York 1974.
- Kellerman, H. se Plutchik, R.
- Kohut, H. The analysis of the self. New York 1971.
- Kohut, H. The restoration of the self. New York 1977.
- Krug, O. se Newman, C.J.
- Laforgue, R. La névrose familiale. Revue française de psychanalyse, 9. Paris 1936.
- Lagerspetz, K. Studies on the aggressive behavior of mice. Ann. Acad. Sci. Fennicae, B131. Helsinki 1964.
- Leuba, J. La famille névrotique et les névroses familiales. Revue française de psychanalyse. Paris 1936.
- Leyhausen, P. Aggression, fear and attachment: complexities and interdependencies. I M. von Cranach, K. Foppa, W. Lepenies & D. Ploog

- (red.), Human ethology. Claims and limits of a new discipline. Cambridge 1979.
- Lorenz, K. Das sogenannte Böse. Zur naturgeschichte der Aggression. Wien 1963.
- Matarazzo, J.D. se Harper, R.C.
- McClearn, G.E. se Plomin, R.
- McLeich, J. Soviet psychology: History, theory, content. London 1975.
- Miller, A. I begynnelsen var uppfostran. Stockholm 1982.
- Miller, A. Du skall icke märka. Variationer över paradistemat. Stockholm 1983.
- Murphy, G. se Solley, C.M.
- Newman, C.J., Dember, C.F. & Krug, O. "He can but he won't": A study of so-called underachievers. Psychoanalytic study of the child, 28. New York 1973.
- Olwaeus, D. Stability of aggressive reaction-patterns in males: a review. Psychological bulletin, 56. New York 1979.
- Olwaeus, D. Stability in aggressive, withdrawn, inhibited behavior patterns. I R.M. Kaplan, V.J. Konecni & R.W. Novaco (red.), Aggression in children and youth. Haag 1984.
- Parens, H. The development of aggression in early childhood. New York 1979.
- Plomin, R., DeFries, J.C. & McClearn, G.E. Behavioral genetics. A primer. San Francisco 1980.
- Plutchik, R. & Kellerman, H. (red) Emotion. Theory, research, and experience. Vol 1. Theories of emotion. New York 1980.
- Plutchik, R. & Kellerman, H. (red) Emotion. Theory, research, and experience. Vol 2. Emotions in early development. New York 1983.
- Richter, H.-E. Eltern, Kinder und Neurose. Psychoanalyse der kindlichen Rolle. Stuttgart 1963.
- Riesen, A.H. The developmental neuropsychology of sensory deprivation. New York 1975.
- Simon, N.G. se Whalen, R.E.
- Sjöbäck, H. Psykoanalysen som livslögnsteori. Lund 1977.
- Sjöbäck, H. Att "förstå" och att "begripa". Några kritiska reflexioner föranledda av "Om psykoanalysens vetenskapsteori" av Carl Lesche. Psykologiska institutionen, Lund 1978.
- Sjöbäck, H. Psykoanalytisk försvarsteori. Lund 1984.
- Sjöbäck, H. Omedveten varseblivning och experimentell psykodynamik. Malmö 1985.

Hans Sjöbäck

Smith, G.J.W. se Westerlundh, B.

Solley, C.M. & Murphy, G. Development of the perceptual world. New York 1960.

Sperling, M. The major neuroses and behavior disorders in children. New York, 1973.

Steele, B.F. Parental abuse of infants and small children. I E.J. Anthony & I. Benedek (red), Parenthood. Its psychology and psychopathology. Boston 1970.

Sulloway, F. Freud, biologist of the mind. New York 1979.

Suomi, S.J. se Harlow, H.F.

Westerlundh, B. & Smith, G.J.W. Perceptgenesis and the psychodynamics of perception. Psychoanalysis and contemporary thought, 6. New York 1983.

Whalen, R.E. & Simon, N.G. Biological motivation. Annual review of psychology, 35. Palo Alto, Cal. 1984.

Wiens, A.N. se Harper, R.C.

Wilson, E.O. On human nature. Cambridge, Mass. 1978.

Wolfenstein, M. Some variants in moral training of children. The psychoanalytic study of the child, 5. New York 1950.

Efter författarens frånfälle har manuskriptet redigerats av docent Bert Westerlundh.

Minnesord

Carl-Edvard Normann

Av Anders Jarlert

Carl-Edvard Normann härstammade på fädernet från en dansk-tysk släkt. Farfadern, som var trädgårdsmästare, kom från Själland till Börringe slott och gifte sig med klockarens dotter. Fadern, Wilhelm Normann, prästvigdes för Karlstads stift – Carl-Edvard föddes i Eda – men återbördades till hembygden för 36 år som kyrkoherde på ärkebiskop Sunessons natursköna Ivö. Modern, Elisabeth Leth, hade sina rötter i den kända prästsläkten Sylvan. Detta kyrkliga arv präglade Carl-Edvard Normann för livet. Han var själv inte prästvigd, och predikade inte sedan ungdomen, men mer än andra kyrkohistoriker sysslade han i sina undersökningar med prästeståndet, dess funktion, hållning och ställningstaganden i olika frågor. Denna inriktning var närmast självklar för honom, och hämtade väl också näring ur hans djupa kärlek till kyrkan – en kärlek som kombinerades med en lika självklar, strängt kritisk metod.

Efter skolgång i Kristianstad och studentexamen vid Katedralskolan i Lund, skrevs Normann 1930 in vid Lunds universitet, där han förblev verksam som emeritus ännu bortåt sextio år senare. Efter teol.kand.-examen 1936 och fil.kand.-examen 1939, avlade han 1944 teol.lic.-examen. Han påverkades närmast av ämnesföreträdaren Hilding Pleijel, professorn i praktisk teologi med kyrkorätt, Sven Kjällerström, som han haft kontakt med alltsedan skoltiden, och professorn i systematisk teologi (etik), Anders Nygren. I förordet till doktorsavhandlingen tackar han dessutom professor Gottfrid Carlsson för ”den grundläggande historiska skolning” han fått på dennes lägre seminarium i historia. Efter olika avbrott för lärartjänstgöringar i Ivö, Grängesberg, Skara och Kalmar, var det så dags för disputation för teologie doktorsgraden i februari 1948.

Den fråga som intresserat Normann var hur prästeståndet ställde sig vid enväldets fall och tillkomsten av frihetstidens författning, då den teokratiska statsuppfattningen gick under för den naturrättsliga, och då stats-

1912–1993

rätten i praktiken lösgjordes från sina teologiska förutsättningar. Det visade sig emellertid nödvändigt att först söka klarlägga prästerskapets statsuppfattning under den närmast föregående tiden. Avhandlingens problemställning blev därför: ”hur tedde sig prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede och med vilka ögon betraktade prästerna det karolinska enväldet?” Den första tryckta skrift som universitetsmatrikeln tar upp, en samlingsrecension i Svensk Tidskrift 1945, hade den för Normanns kommande forskarkarriär signifikanta titeln *Andligt och världsligt regemente*. Detta specifikt lutherska spänningsfält utforskade han, teologiskt och historiskt, med noggrannhet i materialsamlade och källkritik, och med stringens i både sammanhang och stil. De intensifierade, samtida diskussionerna om kyrka–stat inspirerade honom, men han tillät inget utrymme för anakronismer. Så kunde han exempelvis med enfass hävda att kyrkans prästerskap under ortodoxien ”är rikets prästerskap”.

Som docent och från 1955 forskardocent fullföljde Normann sitt forskningsprogram. Han ville ompröva ”den gängse uppfattningen om förhållandet mellan ’kyrka och stat’ under frihetstiden, särskilt om relationen mellan prästeståndet och lekmannastånden, eller mellan prästeståndet och riksdagen som totalitet, i deras förhållande till religionen och kyrkoväsendet”. Först gav han 1952 ut Cleri Comitialis Cirkulär 1723–1772, dvs trettioen cirkulärbrev från prästeståndet till domkapitlen, undersökta i deras historiska sammanhang. Programmet fullföljdes sedan med en mindre undersökning om Lundastiftets prästerskap och 1731 års kyrkoordningsförslag (1954) och den stora *Embetskyrka och upplysningsidéer. Studier i svensk religionspolitik vid 1700-talets mitt* (1963). Här var han äntligen framme vid lösningen till den uppgift han ställt, men fått lämna i arbetet med doktorsavhandlingen på 1940-talet. Hans efterträdare, Ingmar Brohed, har träffande konstaterat att Normanns personliga sympati låg nog i enhetskyrkan, men han ägnade nästan all sin forskarenergi åt att försöka tolka hur detta ideal bröts ned.

Carl-Edvard Normann framträdde som arkivforskare med vetenskaplig ambition att alltid ha fast mark under fötterna. Teologisk eller historisk spekulering var honom fullständigt främmande. I sitt förslag till betyg över doktorsavhandlingen hade Hilding Pleijel begagnat det sällsynta omdömet ”oantastlig akribi”. Snarare än i mångsidighet eller skiftande forskningsfält, bestod bredden i Normanns forskarprofil i de ställda problemen omfattning, precisering och fördjupning. I ett sakkunnigutlåtande talar Georg Landberg om en ”man vore frestad säga juridiskt färgad drift att i behandlingen av idévärlden göra skarpa distinktioner”.

För det tillgjorda eller tillkrånglade hade han däremot ingenting till övers. Det gällde inte minst på det språkliga området. I en anmälan 1952 berömmar han ”den föredömligt koncisa stilen. Säkerligen skulle boken ha kostat författaren mindre möda, om den varit dubbelt så stor till omfånget”. I en stor recension av en doktorsavhandling från följande år heter det istället: ”Avhandlingen lider av en betydande språklig och formell tillkrånpling eller benägenhet att uttrycka även enkla saker på ett tillkrånplat sätt”.

Som lärare kunde han förefalla torr, men väckte alltid intresse. Det gällde inte minst genomförandet av praktiska exempel, som när han på en proseminarieövning för att demonstrera vattenmärkning skickade runt en tiokronorssedel, som av någon spjuver ersattes med en femma, vilket renderade kommentaren. ”Den har visst krympt!”, uttalad på det nordostskånska idiom som var ett med mannen. Och han kunde dra ibland ganska djärva paralleller mellan vitt skilda förlopp i olika tid och miljö, ofta illustrerat med en historisk anekdot. Missade åhörarna denna illustrativa funktion och uppfattade anekdoten enbart som ett skämt, kunde han lägga till – ibland nästan upprört – att så var det verkligen!

Som tentator var han omutligt rättvis, och övertog företrädarens tradition att anteckna svaren på de delvis kända frågor som ställdes. Han hade en tydlig ambition att låta tentanderna tränga under ytplanet och väcka intresse för de historiska detaljernas plats och innebörd i ett större sammanhang. Att man t. ex. visste att han skulle fråga om den s. k. påskstriden i fornkyrkan, stimulerade därför verkligen till att försöka förstå denna kalenderfrågas stora betydelse för påvens auktoritet och för relationerna mellan väst och öst i kyrkan. För den som under turbulenta gymnasieår med början 1968 genomlidit en från lärarnas sida frivillig eller partiell durreforms alla egenartade konsekvenser, upplevdes det som ett positivt steg tillbaka, när Carl-Edvard formellt lade bort titlarna, med kommentaren att han brukade göra det med studentrepresentanterna i avdelningsnämnden.

Som handledare fick han se verket krönas med framgång vid elva disputationer. Medan hans mera utåtriktade företrädare, Hilding Pleijel, närmast sökt förverkliga sitt eget forskningsprogram genom sina doktorander, strävade Normann i högre grad efter att stimulera deras individuella intressen och utveckla deras personliga förutsättningar. När han vid pensioneringen befriats från det formella ansvaret, utvecklades dessa gåvor ännu mer, och inte minst i slutskedet av ett avhandlingsarbete, när trådarna så att säga drogs ihop, var han ofta ytterst konstruktiv.

Olikheten gentemot företrädaren förklaras av deras helt olikartade forskarterperament: där Pleijel ofta så att säga visste svaret i förväg, framstod Normann mera som en sökare, en hypotessnickare, som inte var lika snabb i slutsatserna, men just därför kunde verka individuellt utvecklande.

Bland historiker var Normann särskilt befryndad med Arthur Thomson – eller, rättare sagt, f. universitetskanslern m. m. Herr Thomson – som han ofta hänvisade till, och vars porträtt stod på hans privata skrivbord. Hans beundran framgår tydligast av en recension från 1974, där han skriver: "Thomsons stora arbete om stockstraffet har inte någon egentlig föregångare i Sverige och torde inte heller behöva någon efterföljare".

I Vetenskaps-Societetens årsbok 1967 presenterade professor Normann sitt ämne och den lilla kyrkohistoriska institutionen på Finngatan 10, som utgjorde hans arbetsmiljö, präglad av de dagliga, utförliga samtalen med de närmaste medarbetarna. Som en gemensam målsättning för forskningen vid institutionen såg han koncentrationen på "de samhälls- och idéhistoriska synpunkterna på kyrkolivet, kyrkolivets plats och roll i den allmänna samhälls- och idéutvecklingen, sekulariseringsprocessen, de religiösa folkrörelserna och kyrkosplittringen under 1800-talet samt kristendomens och den kyrkliga sedens förankring inom folkets breda lager". Han sökte även tillgodose kyrkohistoriens internationella orientering, och Kyrkohistoriska arkivets frågelistor utvidgades till att omfatta även den frikyrkliga sedens utveckling inom olika samfund och miljöer.

Principiellt uppfattade Normann sig som ämbetsman. Med en omutlig rättskänsla och Högskoleförordningen i portföljen, gick han väl rustad till sina sammanträden. Med största respekt talade han om hur han vid inträdet i Lunds domkapitel, där han 1965–68 representerade teologiska fakulteten, hade fått avlägga ämbetsed. Av sina kollegor i fakulteten betraktades han som orubbligt pålitlig och samvetsgrann. Däremot var han knappast någon effektiv administratör i nutida mening. Ämbetsmannaattityden var väl ett farsarv, och kanske blev han aldrig riktigt fri från fadersgetalten – auktoriteten levde nog kvar, och drev honom framåt.

Varje människa är i sig ett original, men hos en del slår det originella tydligare igenom i de små och vardagliga detaljerna, samtidigt som de i förstone kunnat förefalla ganska vanliga. Carl-Edvard Normann var just en sådan originell människa, som aldrig gav intryck av kopia. Han var genuin, och spelade inte någon inlärd roll. Han var en engagerad bibelläsare, som då och då citerade Skriften. Som sitt motto hade han ett citat från Ovidius:

Anders Jarlert

”Den lever väl som lever obemärkt”. En av hans medarbetare genom åren beskriver mannen bakom det ganska stora huvudet med den markerade profilen och något av örn i blick, som en stor liten människa, som inte blev förstörd, men luttrad av sina framgångar.

Sven Ek

Av Stig Y. Rudberg

Docenten och lektorn Sven Ek, Söderköping, avled den 22 februari 1993 i en ålder av nära 89 år. Han föddes i Asarum den 17 maj 1904 som nr åtta av nio syskon. Fadern Hjalmar Ek blev sedermera prost i Strövelstorp, modern Maria var född Andrén och prästdotter. Ek var sedan 1957 ledamot av Vetenskapssocieteten i Lund.

Det klassiska påbrået låg hos farfadern, den lundensiske latinprofessorn Johan Gustaf Ek, tillika känd som framstående skald på romarspråket. Det "Ekska huset" finns ännu i upprustat skick att beskåda på S:t Petri Kyrkogata i Lund.

Efter studentexamen i Helsingborg studerade Ek klassiska språk i Lund, vilket så småningom 1942 ledde fram till disputation i grekiska på avhandlingen "Herodotismen in der Archäologie des Dionys von Halikarnass. Ein Beitrag zur Beleuchtung des beginnenden Klassizismus". Den bedömdes vara av den kvaliteten, att den samma år medförde docentur i grekiska språket och litteraturen.

De krigstida förhållandena i början av 40-talet medförde ju mycket få internationella bedömningar, men i den ansedda *Philologische Wochenschrift* (Leipzig) talar en ganska utförlig recension bla om "eine Masse hübscher Beobachtungen" och "erfreuliche Vorsicht und Besonnenheit".

Efter disputationen och ett tiotal år framåt bedrev Ek akademisk undervisning och uppehöll även i ett par omgångar professuren i sitt ämne. Men redan 1937 hade han börjat en verksamhet som gymnasie-lärare i latin och grekiska, vilken så småningom ledde till ordinarie anställning vid Lunds privata elementarskola ("Spyken") 1947 och ordinarie lektorat där 1951. På den posten kvarstod han till pensioneringen 1969, och man kan väl utan överdrift säga, att de 22 åren på Spyken utgjorde hans egentliga livsgärning. Som censor i studentexamen 1964 mötte jag Ek för första gången och kunde då konstatera hans säkra

1904–1993

pedagogiska handlag och stora omtanke om eleverna.

Utöver avhandlingen har Ek ett bidrag i "Eranos Löfstedtianus" (1945), en stilistisk undersökning byggande på samma text som behandlades i avhandlingen och ytterligare en liten "miscell" i Eranos. En längre artikel kom i Humanistiska Vetenskapssamfundets Årsbok 1945–46: "Herodotismen in der jüdischen Archäologie des Josephus und ihre textkritische Bedeutung".

Det ringa omfånget hos Eks vetenskapliga produktion torde nog förklaras av att han främst ägnade sin noggrannhet och omsorg åt undervisningen, både vid universitet och gymnasium, men också på en stark självkritik och en utpräglad blygsamhet.

Ek var verkligen inte den som i något sammanhang framhävde sig själv. Snarare var han väl benägen att sätta sitt ljus under skäppan och förringa sin förmåga.

Ett exempel: vid ett tillfälle på 70-talet saknade jag lärare till en liten kurs vid universitetet om ett dussintal timmar. Då jag visste, att Ek var pensionerad och vid full vigör, erbjöd jag honom att ta dessa timmar. Det blev till min ledsnad ett bestämt avböjande: ett sådant ansvar kunde han inte ta på sig. Jag är än i dag övertygad om att han utmärkt väl hade klarat av den blygsamma uppgiften.

Denna försynta blygsamhet var utan tvivel ett med Eks väsen. Några lundabor minns nog den lille något kutryggige mannen komma cyklande i sakta mak, ofta med den tända pipan i munnen. Och mötte han en vän eller kollega, kunde det bli långa samtal vid trottoarkanten, varvid snuggan kunde stoppas både en och två gånger.

Ungkarlen Ek var trots sitt tillbakadragna väsen inte någon världsfrånvärd och isolerad människa. Han hyste ett levande intresse för sina elever och kunde våndas i dagar över ett svårbedömt fel i en latinskrivning. Och det hände, att han bjöd ut en yngre kollega med fru på restaurang. Mot sina syskon visade han stor tillgivenhet och var dem till hjälp på många sätt.

Sist men inte minst: Sven Ek var – och det har flera vittnat om – något så ovanligt som en verkligt *god* människa.

Aster Akalu

Av Per Stjernquist

Aster Akalu invaldes som ledamot av Vetenskaps societeten i april 1993. Föga mer än två månader senare hade denna unga och handlingskraftiga kvinna lämnat oss för alltid. Hon var den enda representanten i Sverige för den forskningsgren som internationellt kallas rättsantropologi. Jag skall här försöka teckna hennes nyskapande forskningsinsatser och den ovanliga levnadsbana som låg bakom dem.

Aster Akalu föddes i Etiopien den 1 mars 1948. Hon utbildade sig till sjuksköterska och arbetade som sådan någon tid vid sjukhuset i Addis Abeba. De reaktionära politiska förhållanden som då rådde i Etiopien jämte hennes eget radikala politiska engagemang gjorde att hon beslöt att söka en utbildning utomlands som kunde gagna hennes lands framtid. Hon hamnade i Sverige utan att känna landet eller någon där. Hon försörjde sig genom att arbeta i familj och sedan på lasarettet i Lund där man så småningom upptäckte att hon var en kompetent sjuksköterska. Samtidigt lärde hon sig behärska svenska språket och läste in en grundexamen i samhällsvetenskapliga ämnen på normaltid. Redan detta var en beundransvärd prestation. Hon fortsatte sen forskarutbildning i rättssociologi och disputerade 1982 på en avhandling med titeln *The Process of Land Nationalization in Ethiopia*.

Avhandlingen grundar sig på ett omfattande fältarbete i olika delar av Etiopien, ofta utfört under mycket svåra förhållanden. Det var dessutom politiskt känsligt och endast tack vare ingripande av SIDA tilläts hon återvända till Sverige. I boken visar hon att omfördelningen av mark, som var nationaliseringslagens syftemål, var ett verk av de fattiga bönderna sammanslutna i lokala bondeföreningar och inte av några andra. Lagen gav legitimitet åt deras aktioner men det var de fattiga och olärd brukarna som skapade en ny egalitär markstruktur. Redan denna bok hade en dragning mot rättsantropologi, om detta ämne ses som studiet av de elementära

1948–1993

formerna av mänsklig samverkan. Den diskuterar särskilt förutsättningarna för att vitala bondeföreningar skulle utvecklas. Hon visar exempelvis att i isolerade områden präglade av traditioner har omfördelningen av mark gått mycket trögare än i distrikt där befolkningen har täta kontakter med omvärlden.

I förordet till avhandlingen uttalade hon sin respekt och sina varma känslor för bondebefolkningen, för deras vänskap och beslutsamhet att kämpa för sina rättigheter. Detta var ett uttryck för hennes politiska och emotionella dragning till de enkla, obemärkta människorna på markplanet, hennes vilja att se problemen från deras perspektiv och hennes vrede mot deras förtryckare och underkuvare. Det var en inställning som kom att genomsyra all hennes forskning.

Hon koncentrerade därefter sin forskning på de etiopiska nuerna, ett herdefolk på gränsen till Sudan i stort sett oberört av modern kultur och karaktäriserat av frånvaron av ledarskap och levande religiösa ideer. Dem kände hon sedan sin barndom då hon växte upp bland dem och hon talade deras språk flytande. Det var därför lätt för henne att förvandla sig till en nuerflicka. Hon gick naken på nuervis med röda ränder målade på sin hud – till stor förargelse för de militära myndigheterna i gränsstationerna – hon levde och sov tillsammans med nuerna som en av dem, hon arbetade med boskapsskötsel, fiske och insamling av bränsle och vegetabilier, hon deltog i deras danser och lekar. Det var naturligtvis ett hårt liv för en outsider som hon dock var trots allt. Hon berättade att hela hennes kropp blev översållad av moskitostick och att hon fick sår på fötterna som inte ville läkas. Därför stannade hon varje gång bara några månader men hon besökte dem fyra gånger under åren 1976–1984. Man måste säga att hon i sin fältforskning ådagalade en oförvägenhet och djärvhet som är närmast otrolig med hänsyn till att hon var en ensam ung kvinna i områden präglade av våld och krigsföretag.

Hon ansåg att man måste arbeta på detta sätt för att få en riktig och grundlig kunskap om ett främmande folks tankar och föreställningar. Man måste leva med folket som en av dem och utsätta sig för samma upplevelser och påfrestningar som de möter. Hon var mycket kritisk mot de fältmetoder som västerländska antropologer och etnologer använder. För henne syntes det omöjligt att förstå det mentala livet hos ett folk om forskaren bibehåller sina västerländska levnadsvanor och arbetar genom att observera yttre förhållanden och genom intervjuer. Man kan aldrig vara säker på att respondenterna ger sanna och korrekta svar. De kan vara angelägna att dölja förhållanden eller de kan vara oförmögna att klä mentala orienteringar i ord.

Det finns också en risk att forskarens frågor omedvetet präglas av självklara västerländska synsätt. I så fall kan svaren uppfattas som bekräftelser på forskarens förhandsinställning.

I en av sina nuerstudier – *Beyond Morals? Experiences of Living the Life of the Ethiopian Nuer* (1985) – granskar Aster Akalu kritiskt det vanliga antagandet inom samhällsvetenskaperna att moraliska normer – som kommer till uttryck i sociala reaktioner mot beteenden som ses som orätta eller dåliga – förekommer i alla mänskliga grupper och att de utgör basen för den sociala sammanhållningen. Detta antagande tas för givet av alla antropologer inklusive sådana klassiker som Malinowski och Evans-Pritchard. Men Aster Akalu kom i sina empatiska studier av nuerna till den övertygelsen att de inte tänker i moraliska kategorier och att de saknar moraliska normer. Hon grundade denna övertygelse i första hand på lingvistiska skäl. De etiopiska nuernas språk innehåller inte några ord med betydelsen ”rätta” eller ”orätta” handlingar eller ”du skall” och ”du bör”. Det saknar också negativt laddade ord som anknyts till vissa beteenden. Det existerar alltså inte något lingvistiskt system som kunde ligga till grund för moraliska omdömen. Vidare observerade hon intensivt hur folket reagerade när sådana handlingar förekom som kunde förväntas framkalla allmänt ogillande men fann inte något sådant. Även dråp inom gruppen sågs som en olyckshändelse och folket gjorde sitt bästa för att försona parterna. Denna brist på handlingsmönster kan tyckas egendomlig men man har att se den mot bakgrund av nuernas avsaknad av krav på varandra, deras intensiva avsky för befallningar och deras spontana behandling av alla individer i gruppen som jämlikar, även kvinnor och barn.

Aster Akalu framhöll att hennes nuer inte var typiska representanter för förindustriella folk. Inte desto mindre borde hennes bok vara en uppmaning till samhällsvetenskaperna att ompröva inrotade antaganden. Detta så mycket mer som hon betonar att hennes nuer inte lever i anarki och att det följaktligen måste vara andra processer än moraliska sådana som leder till deras kontinuerliga sammanhållning. Det är att beklaga att hennes resultat inte diskuterats i antropologiska och sociologiska tidskrifter. Är det så att hennes synpunkter framstår som allt för främmande för dem?

En annan nuerstudie – *The Nuer View of Biological Life* (1989) – handlar om naturens och sexualitetens roll i nuernas liv. Implicit är även detta arbete en kritik av den förutsatta allmängiltigheten av västerländska begrepp. Hon säger att det inte är alldeles riktigt att tala om nuernas syn på naturen eftersom inga kulturella barriärer skiljer dem från naturen. Nuerna ser inte på naturen utifrån som något avskilt från människorna. De lever alltid helt

absorberade av sin naturliga omgivning. De identifierar sig med djur, dekorerar sig så att de liknar dem och uppför sig som de. De kommuniserar med djur och växter. Boken skildrar många episoder då individer vandrade ensamma ut i ödemarken och lyssnade till gräsens och buskarnas viskningar som sade dem att de skulle vara fulla av lycka och kärlek.

Inte heller är det alldeles korrekt att tala om nuernas syn på det sexuella livet. De saknar förmågan att se på detta analytiskt som någonting skilt från deras hela liv. Det finns inte några kulturella restriktioner på deras sexuella liv. De känner inte till något som kan kallas incest eller äktenskapsbrott eller våldtäkt. Visserligen försöker de ha samlag i det fördolda men denna reträtt är en del av den sexuella leken som pågår i deras dagliga liv och beror inte på några kulturella ideer. Aster Akalu berättar på ett tjugande sätt om sitt deltagande i de spännande kurragömma äventyren efter mörkrets inbrott då man försökte upptäcka älskande par ute på savannen.

Det sagda för oss över till hennes forskningsmetoder. Hon behandlar företeelser som är svåra att avslöja och ännu svårare att verifiera. Hur skall andra som saknar hennes unika förmåga att *go native* kunna kontrollera hennes erfarenheter? Hennes lösning av detta problem är att i detalj redogöra för de situationer i vilka hennes iakttagelser gjordes. Hon beskriver utförligt den yttre miljön, deltagarnas handlingar, yttranden och inbördes relationer, deras stämningar och intentioner. Dessutom strävar hon efter att söka finna samma upplevelse i de mest olika sammanhang. Vad som kan synas vara en samling mer eller mindre episka och poetiska episoder är i själva verket ett genomtänkt försök att möjliggöra kontroll av hennes tolkningar av nuernas tankevärld och upplevelser.

Boken är tillägnad Nipnip-nuerna för deras vänskap och villighet att tillåta henne bli en del av deras liv. I båda nuerstudierna vädjar hon till de etiopiska myndigheterna att avstå från att tvinga modern kultur på nuerna och därmed förstöra deras fria och lyckliga liv som hon själv kände sig så dragen till. Det är anmärkningsvärt att hon så skickligt lyckades kombinera denna empatiska inställning med en forskares objektiva bedömningar.

Aster Akalu stod just inför en vändpunkt i sin forskning då hon rycktes bort ifrån oss. På uppdrag av SIDA hade hon gjort studieresor i Etiopien i syfte att utröna förutsättningarna för småskaligt skogsbruk där. Det var hennes avsikt att publicera resultaten också i vetenskaplig utformning. Dessutom arbetade hon med att förbereda och planera ett forskningsprojekt om markkonflikterna mellan de renskötande samerna och den svenska majoritetsbefolkningen. Även detta projekt var ett uttryck för hennes

varma engagemang för enkla människor och hennes vilja att försvara dem mot makthavares förtryck.

Aster var mycket mer än en spännande forskare. Hon var en fängslande undervisare och en klok medlare i administrativa frågor. Hon var en underbar mor för tre barn och ett stort stöd för sina släktingar i Etiopien. Med lysande charm och praktisk duglighet gick hon in i många sociala sammanhang fastän hon kände att det sociala klimatet här i Norden var mycket frostigare än i hennes hemland. Hennes bortgång är en stor förlust både vetenskapligt och mänskligt.

Gillis Gerleman

Av Sten Hidal

Den svenska exegetikens historia under 1900-talet är ännu inte skriven i monografiform, men borde erbjuda en tacksam forskningsuppgift. Här finns – som i all vetenskaplig verksamhet – en växling mellan kreativa perioder och tider, då verksamheten mest synes ha bestått i ett förmedlande av vad andra har åstadkommit. 1930-talet var kanske inte en höjdpunkt för den gammaltestamentliga exegetiken i Lund, men förvisso var det en tillgång för fakulteten att den 1930 från Åbo fick Johannes Lindblom till ämnesföreträdare. Hans vetenskapliga bredd och lärdom kunde inte undgå att påverka de studerande. Hans föreläsningar ansågs av många vara ypperliga, och hans lärobok om den israelitiska profetismen blev snart ett standardverk.

När Gillis Gerleman kom till Lund som ung student hösten 1931 påbörjade han teologiska studier, som kom att bedrivas med stor energi och delvis parallellt med studier i filosofiska fakulteten. En samtida studentkamrat sade efteråt: "Det gick så snabbt med Gillis examina, att vi andra knappt hann lägga märke till dem". Man kan förstå detta omdöme när man ser, att fil. kand.-examen och fil. lic.-examen avlades med endast några månaders mellanrum. Ovisst är, om det teologiska studiet som helhet utövade någon lockelse på honom, men som de flesta vid denna tid fascinerades han av Anders Nygrens teologiska konception och satte honom mycket högt även som biskop.

Tidigt specialiserade sig Gerleman på semitiska språk och Gamla testamentets exegetik. Han försummade för den skull inte de klassiska språken och behöll livet igenom goda kunskaper i latin, vilket kom väl till pass när han var censor i studentexamen. Han var följande censor under de sista åren av denna institution, som har betytt så mycket för att hålla samman skolväsendet och universiteten. Då kunde censorerna ännu på sina resor tas emot av rektorer, som själva hade en gedigen akademisk bakgrund och inte

1912–1993

främst var kommunala företagschefer. Gerlemans filologiska inriktning visar sig tydligt i doktorsavhandlingen med titeln "Zephanja textkritisch und literarisch untersucht" (1942). Det är lätt att konstatera, att denna avhandling knappast skulle ha kunnat skrivas om inte H. S. Nyberg i Uppsala 1935 hade publicerat sina Studien zum Hoseabuche med den textkritiska tillnyktring som därav blev följden för den gammaltestamentliga forskningen. Men något epigonarbete är avhandlingen absolut inte; den är en självständig och originell studie över den svåra hebreiska texten till profetboken. Avhandlingen ledde till docentur tre veckor efter disputationen. Eftersom Johannes Lindblom från 1944 till sin emeritering 1947 var tagen i anspråk av universitetet som först prorektor och sedan rektor fick Gerleman ganska omgående tjänstgöra som tillförordnad på den professur han sedan skulle upphålla i hela tjugonio år. Räknas åren som vikarie in, uppnådde han faktiskt trettiofyra år. Det var en snabb karriär som också var lokalt begränsad; Gerleman var en akademisk stannfågel.

I sina närmast följande arbeten ägnade sig Gerleman åt den grekiska översättning av Gamla testamentet som kallas Septuaginta. Hans "Studies in the Septuagint" omfattar tre delar och kom under åren 1946–1956. De böcker som undersöks är Job, Ordspråksboken och Krönikeböckerna. Författarens syfte är här inte textkritiskt utan han vill karakterisera översättningen som helhet och inte minst dess egenskap av att vara ett vittnesbörd om sin kulturella bakgrund. I vad mån återspeglar denna översättning den alexandrinska judenheten och dess kontaktytor med grekisk filosofi? I vad mån har karakteristiska inslag i det gamla Israels religion uppmjukats och kanske t o m avlägsnats? Frågor som dessa sysselsätter författaren, och resultatet kan inte gärna sägas vara annat än imponerande. Prestationen blir så mycket större som Gerleman arbetade med en textkritiskt mindre tillfredsställande utgåva av Septuaginta (Swete). Det är beklagligt, att Septuaginta i den senare forskningen har förlorat mycket av sitt egenvärde och mest betraktas som ett textkritiskt hjälpmedel till att rekonstruera det hebreiska originalet.

Med sina "Studies in the Septuagint" dokumenterade sig Gerleman som en framstående kännare av den gammalgrekiska bibelöversättningen. Det var sannolikt i detta sammanhang som han förvärvade en ingående förtrogenhet med Gamla testamentets stil, både i det hebreiska originalet och i den grekiska översättningen. Ett smakprov på detta ges i installationsföreläsningen "Om hebreisk berättarstil".

1949 tillträdde han alltså professuren. Konkurrenten hade inte varit överväldigande; vid denna tid var Gamla testamentet inget stort ämne och

sökande utanför Sverige gjorde sig inte besvär. En av de sakkunniga, Sigmund Mowinckel i Oslo, satte den framstående kännaren av den palestinsiska judendomen Erik Sjöberg före Gerleman, dock med viss tvekan. Johannes Lindblom beklagade att Gerleman inte hade sysslat med i egentlig mening religionshistoriska frågor, men prisade honom som textkritiker och septuagintakännare. Gerleman hade förmånen att komma ut på den akademiska vädjobanan vid rätt tidpunkt.

Bortsett från det tredje häftet med septuagintastudier och ett antal, i regel kortare, artiklar kom det inte flera skrifter under de sexton år som följde efter tillträdet av professuren. Detta har sina förklaringar. Långa perioder fanns det ingen docent i ämnet, varför en opropotionerligt stor del av undervisningen föll på professors lott.

Under tre år var Gillis Gerleman dekanus, han satt i Lunds domkapitel och var ombud vid kyrkomötet. Statliga utredningsuppdrag krävde sin tid. Men 1965 kunde han publicera det arbete som sannolikt är hans bästa, kommentaren till Rut och Höga Visan i den mycket välrenommerade tyska serien *Biblischer Kommentar zum Alten Testament*. Grundliga förarbeten ligger bakom denna kommentar. Höga Visan hade i en äldre forskning ofta ansetts vara av folklig härkomst – man jämförde gärna med bröllopskväden i den palestinsiska bondebefolkningen, som upptecknats under 1800-talet.

I motsats till detta synsätt hävdar Gerleman, att Höga Visan är en konstprodukt på hög litterär nivå. Boken innehåller profan kärlekslyrik, där uttrycksmedlen framför allt i de långa beskrivningarna av mannens och kvinnans utseende är påtagligt inspirerade av egyptiska förlagor. Det är lätt att se att de konkreta dragen i vissa av dessa skildringar inte är särskilt realistiska, men att de liknade egyptiska statyer hade man inte tänkt på tidigare. Gerlemans syn på Höga Visan markerar en klar nyansats, som väckte anklang hos många. Också Ruts bok var – och är – omdiskuterad, särskilt när det gäller skriftens tendens. Gerleman såg den charmfulla novellens poäng i det avslutande stamträdet för David.

Ännu en kommentar skulle Gerleman ge ut i samma serie, nämligen till Ester (1973). Också här anläggs originella synpunkter. Gerleman frilägger ett exodusmönster i boken och ser den purimfest, vars instiftande Esters bok mynnar ut i, som ett alternativ för diasporan till påskfesten med dess egyptiska rötter. Purimfesten skulle vara en avmytologiserad och avteologiserad motsvarighet till påsken (observera att Gud inte nämns en enda gång i boken). Tesen om exodusmönstret var inte helt ny, vilket erkänns av författaren, och helhetssynen på boken har knappast vunnit

samma anslutning som kommentaren till Höga Visan.

Den som sysslar med kommentarskrivande kan inte undgå att fundera över innebörden av vissa återkommande nyckelord. Nästa fas av Gerlemans författarskap kom att stå i ordstudiernas tecken. Den utlösande faktorn var, intressant nog, en politisk händelse: studentrevolten 1968. Med sin konservativa grundinställning hade Gerleman föga förståelse för denna händelse och särskilt irriterade det honom, att man på visst håll sökte lansera det hebreiska ordet *shalom* som ett slags politisk term i betydelsen ”ett tillstånd av harmonisk jämvikt” (en förståelse av ordet som ingalunda var ny utan företratts av bl a Johannes Pedersen i Köpenhamn). I sin undersökning av detta ord menade sig Gerleman kunna fastslå, att grundbetydelsen snarare är ”vedergällning”. Denna ordstudie följdes av flera andra, vissa av dem publicerade i Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (utgiven av Ernst Jenni och Claus Westermann).

En viktig gränsmarkering bildar studien över det viktiga ordet *berit*. Sina nyvunna insikter om detta ord meddelade Gerleman på det sista av honom ledda forskarseminariet, som avhölls en vacker majdag i Vittsjö. Ordet översätts vanligen med ”förbund” och enligt Gerleman har det en etymologi som går tillbaka på roten *br* med innebörden ”avskilja”. *Berit* är då egentligen ”det avsöndrade”, ”eine Besonderheit”. Från detta ord fördes Gerleman vidare till den arameiska benämningen *bar nasha*, som vanligen översätts ”människoson”. Nu kommer Gerleman för första gången in på Nya testamentet och ett centralt problemkomplex där. Liksom en gång Julius Wellhausen – vars porträtt alltid stod i fönstret på Gerlemans tjänsterum – slutade han i Nya testamentet, men med en vida större originalitet än den tyske föregångaren. Människosonen i evangelierna ses som en David redivivus och evangelierna som stilerade Davidsbiografier.

I monografin ”Der Heidenapostel” (1989) har turen kommit till Paulus. Här sker ingen debatt med andra forskare, vilket också hade varit ganska meningslöst utifrån Gerlemans grundsyn. Aposteln Paulus var nämligen enligt honom inte alls kristen utan en grekisk filosof, som använder den kristna diskursen som ett chiffer för att framföra sin egen religionskritik. Man kan förstå att tankar som dessa väckte uppseende, och att många inte kunde känna igen den sobre författaren av kommentaren till Höga Visan. När den grekiska mytologin och filosofin på bred front läses in i Paulus brev, är detta enligt min mening i grunden en reaktion mot att Nya testamentet ensidigt tolkats mot sin judiska bakgrund. Gerlemans goda kunskaper i klassiska språk och antikens kultur tog till sist ut sin rätt – men, skulle många vilja säga, i en inte helt idealisk form.

Undervisning på lägre nivåer låg inte riktigt för Gillis Gerleman, även om han fullgjorde den mycket plikttröget. Föreläsningarna hörde knappast till de mest inspirerande man kunde lyssna till, men till seminarierna kom han alltid med förslag till goda uppsatsämnen. Vid denna tid talade man ännu inte om att "handleda" doktorander, men saken var väl bekant i det högre seminariet. Gerleman hade en sällsynt förmåga att med små medel få en doktorand att finna den rätta vägen. Det krävdes dock att man själv tog vissa initiativ, likaså att man förstod professors understatement. Många och stora ord var Gerleman ingen vän av. "Det tål att tänka på" – en fras som denna var ett högt vitsord, något att i tacksamhet ta till sig.

Han var väl förtrogen med den nyare litteraturen. Det var genom läsning snarare än genom kongressresor som han höll sig à jour med utvecklingen i den egna vetenskapen. Minst kanske han läste arbeten om Israels historia. Han hade introducerat namn som Alt, Noth och von Rad i det teologiska studiet i Lund. Han satte von Rads *Theologie des Alten Testaments* synnerligen högt och ett välläst exemplar av boken stod alltid på hans bord på UB. Bokhyllorna hemma var fyllda med vackra band, som ägaren själv hade förfärdigat. Bokbinderiet var hans käraste hobby och utövades under sommarvistelserna i Vittsjö, där Inga och han hade sitt sommarställe. Hans beläsenhet sträckte sig långt utanför exegetikens domäner. Hans litterära smak var tyskorienterad. En författare som han satte högt var Theodor Fontane, vars *Wanderungen durch Mark Brandenburg* han prisade. Hans egen stil var avslipad och koncis och innehöll inte ett ord för mycket, vilket ibland gör hans skrifter svårtolkade.

Också i det privata umgänget var han en man av få ord, men värmen och hjärtligheten kunde ingen ta miste på. Som både vetenskapsman och vän ställde han höga krav på sig själv och var en förpliktande förebild.

Vetenskaps societeten i Lund 1992

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1942.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.
Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, † 8/1 1988.

Hedersledamöter

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, Lund, f. 3/2 1915, 90.

Styrelse

Praeses: *Göran Bexell* (1992).

Vice praeses: *Birgitta Hårdh* (1992).

Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983).

Vice sekreterare: *Ulf Alfredson* (1992).

Skattmästare: *Hans Tornberg* (1992).

Medlemmar: *Gösta Bruce* (1988), *Peter Gärdenfors* (1992), *Per Rydén* (1986), *Marianne Thormählen* (1984).

Suppleanter: *Orvar Löfgren* (1988), *Göran Melander* (1988), *Christer Platzack* (1987).

Vetenskaps societeten i Lund

Valnämnd

Ordförande: Societetens praeses.

Medlemmar: *Nils Gyllenkrok* (1992), *Lars Håkan Svensson* (1992), *Bertil Bratt* (1992),
Kjell-Åke Modéer (1984), *Kristian Gerner* (1986), *Tryggve Mettinger* (1986).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Sten Skansjö* (1989), *Anders Palm* (1986), *Gumilla Florby* (1990).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens vice praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*,
Bengt Pamph.

Revisorer

Bo Westerhult (1990), *Alvar Modin* (1992).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Hans Söderström* (1990).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, rytmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sablin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pebr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundabl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859,
† 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sablin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.

Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.

Sablin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.

Nordqvist, Gunbild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.

- Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
 v. Schmitterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
 Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
 Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
 Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
 Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
 Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
 Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
 Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
 Bergb, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
 Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
 Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
 Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fablbeck, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
 Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
 Hjelm-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
 Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
 Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
 Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
 Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
 Ehnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
 Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 1982.
 Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
 Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
 Ekblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.
 Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, f. 15/6 1900, † 28/2 1988.
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, fru, Halmstad, f. 19/6 1915, † 25/5 1989.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. von Geijer, generalska, Landskrona,
 f. 24/2 07, 32.
 Thott, Greta Linnéa, grevinna, Stockholm, f. 25/2 08, 53.
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
 Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.

Vetenskaps societeten i Lund

- Tunhammar, Elam Wiblgott*, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundb, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurt, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunmar, direktör, Lund, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindb, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lillieböök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkeman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 37, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ebrensvärd, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.
Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.
Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, friherre, Svenstorp, f. 22/3 48, 88.
Alfredson, Ulf, advokat, Lund, f. 18/3 23, 89.
Westerberg, Gunnar, civilingenjör, Zürich, f. 27/6 20, 89.
Burgman, Torsten, fil. dr, Lund, f. 18/4 25, 90.
Bratt, Bertil, direktör, Bjärred, f. 32, 91.
Marklund, Kari, rektor, Viken, f. 38, 92.

Seniorer

- Diano, Carlo*, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Dablberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Viken, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
de Boüiard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Halldórsson, Halldór Torfi Guðmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrman, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Ollén, Gunnar, professor, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Febrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.

Vetenskaps societeten i Lund

- v. Wright, Georg Henrik*, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelands, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Röstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, f.d. universitetskansler, Lund, f. 1/7 22, 61.
Anderson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.

- Jacobsen, Eric August*, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Märten Adolf, docent, universitetslektor, Färjestaden, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Lubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Boblin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunmarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undbagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Lund, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, intendent, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.

Vetenskaps societeten i Lund

- Wiegelmann, *Günter Franz*, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, *Knud Oscar*, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, *Bjarne*, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, *Bengt Torsten*, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, *Gillis Per-Erik*, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, *Erik*, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, *Nils*, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, *Per*, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, *Olaf*, riksantikvarie, Köpenhamn, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, *Hans Erling*, professor, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, *Stig Bertil*, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, *Johan Fjord*, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Elmroth, *Ingvar Johan Anders*, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, *Bengt Gustaf*, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steene, *Kerstin Birgitta*, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, *Ulla Marta Kristina*, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, *Claes Gösta Julius*, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, *Paul Fredrik Karl*, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, *Asko*, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, *Bernt Oskar Hemfrid*, professor, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, *Bo Anders*, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, *Hans Johan Magnus*, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, *Nils Oskar Enoch*, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, *Hans Robert*, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, *Sidney*, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, *Sven Åke Ingvar*, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, *Johnny*, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, *Sven Otto*, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, *Pär Göran Axel*, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, *David Mackenzie*, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, *René Jean Joseph*, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, *Sven Arvid*, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, *Adam*, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, *Göran Viktor*, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, *Hans*, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, *Wolfgang*, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, *Jan Lars*, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, *Sven Birger*, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, *Louise*, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, *Carl-Axel Uno*, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, *Rolf Harry*, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Boblin, *Folke Bernhard*, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, *Olof Ingemar*, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, *Carl-Axel Daniel*, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, *Nils*, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, *Joseph B.*, professor Schenectady, f. 5/3 31, 80.

- Löfstedt, Bengt Torkel Magnus*, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Malmö, f. 12/11 33, 82.
Ulfsparre Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Rømbild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Bergb, Nils Anders Birger, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, professor, Lund, f. 9/12 35, 79.
Lindwall, Lars, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Nilsson, Sten Åke, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 36, 87.
Lindahl, Lars, docent, Lund, f. 28/3 36, 89.
Wirmark, Margareta, professor, Lund, f. 24/7 36, 90.
Krummacker, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Jungar, Sune, professor, Åbo, f. 8/10 36, 88.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Lindberg, Bo Haraldsson, professor, Lund, f. 29/1 37, 80.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Rydén, Per, professor, Lund, f. 4/8 37, 82.
Fernlund, Siegrun, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.

Vetenskaps societeten i Lund

Roos, Paavo, högskolelektor, Lund, f. 31/7 37, 90.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hareven, Tamara K., professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Ståbl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/7 38, 75.
Österberg, Eva Birgitta, professor, Lund, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, Lars Hugo, biskop, Göteborg, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, professor, Uppsala, f. 7/12 40, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, professor, praeses, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brobed, Nils Ingmar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modér, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Guillet de Monthoux, Pierre Bror Louis, professor, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, biskop, Växjö, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, Erik Göran, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Thormählen, Ella Marianne, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, Johan Henrik Christian, professor, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölin, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.
Gärdenfors, Peter, professor, Lund, f. 21/9 49, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Florby, Gunilla, docent, Lund, f. 28/8 43, 86.
Gerner, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, Tryggve, professor, Bjärred, f. 8/6 40, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Eckholm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 39, 87.

- Hetzler, Antoinette*, docent, Lund, f. 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 45, 87.
Platzack, Christer, professor, Lund, f. 43, 87.
Radler, Aleksander, professor, Lund, f. 44, 87.
Kronholm, Tryggve, professor, Uppsala, f. 15/12 39, 88.
Sablin, Nils-Eric, docent, Lund, f. 20/7 54, 88.
Skansjö, Sten Åke, docent, Lund, f. 28/5 42, 88.
Stenelo, Lars-Göran, professor, Lund, f. 20/9 39, 88.
Bergholtz, Gunnar, professor, Lund, f. 27/8 43, 89.
Bexell, Göran, professor, Lund, f. 24/12 43, 89.
Frykeman, Jonas, docent, Lund, f. 42, 89.
Jonung, Lars, professor, Lund, f. 11/9 44, 89.
Salomon, Kim Eskild, docent, Lund, f. 31/2 48, 89.
Södersröm, Lars-Ivar Victor, docent, Lund, f. 14/3 40, 89.
Frostin, Per, professor, Lund, f. 29/7 43, 90.
Ohlsson, Rolf, professor, Lund, f. 44, 90.
Skogh, Göran, docent, Lund, f. 24/6 43, 90.
Andersson, Greger, docent, Lund, f. 52, 91.
Andrén, Anders, docent, Lund, f. 52, 91.
Broberg, Gunnar, professor, Lund, f. 42, 91.
Karlsson, Klas Göran, docent, Lund, f. 55, 91.
Schlyter, Suzanne, professor, Lund, f. 44, 91.
Gellerstam, Göran, universitetsbibliotekarie, Lund, f. 40, 92.
Hansson, Karin Margareta, docent, Karlskrona, f. 37, 92.
Wikander, Kai Örjan Walter, docent, Lund, f. 43, 92.

B. UTLÄNDSKA

- Kittang, Atle*, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Jobansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.
Jain, Kulbusban, professor, Ahmedabad, f. 19/1 40, 87.
Randsborg, Klaus, professor, Virum, f. 28/2 44, 87.
Capelle, Torsten, professor, Münster, f. 11/10 39, 88.
Clarke, Helen, Senior lecturer, London, f. 25/8 39, 88.

Vetenskaps societeten i Lund

Thorsen, Nina G., lektor, Köpenhamn, f. 45, 88.

Eyben, Bo von, professor, Köpenhamn, f. 16/11 46, 90.

Zable, Henrik, professor, Köpenhamn, f. 26/8 43, 90.

Kaszinska, Maria, lektor, Poznan, 91.

Duvall-Hargroe, Nancy, professor, Miss. State, 92.

Lund, Jørn, professor, Köpenhamn, f. 30/1 46, 92.

Stollies, Michael, professor, Frankfurt a.M., f. 20/7 41, 92.

Svenbro, Jesper, docent, Paris, f. 10/3 44, 92.

Vetenskaps societetens verksamhet 1992

Som stiftande ledamot har invalts rektorn, docent Kari Marklund.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts universitetsbibliotekarie Göran Gellerstam, docent Karin Hansson, docent Örjan Wikander.

Som utländska arbetande ledamöter har invalts professor Nancy Duvall-Hargroe, Miss. State. U.S., professor Jørn Lund, Köpenhamn, professor Michael Stolleis, Frankfurt a.M., docent Jesper Svenbro, Paris.

Stiftarnas dag och vårsammanträdet den 28 april hade som tema "Lunds universitet idag och inför framtiden".

Under eftermiddagen presenterade docent Birgitta Hårdh samlingarna på Historiska museet och den därtill knutna forskningsverksamheten. Efter kaffepaus på Lundagård följde invalssammanträde i Carolinasalen.

I samma lokal talade därefter universitetets rektor, professor Håkan Westling, över ämnet "Universitetet inför framtiden. 90-talet – förändringens årtionde".

Studiedagen avslutades med supé i Pelarsalen.

Vid högtidssammanträdet den 27 november föreläste professor Göran Malmqvist, Stockholm, över ämnet "Makthavare och intellektuella i Kina".

Årets exkursion lördagen den 26 september var förlagd till nordöstra Skåne. Förmiddagstimmarna tillbringade vi på Trolle-Ljungby där slottets värdinna, statsfrun Alice Trolle-Wachtmeister presenterade porträttsamlingar, gemak och interiörer och tekn.dr Jan Trofast visade slottets gamla Berzelius-laboratorium. Efter lunch på gästgivargården i Åhus gästade vi Råbelöv, där godsägare Douglas Kennedy med maka tog emot, bjöd på kaffe och berättade om gården och dess flerhundraåriga historia. På hemväg stannade vi till vid Helgo Zettervalls nygotiska kyrka i Västra Vram. Ciceron här var konsthistorikern Siegrun Fernlund.

Styrelsen har sammanträtt den 10/2, 6/4, 1/6, 31/8, 3/11, 19/11, 17/12.

Av trycket har publicerats "Bjersjöholm. Gods och slott", nr 13 i serien Skånsk senmedeltid och renässans.

Vetenskaps societeten i Lund

Thorild Dahlgrens pris har tillfallit docent Magnus Jerneck för dennes forskningar rörande Svenska arbetsgivarföreningens historia.

Gleerupska belöningen har mottagits av docent Staffan Fogelmark för forskningar rörande bokbandets historia i Europa under senmedeltiden.

Harry Karlssons pris har tilldelats högskolelektor Ingemar Oscarsson för forskningar inom ämnet presshistoria samt för insatser i samband med uppbyggandet av en journalistutbildning.

Kochska belöningen har tillfallit fil.dr Kjartan Ottóson för dokumenterad insats (doktorsavhandling) i nordiska språk.

Resebidrag och stipendier har under året tilldelats följande lundaforskare: docent Karin Aijmer 1.500:-, docent Anders Andréén 1.330:-, professor Jerker Blomqvist 760:-, professor Gösta Bruce 1.500:-, professor Johan Callmer 2.000:-, docent Staffan Fogelmark 5.000:-, docent Mason C. Hoadley 5.000:-, fil. dr Mats G. Larsson 2.500:-, docent Christina Carlsson-Wetterberg 800:-, docent Anders Andréén 2.500:-, professor Gösta Bruce 4.800:-, fil. dr Carole Gillis 4.200:-, docent Catharina Stenqvist 4.000:-, docent Torsten Weimarck 4.000:-, professor Peter Gärdenfors 3.000:-.

Lund 1993-03-31

Anders Grönvall

Sammandrag av
 Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1992
Balanskonto den 1 januari 1992

Aktiva		Passiva	
Obligationer	54.350:-	Grundfond	828.120:-
Aktier	3.138.138:-	Dispositionsfond	211.382:98
Utlandsfond	93.646:-	Resestipendiefond	55.200:-
Bank	630.470:20	Skånsk Senmedeltid och Renässans	1.629.779:26
Postgiro	221.775:67	Olga och Thorild Dahlgrens fond	144.359:-
		AB C W K Gleerups fond	68.135:-
		von Hallwyls fond	14.387:-
		Knut och Alice Wallenbergs fond	7.189:-
		Harry Karlssons fond	29.228:05
		50-årsfonden	283.092:-
		Tegnérfonden	216.232:-
		Ada och Lars Werins fond	89.189:58
		Axel Kocks fond	33.802:-
		Mattias Olofssons fond	47.783:-
		Ruben Rausings fond	480.501:-
4.138.379:87		4.138.379:87	

Balanskonto den 31 december 1992

Aktiva		Passiva	
Obligationer	54.950:-	Grundfond	843.995:-
Aktier	3.049.063:-	Dispositionsfond	208.992:-
Utlandsfond	100.000:-	Resestipendiefond	45.142:-
Bank	1.070.430:-	Skånsk Senmedeltid och Renässans	1.663.167:-
uppl.kostn	-126.561:-	Olga och Thorild Dahlgrens fond	141.342:-
Postgiro	6.134:-	AB C W K Gleerups fond	67.327:-
		von Hallwyls fond	14.428:-
		Harry Karlssons fond	26.962:-
		50-årsfonden	283.891:-
		Tegnérfonden	197.690:-
		Ada och Lars Werins fond	95.986:-
		Axel Kocks fond	35.319:-
		Mattias Olofssons fond	47.917:-
		Ruben Rausings fond	481.858:-
4.154.016:-		4.154.016:-	

Resultaträkning 1992

INTÄKTER

Intäkter från värdepappersförvaltningen

Ränta obligationer	6.612:-	
Ränta bank etc	86.129:-	
Ränta postgiro	4.845:-	97.586:-
Utdelning aktier		193.725:-

Realisationsvinst värdepapper	127.735:-	
./. Nedskrivning "	104.361:-	23.374:-

Summa finansiella intäkter 314.685:-

Intäkter från verksamheten

Årsböckerna	721:-	
Skriftserien	5.093:-	
Skånsk Senmedeltid	625:-	6.439:-

Årsavgifter 6.327:-

Inträdesavgift 2.000:-

SUMMA INTÄKTER 329.451:-

KOSTNADER OCH KAPITALFÖRÄNDRING

Förvaltningskostnader 114.432:-

Kostnader för verksamheten

Årsböckerna	7.532:-	
Skånsk Senmedeltid och Renässans	91.160:-	98.692:-

Bidrag och anslag

Forskningsbidrag	5.190:-	
Resestipendier	35.000:-	
Anslag ur Tegnér-fonden	35.000:-	
Kockska belöningen	1.000:-	
Harry Karlssons pris	4.500:-	
Gleerupska belöningen	6.000:-	
Dahlgrenska belöningen	14.000:-	100.690:-

313.814:-

Förändring av fondförmögenheten

Fondökningar 15.637:-

SUMMA KOSTNADER OCH FONDÖKNING 329.451:-

Lund 1993-05-17

Hans Tornberg

Revisionsberättelse för Vetenskapssocieteten i Lund räkensårsåret 1992

Undertecknade, vid högtidssammanträdet 1992 valda revisorer, har granskat Vetenskapssocietetens räkenskaper och förvaltning för år 1992.

Räkenskaperna är förda enligt god redovisningssed och är försedda med vederbörliga verifikationer.

Då vår granskning i övrigt inte föranlett några anmärkningar, tillstyrker vi, att skattmästaren och styrelsen beviljas ansvarsfrihet för räkenskårsåret.

Södervidinge den 9 september 1993

Bo Westerhult

Alvar Modin

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982 och den 25 nov. 1994.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom

- att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
- att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar,
- att ta initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
- att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill kommer hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skall företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår, och övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som visat intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 4.000 kronor samt under vartdera av de åtta efter valet närmast följande åren en avgift av 1.500 kronor. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag på icke förfallna avgifter, räknat efter en ränta som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 8

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av tre år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom en inom sig utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en granskningsnämnd, bestående av sekreteraren jämte fyra arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

Nämnden väljs för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljs två medlemmar.

ÄMBETSMÄN

§ 12

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 13

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall

Vetenskaps societeten i Lund

förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 14

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper, som avslutas med kalenderår, samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 15

Societeteten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 16

Societeteten är beslutförlig, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 17

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och granskningsnämnd förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 18

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 19

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast avkastningen får disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst $2/3$ majoritet, på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olaus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigruna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.

38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Wästerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionär sektarism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaens*. Edvard Much. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfasungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaens*. Edvard Much. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaens*. Edvard Much. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.

Vetenskaps societeten i Lund

73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmарunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gădei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaeen Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part I. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppboråsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skånsjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingeman*. Ärkesædets godsadministration i senmedeltiderna. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johannesson m. fl.* 1992.

Årsbok 1920–1993

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Lars Larsson: Stenar som förenar, stenar som betvingar

Walter W. Nelson: New Observations on Oscar Wilde and Arthur
Symons and the English 1890s

Leokadia Postén: Polens andra delning och utbrottet av Kościuszkos
uppror enligt Johan Christopher Tolls diplomatiska rapporter 1793–
1794

Hans Sjöbäck: Irrationalitetens problem i olika psykologiska teorier

Minnesord

Carl-Edvard Normann av Anders Jarlert

Sven Ek av Stig Y. Rudberg

Aster Akalu av Per Stjernquist

Gillis Gerleman av Sten Hidal

Lund
University
Press

Art nr 20388
ISBN 91-7966-335-4